

Combineren of Concurreren?

VITALE CONDITIES VOOR CO-EVOLUTIE TUSSEN ENERGIETRANSITIE EN KLIMAATADAPTATIE

MASTERTHESIS ENVIRONMENTAL AND INFRASTRUCTURE PLANNING -
GUUS BRINKHOF (S2733080)

COLOFON

Project:	Master thesis
Titel:	Combineren of concurreren? Vitale condities voor co-evolutie tussen energietransitie en klimaatadaptatie.
Document:	Een kwalitatief onderzoek naar de vitale condities die benodigd zijn voor het co-evolueren van verschillende ruimtelijke opgaven.
Status:	Definitieve versie
Datum:	Juli 2020
Client:	Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen.
Studieprogramma:	Environmental and Infrastructure planning
Auteur:	G.M. Brinkhof BSc. Guus-brinkhof@live.nl
Studentnummer:	privé
Wetenschappelijk begeleider:	dr. ir. T. van Dijk
2 ^e corrector:	dr. F.M.G. van Kann
Doelstellingen:	Inzichten creëren in de mogelijkheden en beperkingen in co-evolutie tussen de energietransitie en klimaatadaptatie gezien vanuit een plannersperspectief. ⊗ Succesvol afronden van de cursus <i>Master thesis EIP/SSP</i> ⊗ Behalen van de graad <i>Master of Science in Environmental and Infrastructure Planning</i>
Omslagfoto:	Eigen collectie auteur (2020).

VOORAF

'Daar hejje'm toevallig' een veel gehoorde zin binnen mijn vriendenkring in Groningen. De zin wordt binnen de vriendengroep vooral gebruikt als iets of iemand er overduidelijk aan zat te komen. Zo ook de masterscriptie om mijn studententijd te voltooien. Na zes jaar studeren is het mooi geweest. Uiteraard heb ik in de afgelopen zes jaar veel mogen leren, ook buiten studie om zoals in een bestuursjaar bij de faculteitsvereniging, het zelfstandig wonen en (bij)baantjes. Een dankwoord naar een aantal mensen is hier op zijn plaats, dat gaat dan wel op een manier die bij mij past, lekker informeel want serieus zijn zonder luchtigheid werkt ook maar verstikkend.

Allereerst een shout-out naar Pa en Ma. Mooi dat jullie altijd klaar stonden voor advies en inhoudelijk commentaar. Soms deed ik er iets mee, soms ook niet maar dat hoort bij het leven. Tevens een shout-out naar de vele vrienden hier in Groningen die ik de afgelopen zes jaar heb mogen maken. Tsja, een nieuw sociaal leven opbouwen na een verhuizing van meer dan 200 kilometer gaat nou eenmaal beter als je vrienden hebt. Tevens een shout-out naar vrienden van thuisthuis die langskwamen, altijd leuk.

Dan nu de dankwoorden van toepassing op deze thesis. Allereerst thesisbegeleider dr. Ir. Terry van Dijk. Al ver voordat het werk aan mijn thesis begon, stond Terry al open voor verkennende gesprekken over onderwerpen en een heleboel randzaken. Fijn om in een omgeving te zijn waar mensen bevlogen en enthousiast zijn over wat zij doen en daarbij openstaan voor studenten. Datzelfde kan gezegd worden over Robin Neef. Inhoudelijk is er dan wel weinig raakvlak tussen mijn thesis en zijn promotieonderzoek maar voor onderzoekstechnische zaken stond Robin altijd open voor een goed gesprek.

Tijdens het uitvoeren van het onderzoek heb ik stagegelopen bij de provincie Groningen. Ik wil Steven Wester en Thomas Kokshoorn graag bedanken voor het helpen met deze stageplek bemachtigen. Daarbij bedank ik Kees van de Ven dan ook graag als stagebegeleider. Ik heb veel kunnen leren van Kees op zowel persoonlijk als professioneel vlak. Ondanks de ongewone manier van stagelopen, namelijk voornamelijk digitaal vanwege corona, stond Kees altijd open voor vragen en een goede discussie. Kees en Thomas, bedankt voor de inhoudelijke en kwalitatieve feedback op mijn thesis. Collega's van de afdeling Landelijk Gebied & Water, bedankt voor de prettige en open werksfeer.

Verder bedank ik alle respondenten en een ieder die mee heeft gewerkt aan mijn onderzoek en daarmee afstuderen.

'Daar hejje'm toevallig' - de afsluiting van het voorwoord.

Beste lezer, ik wens u niet alleen veel leesplezier maar ik hoop ook uw inzichten in het tot stand komen van gecombineerde ruimtelijke vraagstukken te kunnen verbreden.

Guus Maria Brinkhof.

SAMENVATTING

‘Combineren of concurreren?’, dat is de vraag voor verschillende opgaven die er momenteel in het ruimtelijk domein in Nederland liggen. De doelstelling van dit onderzoek is om te identificeren wat de vitale condities zijn voor het co-evolueren (combineren) van verschillende ruimtelijke opgaven. In dit onderzoek is specifiek gekeken naar de opgaven klimaatadaptatie en de energietransitie. Zowel klimaatadaptatie als de energietransitie vragen om aanpassingen in de fysieke ruimte die grote oppervlakte in beslag nemen. Echter is juist die ruimte in het volgeplande Nederland een schaars goed. Door het combineren van opgaven is het mogelijk om ruimte te besparen ten opzichte van het niet combineren van opgaven. Daarmee komt de vraag naar voren of opgaven met elkaar moeten concurreren om de beschikbare ruimte of dat deze gedeeld kan worden. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt als volgt: *Wat zijn de vitale condities die een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie mogelijk maken volgens experts en beleidsdocumenten gezien binnen de context van de provincie Groningen?*

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van een documentanalyse en een reeks semigestructureerde interviews met personen die werkzaam zijn in klimaatadaptatie ofwel de energietransitie. Op basis van die data zijn conclusies getrokken die zijn voorgelegd aan experts van andere beleidsvelden dan klimaatadaptatie en de energietransitie, om zo te controleren of de gevonden condities toepasbaar zijn op andere opgaven.

Uit zowel de documentanalyse als de interviews komt naar voren dat het combineren van opgaven niet langer uit kan blijven. Het is een noodzaak. Uit de documenten blijkt echter niet *hoe* opgaven gecombineerd moeten worden, enkel dat er naar gekeken moet worden. De respondenten dragen op hun beurt verschillende verklaringen aan waarom het combineren van opgaven niet van de grond wil komen.

Uit de geanalyseerde data concludeert de onderzoeker dat vitale condities voor het combineren van de opgaven klimaatadaptatie en de energietransitie die aanwezig moeten zijn:

- Voldoende tijd
- Financiële middelen, zowel de mogelijkheid tot besparing als extra opbrengsten
- Urgentie en het erkennen van de urgentie door betrokken partijen
- Communicatie tussen deelnemende partijen
- Draagvlak onder werknemers, partijen en andere betrokkenen

Daarbij dient opgemerkt te worden dat de gevonden condities niet gevonden zijn in de documenten, dat de structuur binnen organisaties geen leidende factor is; het ligt bij de mensen die werken bij de betreffende organisaties. Zijn zij bereid om verder te kijken dan eigen expertise en wordt de extra tijd die dat kost hen gegund?.

Op basis van deze conclusies is een aanbeveling voor vervolgonderzoek om eenzelfde onderzoek te doen in de context van andere provincies, waarna er een vergelijkend onderzoek kan plaatsvinden. Voor de provincie Groningen raadt de onderzoeker aan om meer tijd te gunnen aan werknemers en meer in te zetten op het inzichtelijk maken welke opgaven er per gebied zijn. Daarnaast zou de provincie Groningen haar omgevingsvisie moeten indelen per gebied, in plaats van per thema.

Sleutelwoorden: co-evolutie, transitie, (klimaat)adaptatie, communicatieve planning, casestudie.

INHOUDSOPGAVE

Colofon	2
Vooraf.....	4
Samenvatting	6
Leeswijzer.....	9
Lijst van tabellen	10
Lijst van figuren.....	10
Lijst van afkortingen:	11
Lijst van geanalyseerde documenten	11
Lijst van begrippen.....	12
Hoofdstuk 1: Introductie	13
1.1 Context	13
1.2 Probleemstelling en onderzoek aanpak.....	15
1.3 Onderzoeksdoelstellingen	15
Hoofdstuk 2: Theoretisch raamwerk	17
2.1 Transities.....	17
2.2 Co-evolutie.....	21
2.3 Adaptief beleid.....	22
2.4 Communicatie, geschreven en ongeschreven regels in planning.....	23
2.5 Conceptueel model.....	25
Hoofdstuk 3: Methodologie.....	27
3.1 Onderzoekstrategie.....	28
3.2 Casestudies.....	29
3.3 Documentanalyse	30
3.4 Semigestructureerde interviews	31
3.5 Ethiek	36
3.6 Identificeren vitale condities	37
Hoofdstuk 4: Resultaten eerste ronde interviews en documentanalyse	38
4.1 Perceptie van het combineren van opgaven	38
4.2 Opvattingen over beperkingen aan het combineren van opgaven	39
4.3 Opvattingen over potenties combineren opgaven	41
4.4 De verhoudingen tussen energietransitie en klimaatadaptatie	42
4.5 Toepassing condities andere ruimtelijke vraagstukken	43
4.6 Buiten de context van de provincie Groningen.....	43
4.7 Triggers tot combineren van opgaven.....	44
4.8 Documentanalyse	45
Hoofdstuk 5: Voorlopige conclusies	47
5.1 Voorlopige conclusie vanuit documentanalyse	47

5.2 Voorlopige conclusie vanuit eerste ronde interviews.....	48
5.3 voorlopige conclusies Deelvragen	48
5.4 voorlopige conclusie Hoofdvraag.....	49
5.5 Vervolg van het onderzoek	50
Hoofdstuk 6: Bevindingen tweede ronde interviews	53
6.1 Visies op co-evolutie	53
6.2 Conditie tijd	54
6.3 Conditie Verantwoordelijkheid en complexiteit	54
6.4 Conditie urgentie	55
6.5 Inrichting organisaties	55
6.6 Voorwaarden in context tot andere provincies en opgaven.....	56
Hoofdstuk 7: Conclusies	57
7.1 Beperkingen aan een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en energietransitie.....	57
7.2 Potenties aan een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en energietransitie	58
7.3 Voordelen combineren opgaven klimaatadaptatie en energietransitie	58
7.4 Een andere context.....	59
7.5 Vitale voorwaarden voor een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie in de provincie Groningen.....	59
Hoofdstuk 8: Discussie	61
8.1 Communicatie	61
8.2 Sectoraal werken	62
Hoofdstuk 9: Aanbevelingen	63
9.1 aanbevelingen voor Provincie Groningen	63
9.2 Aanbevelingen vervolgonderzoek	64
Hoofdstuk 10: Reflectie en evaluatie	66
Literatuur	68
Appendices.....	74
Appendix 1: Interviewvragen eerste ronde interviews.....	74
Appendix 2: Interviewvragen tweede ronde interviews	75
Appendix 3 trefwoorden document analyse	77

LEESWIJZER

De opbouw van dit document is als volgt: Allereerst volgen hieronder een aantal tabellen met overzichten over figuren, afkortingen, begrippen en geanalyseerde documenten. Hoofdstuk 1 geeft een introductie van het onderzoek, met daarin de context waarbinnen het onderzoek plaatsvindt. Daarnaast worden in hoofdstuk 1 ook de onderzoeksvragen en doelstellingen behandeld. Hoofdstuk 2 geeft vervolgens wetenschappelijke theorieën weer die verwant zijn aan dit onderzoek en die de kaders stellen waarbinnen de resultaten geplaatst worden. Hoofdstuk 3 geeft uitleg over de manier waarop het onderzoek heeft plaats gevonden; een documentanalyse en twee rondes van interviews.. Hoofdstuk 4 geeft de resultaten weer van de eerste ronde van interviews, waarna er in hoofdstuk 5 conclusies verbonden worden aan deze resultaten. Tevens wordt er in hoofdstuk 5 nader ingegaan op het vervolg van het onderzoek. Hoofdstuk 6 beschrijft de resultaten van het onderzoek na een tweede ronde van interviews. In hoofdstuk 7 staan de conclusies beschreven op basis van de deel en hoofdvragen. Hoofdstuk 8 bevat de discussie op basis van de conclusies en het theoretisch raamwerk. Hoofdstuk 9 beschrijft de aanbevelingen voor de provincie Groningen vanuit het onderzoek en tevens de aanbevelingen voor vervolgonderzoek. Hoofdstuk 10 reflecteert op het voltrokken onderzoek en de onderzoeker zelf. Hoofdstukken die uit meerdere paragrafen bestaan, hebben aan het begin van het hoofdstuk een alinea die dient als leeswijzer voor dat hoofdstuk.

LIJST VAN TABELLEN

Tabel 1: Overzicht afkortingen.....	11
Tabel 2: Overzicht geanalyseerde documenten.....	11
Tabel 3: Overzicht begrippen.....	12
Tabel 4: Verbanden interviewvragen en deelvragen/doelstellingen	33
Tabel 5: Overzicht respondenten eerste ronde interviews.....	34
Tabel 6: Overzicht respondenten tweede ronde interviews	35
Tabel 7: Overzicht documentanalyse	46
Tabel 8: <i>Overzicht interviewvragen secundaire ronde interviews en het verband met gevonden resultaten/deelvragen.....</i>	52
Tabel 9: Trefwoordenschema document analyse	77

LIJST VAN FIGUREN

Figuur 1: Multi-level concept gebaseerd op Geels & Kemp (2000).....	17
Figuur 2: Een multi-level perspectief op systeem innovatie (Geels, 2005b).	18
Figuur 3: Uitleg over verhouding tussen Deltabeslissingen, Deltaplannen en Deltaprogramma's. (Auteur, 2020).	20
Figuur 4: Raamwerk voor institutionele analyse (Ostrom, 2005).	24
Figuur 5: raamwerk voor institutionele analyse op basis van Ostrom (2005), bewerkt door Van Karnenbeek & Janssen-Jansen (2018).....	24
Figuur 6: conceptueel model van dit onderzoek, door: auteur.	25
Figuur 7: Onderzoek aanpak als opgesteld door auteur.	28
Figuur 9: Model van Ostrom (2005) Toevoegingen in het blauw door auteur. ... Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.	
Figuur 8: Raamwerk van Van Karnenbeek & Janssen-Jansen (2018) Herzien door auteur bij invoeging van blauwe pijlen.....	61
Figuur 9: Model van Ostrom (2005) Toevoegingen in het blauw door auteur.	62

LIJST VAN AFKORTINGEN:

Afkorting	Betekenis	Toelichting (indien van toepassing)
DPRA	Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie	
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change	Organisatie dat onderdeel is van de Verenigde Naties.
Ministerie BZK	Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties	
Ministerie van EZ	Ministerie van Economische Zaken	
Ministerie van I&M	Ministerie van Infrastructuur en Milieu	
Ministerie van I&W	Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat	
Ministerie van LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur & Voedselkwaliteit	
NOVI	Nationale Omgevingsvisie	
POVI	Provinciale omgevingsvisie	
RES	Regionale Energie Strategie	

Tabel 1: Overzicht afkortingen

LIJST VAN GEANALYSEERDE DOCUMENTEN

Document titel	Uitgever/ Auteur	Jaar/ Datum
Bestuursakkoord klimaatadaptatie	I&W, UvW, IPO, VNG	2018
Consultatiedocument Regionale Energie Strategie	Gedeputeerde Staten Groningen	12-2-20
Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie	Rijksoverheid/ Deltacommissaris	2019
Deltaprogramma 2020	Ministerie I&M, Ministerie EZ	2019
Deltaprogramma 2015	Ministerie I&M, Ministerie EZ	2014
GO! RES (van Low naar High RES)	Stimuleringsfonds Creative Industrie, Ministerie OCW & Ministerie BZK	2019
Omgevingsvisie provincie Groningen 2016-2020	Provincie Groningen	2016
Verbind energietransitie en klimaatadaptatie	Provincie Zuid-Holland	2020
Notitie Klimaatadaptatie Noord-Holland	Provincie Noord-Holland	2020

Tabel 2: Overzicht geanalyseerde documenten

LIJST VAN BEGRIPPEN

Begrip	Betekenis in dit onderzoek
Co-evolutie	Het gezamenlijk voortbrengen (evolueren) van verschillende opgaven en programma's in hetzelfde gebied.
Combineren	Co-evolutie; het gezamenlijk voortbrengen van verschillende opgaven en programma's in hetzelfde gebied.
Energietransitie	De overgang van het gebruik van fossiele brandstoffen voor energieopwekking naar het gebruiken van hernieuwbare brandstoffen zoals zon, wind en water
Klimaatadaptatie	Het aanpassen van de fysieke ruimte zodat deze bestand is tegen (een veranderend) klimaat. Voorbeelden hiervan zijn groene daken ter isolatie en voorkomen van hittestress en tijdelijke waterbergingslocaties.
Vitale condities	Cruciale voorwaarden
(Cruciale) voorwaarden	Vitale condities

Tabel 3: Overzicht begrippen

HOOFDSTUK 1: INTRODUCTIE

In Nederland is de ruimte beperkt, zelfs nadat Nederland flinke stukken land wist (terug) te vorderen op de zee, is het land qua oppervlakte nog steeds een van de kleinere landen in de wereld, terwijl Nederland met meer dan 17 miljoen mensen een hoge bevolkingsdichtheid heeft. Het inpassen van (nieuwe) ruimtelijke vraagstukken stuit nogal eens op conflicten en tegenstrijdige belangen, bijvoorbeeld vanuit NIMBY principes. De vraag is, hoe kunnen we ruimtelijke vraagstukken zo bewegen dat ze gezamenlijk verder ontwikkelen?

In dit hoofdstuk is de context geschetst die leidde tot de totstandkoming van dit onderzoek (sectie 1.1). Vervolgens is een korte en bondige probleemstelling geformuleerd waarbij ook een eerste blik is geworpen op de onderzoekaankpak (1.2). In sectie 1.3 zijn vervolgens de hoofd- en deelvragen te vinden die leiden tot een antwoord op het in sectie 1.2 gestelde probleem. In sectie 1.3 zijn de doelstellingen van dit onderzoek, die aansluiten bij secties 1.1 en 1.2, uitgelicht.

1.1 CONTEXT

De wereld om ons heen verandert, zoals deze dat altijd al heeft gedaan. Vandaag de dag heeft de maatschappij daarbij ook om te gaan met veranderingen die grote gevolgen hebben voor de fysieke wereld om ons heen: door de mens veroorzaakte klimaatverandering. Als de maatschappij wil leren omgaan met die klimaatverandering, dan moet de maatschappij zichzelf drastisch veranderen: Van het verbranden van fossiele brandstoffen voor energie, naar het gebruiken van de natuurlijke elementen om energie op te wekken.

Een nadeel van die ‘natuurlijke’ energiebronnen is dat ze een groot beslag leggen op de fysieke wereld en daarbij ook nog eens goed zichtbaar zijn, wat vervolgens kan leiden tot grote maatschappelijke weerstand (Walker, 2010; De Boer & Zuidema, 2013; Walsh, N.D.; Zuidema, 2018 pp. 48-51). Fossiele brandstoffen hebben als voordeel ten opzichte van natuurlijke energiebronnen dat ze een hoge energiedichtheid kennen en gewonnen worden uit de grond in plaats van aan de oppervlakte (Hall, 2008). Hoewel bijvoorbeeld raffinaderijen, boorlocaties en benzinestations ook zichtbaar zijn in het landschap, zijn dit vertrouwde beelden voor veel mensen (place attachment) waardoor deze minder weerstand oproepen (Walsh, N.D.; Ter Moors, 2019).

Aan het einde van 2019 bestaat het energieverbruik van Nederland uit een kleine 6,8% hernieuwbare energie, Nederland doet het slecht in vergelijking met andere landen (Eurostat, 2019). In 2014 werd het doel gesteld dat Nederland eind 2020 op 20% hernieuwbare energie gebruik zou moeten zitten, zoals afgesproken was met de Europese Unie (European Commission, 2014). De doelstelling voor 2030 om 32% hernieuwbare energie verbruik te hebben, lijkt nog ver weg (European Commission, 2019). Volgens het *National Renewable Energy Action Plan the Netherlands 2010*, zou in 2020 Nederland al op 14,5% hernieuwbare energie moeten zitten (Rijksoverheid, 2009). Het moge duidelijk zijn dat deze doelstellingen niet gehaald zijn of nog gaan worden. Daarnaast vraagt het gebruik van (hernieuwbare) energieopwekking relatief veel fysieke ruimte (Hall, 2008). Hier ligt een enorme opgave voor Nederland om de EU-doelstelling te behalen. Op korte termijn komt hier een flinke ruimtevraag uit voort.

Om de energietransitie niet te vertragen en in beweging te houden in Nederland, waar ruimte relatief schaars is, is het van belang om functies te combineren (Bridge et al., 2013; Zuidema, 2018). Binnen de provincie Groningen is er extra druk om de schouders onder de energietransitie te zetten gezien de problematiek omtrent gaswinning en de daardoor ontstane aardbevingen. Vanuit dit oogpunt is gesteld dat de provincie Groningen in 2035 in 60% van haar energiebehoefte wil voorzien met behulp van hernieuwbare energie (Provincie Groningen, 2016, p.3).

Gelijktijdig met de omschakeling van energievoorzieningen, is Nederland bezig zichzelf anders in te richten om te kunnen omgaan met de verwachte klimaatverandering. Zo besloten in 2018 gemeenten, waterschappen, provincies en de nationale overheid om 600 miljoen euro beschikbaar te maken voor uitvoering van het bestuursakkoord klimaatadaptatie (Bestuursakkoord klimaatadaptatie, 2018). Er is een grote vertegenwoordiging van partijen in het akkoord. In het Bestuursakkoord Klimaatadaptatie worden intenties duidelijk gemaakt om beter om te gaan met de verwachte piekmoment in neerslag, maar evenzogoed met de verwachte langere tijden van een neerslagtekort en hogere temperaturen (Bestuursakkoord klimaatadaptatie, 2018; Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie 2018; Ministerie IenW, Ministerie LNV & BZK, 2019). Deze problemen spelen zich af op verschillende schaalniveaus, sectoren en gebieden. Een lokale, maar ook regionale en nationale aanpak zijn nodig. Zo kunnen de problemen (bijvoorbeeld wateroverlast) zich gemakkelijk verplaatsen naar een naast gelegen institutioneel gebied; zij het een ander waterschap, gemeente of provincie. Goede samenwerking en afstemming van onderlinge plannen is een voorwaarde voor een klimaat adaptieve omgeving (Bestuursakkoord klimaatadaptatie, 2018; Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie 2018, 2018).

Nederland heeft behoefte aan het inpassen van klimaat-adaptieve plannen om op die manier om te kunnen gaan met klimaatverandering (langdurige droogte, neerslagpieken, hogere temperaturen). Deze inpassingen kunnen qua ruimtelijk formaat groot en klein zijn. Zo vraagt het opnieuw bestraten van een parkeerplaats met waterdoorlatende stenen amper tot geen extra fysieke ruimte, terwijl een waterbergings-plaats of overloopgebied dit wel vraagt. Daarnaast is klimaatadaptatie iets van de lange adem, het gaat vaak over plannen die meer dan een regeringsperiode in beslag nemen, wat gezien kan worden als een belemmering omdat nieuwe volksvertegenwoordigers anders tegen de urgentie aan kunnen kijken (van Buuren et al., 2013a; De Bruin et al., 2008).

Vooruitkijkend op wat ons te wachten staat in de energietransitie, is het een vrijwel onomstotelijk gegeven dat de energietransitie meer fysieke ruimte nodig heeft dan dat er beschikbaar is binnen het huidige ontwerp van Nederland (Zuidema, 2018). Dit kan opgelost worden door bijvoorbeeld meer innovatie en inzetten op efficiëntere energieproductie, en door het combineren van functies op grotere schaal. Zoals Monstadt (2007, pp. 327) het al benoemt: *'... energy systems in all western OECD countries are currently in transformation, which has profound implications for their urban and regional governance, as well as for regional development in general. New technologies, regulatory regimes, management styles, marketing strategies and environmental priorities have emerged, dramatically reconfiguring patterns of governance within cities and regions.'* Deze trend van energietransitie is reeds aan de gang, zo'n 12 jaar na Monstadt zijn bevindingen. Echter lijkt er nog steeds een absentie te zijn van hernieuwbare energieproductie op grote schaal in lokale context op Nederlandse bodem. Wat zijn de belemmerende factoren voor deze gecombineerde transitie? En hoe kunnen we die veranderen?

Het is opmerkelijk te noemen dat in het Deltaprogramma 2015 geen aandacht geschonken is aan de energietransitie, terwijl daar wel al ingegaan wordt op klimaatadaptatie (Ministerie IenM & Ministerie EZ, 2014). In het bestuursakkoord klimaatadaptatie (2018) is ook geen specifieke aandacht voor energietransitie, terwijl er wel gesproken wordt over meekoppelkansen. In Deltaprogramma 2020 valt te lezen dat provincies bezig zijn met een POVI op basis van Deltaprogramma 2015 (Ministerie IenW & Ministerie LNV & Ministerie BZK, 2019. Pp21.). Hoewel daarbij benoemd wordt dat dit kan gaan om het combineren met andere opgaven zoals de energietransitie, is dat opmerkelijk, aangezien het Deltaprogramma 2015 zelf geen aandacht schenkt aan de energietransitie, terwijl zowel klimaatadaptatie als de energietransitie beslag leggen op de fysieke ruimte en leefomgeving.

Andere opgaven die momenteel vragen om ruimtelijke inpassing hebben betrekking op zaken als biodiversiteit, andere vormen van landbouw, bos en hout en leefbaarheid. Vele van deze opgaven zijn direct of indirect te linken aan klimaatverandering. Zo zal de landbouw in Nederland, als het niet meebeweegt met de veranderingen, hard getroffen kunnen worden door de klimaatverandering

(Ciscar et al., 2011; Loon-Steensma & Maas, 2010). Droogte, piekneerslag, hogere temperaturen en verzilting zijn allen een bedreiging voor de huidige manier van landbouw (Ciscar et al., 2011; Loon-Steensma & Maas, 2010). Genoeg problematiek om actief aan de slag te gaan met het zo goed mogelijk beperken van klimaatverandering en de daarbij behorende gevolgen. Hoe kan dat op een efficiënte manier in de beperkte ruimte van Nederland? Kunnen we werk met werk maken?

1.2 PROBLEEMSTELLING EN ONDERZOEK AANPAK

Uit sectie 1.1 blijkt dat er veel voordeel te behalen valt in het combineren van verschillende ruimtelijke opgaven. Dit onderzoek zal zich richten op de condities die nodig zijn om verschillende ruimtelijke opgaven succesvol te kunnen combineren. In eerste instantie is daarbij gekeken naar de opgave rondom klimaatadaptatie en de opgave rondom de energietransitie. Vervolgens zijn de bevindingen daarvan voorgelegd aan mensen die werkzaam zijn in andere ruimtelijke opgaven. Deze evaluatie creëert inzichten in het combineren van andere (nationale) opgaven. Er kan meerwaarde zijn aan het samenbrengen van verschillende (beleids)opgaven, het scheelt niet alleen fysieke ruimte, het kan ook weerstand schelen. Zo zijn meningen over inpassing van bijvoorbeeld windmolens in het landschap zeer uiteenlopend (Devine-Wright, 2005) en is het denkbaar dat minder benodigde oppervlakte voor de energietransitie en andere prangende opgaven leidt tot minder weerstand, immers blijven daardoor andere gebieden misschien gespaard. Een voorbeeld hiervan is een gemeenschap die tegen de komst is van een zonnepark, maar ook te kampen heeft met straten die onder water staan tijdens hevige regenval. Door het combineren van het zonnepark met een bergingsgebied voor overtollig regenwater, is de gemeenschap misschien bereid haar verzet tegen het initiële zonnepark te staken, aangezien zij er nu van profiteren. Tevens groeit door middel van het combineren van agenda's de argumentatie om iets wél te doen.

Het is dan ook om deze redenen interessant om te kijken naar de condities die nodig zijn voor een co-evolutie tussen verschillende opgaven. Middels co-evolutie kunnen namelijk opgaven gecombineerd worden, wat letterlijk en figuurlijk ruimte laat voor andere opgaven maar mogelijk ook weerstand kan verminderen of zelfs wegnemen. De term co-evolutie wordt nader toegelicht in hoofdstuk 2.

Ten aanzien van de kaders die gesteld worden aan een masterthesis zijn er bepaalde keuzes gemaakt gedurende dit onderzoek. Zo is ervoor gekozen om dit onderzoek uit te voeren aan de hand van vitale condities voor co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie. De conclusies uit de opgaven van klimaatadaptatie en energietransitie zullen toegepast worden op een bredere variatie aan opgaven, zoals bijvoorbeeld kringlooplandbouw en tegen gaan van veenoxidatie. De keuze voor deze aanpak en methodiek is nader toegelicht in hoofdstuk 3: Methodologie. In de volgende sectie (1.3) wordt ingegaan op de specifieke hoofdvraag van dit onderzoek en de secundaire vragen die daarbij komen kijken.

1.3 ONDERZOEKSDOELSTELLINGEN

Onderzoeksvragen

Dit onderzoek richt zich op wat de mogelijke oplossingen zijn om de doelstellingen van de komende tijd te behalen wat betreft de energiesamenstelling, gecombineerd met de aanpak van klimaatadaptatie. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt:

'Wat zijn de vitale condities die een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie mogelijk maken volgens experts en beleidsdocumenten gezien binnen de context van de provincie Groningen?'

Om deze vraag te beantwoorden zijn er zes secundaire vragen opgesteld:

1. Hoe kunnen we vitale condities voor een co-evolutie in zowel de energietransitie als klimaatadaptatie identificeren? (Methodologie)
2. Wat wordt beschouwd als beperking voor een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie?
3. Wat wordt beschouwd als potentie voor een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie?
4. Hoe kunnen de energietransitie en klimaatadaptatie van elkaar profiteren gezien vanuit de beperkingen en potenties?
5. Zijn de gevonden condities toepasbaar op andere ruimtelijke vraagstukken die spelen in de provincie Groningen?
6. Zijn de gevonden condities toepasbaar in gebieden buiten de context van de provincie Groningen?

Deze zes vragen richten zich op individuele componenten van de hoofdvraag en zijn samen te combineren tot een antwoord op de hoofdvraag. De deelvragen en uiteindelijke hoofdvraag zijn allemaal beantwoord in hoofdstuk 7..

Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is om vitale condities die nodig zijn voor een co-evolutie tussen de energietransitie en klimaatadaptatie te identificeren. De maatschappelijke relevantie van dit onderzoek is dat het beter inzicht creëert in de voorwaarden die nodig zijn om klimaatadaptatie en de energietransitie te combineren en deze gezamenlijk naar een hoger niveau te tillen en zo beiden opgaven voort te bewegen. Op deze manier kan er een beter geïntegreerd landschap ontstaan waarbij ruimte functioneert om verschillende opgaven gelijktijdig te kunnen dienen, wat weer kan leiden tot een groter draagvlak voor ruimtelijke ingrepen. Op een hoger niveau draagt dit onderzoek bij aan inzichten om andere nationale programma's/ opgaven met elkaar te combineren.

Dit onderzoek draagt eraan bij om een beter inzicht te genereren voor planologie in de praktijk omdat het duidelijke voorwaarden identificeert die nodig zijn om klimaatadaptatie, gecombineerd met de energietransitie verder te brengen. Het zal planologen en beleidsmedewerkers helpen in te zien wat mogelijke barrières en mogelijkheden zijn in het combineren van functies. Vanuit een bestuurlijk perspectief geeft dit onderzoek inzichten voor beleidsmakers om deze barrières uit de weg te gaan en mogelijkheden voor het combineren van opgaven te benutten.

Het onderzoek richt zich op de nabije toekomst, waarbij de termijn is gesteld op plannen die binnen nu en 5 jaar gaan, of reeds, gelden. Deze tijdspanne is gekozen omdat de genoemde vraagstukken van klimaatadaptatie en energietransitie op dit moment spelen. De uitwerking van deze opgaven zal nog decennia effect hebben op de leefomgeving, het is daarom van belang om deze twee opgaven nu goed uit te werken.

Wanneer er in dit onderzoek wordt gesproken over klimaatadaptatie bedoelt de auteur van dit onderzoek het aanpassen van de leefomgeving aan directe gevolgen van klimaatverandering. Praktisch gezegd; het aanpassen van de leefomgeving zodat deze piekbelasting van neerslag aan kan, water beter/ langer vast kan houden of het creëren van groen om hittestress tegen te gaan. Klimaatadaptatie kan ook andere definities hebben, maar voor dit onderzoek zijn die uitgesloten.

HOOFDSTUK 2: THEORETISCH RAAMWERK

Om co-evolutie te duiden, te plaatsen in reeds bekende, en onbekende, wetenschappelijke kaders is er in dit hoofdstuk aandacht voor verschillende concepten die kunnen helpen bij het begrijpen van dit onderwerp. Allereerst is het van belang om te begrijpen wat er bedoeld wordt als er gesproken wordt over 'energietransitie'. Gaat dit over het overdragen van energie tussen een batterij en een motor? Of juist over het op een andere manier genereren van energie? Of de manier van omgaan met beschikbare energie?

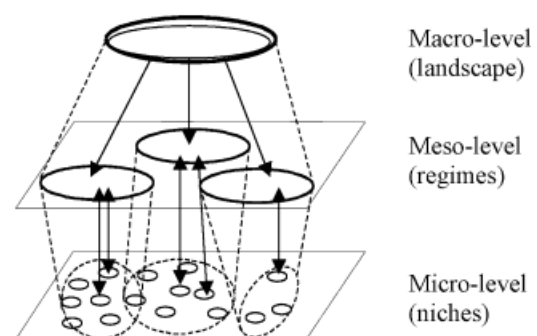
In dit hoofdstuk is beschreven wat een begrip als energietransitie inhoudt. Tevens krijgen de begrippen co-evolutie en klimaatadaptatie in dit hoofdstuk een achtergrond. De term co-evolutie kent verschillende lezingen. Hoe verhouden die zich tot elkaar en wat dient de term voor functie binnen dit onderzoek? Het onderzoek is geplaatst binnen kaders van de transitietheorie en adaptief beleid, derhalve komen de termen transitietheorie en adaptief beleid in aanmerking voor nadere toelichting

In dit hoofdstuk, het theoretisch raamwerk, is uiteengezet wat de huidige status is met betrekking tot concepten die relevant zijn voor dit onderzoek. Daarnaast dient het hoofdstuk ter kennisgeving van bepaalde aspecten. Zo stelt sectie 2.1 kort de basistheorie omtrent transitie voor met de daarbij behorende theorie. Sectie 2.1 past de transitietheorie toe in relatie tot de energietransitie. Klimaatadaptatie wordt vervolgens verder toegelicht in context tot de transitietheorie, Toegelicht wordt hoe op nationaal niveau uitvoering wordt gegeven aan klimaatadaptatie door overheden. Co-evolutie wordt in sectie 2.2 toegelicht en eindigt met de definitie van het begrip die relevant is voor dit onderzoek. 2.3 geeft een toelichting op adaptief beleid vormen. 2.4 geeft aandacht aan communicatie, regels en ongeschreven regels in planning en tot slot is in 2.5 het conceptueel model van dit onderzoek te vinden dat schematisch weergeeft waar dit onderzoek naar toe gaat.

2.1 TRANSITIES

In sectie 2.1 is er aandacht voor transitietheorie en hoe deze zich verhoudt tot klimaatadaptatie en de energietransitie. Hoewel transitie-literatuur vaak gaat over technische innovaties, kan de literatuur ook gebruikt worden om veranderingen in beleid en inzichten te plaatsen (Geels, 2005b). Een begrip van wat transitie inhoudt is voor dit onderzoek van belang om de veranderingen in de ruimtelijke ordening beter te kunnen plaatsen. Transitie geven duiding aan hoe structurele veranderingen zich ontwikkelen naarmate de tijd verder vordert.

Transities spelen een belangrijke rol in de wereld van ruimtelijke planning vandaag de dag. Milieuvraagstukken, energie of landbouw, ze zijn allemaal in transitie (Stremke, 2013; Wilson, 2007; Van der Brugge et al., 2005). Een transitie is een verandering van structurele aard in een systeem. De transitie wordt gevoed door een co-evolutie op culturele, institutionele, economische en technologische processen en ontwikkelingen op verschillende schaalniveaus (van der Brugge et al. (2005) in Brinkhof, 2019, p7-8).

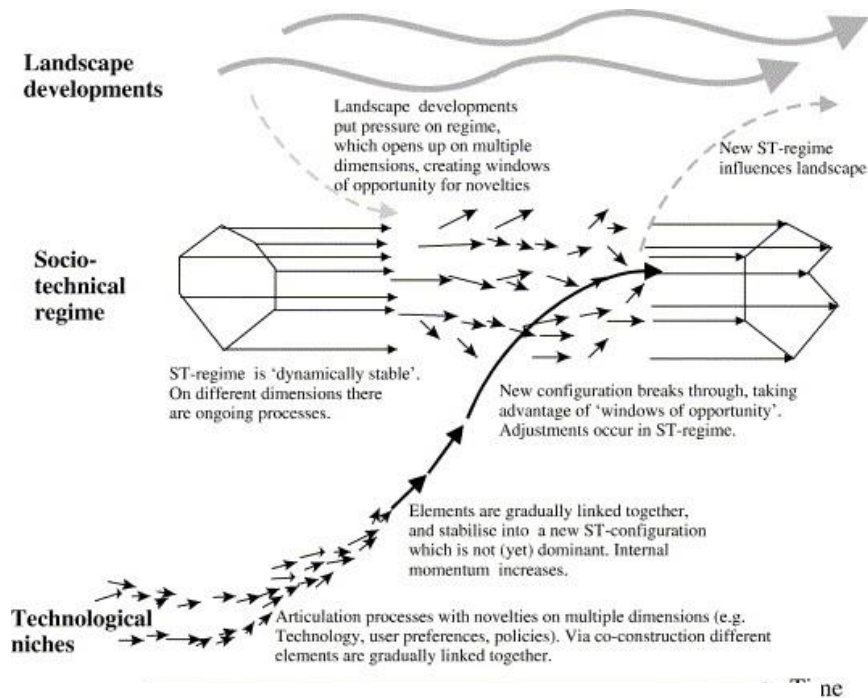
Figuur 1: Multi-level concept gebaseerd op Geels & Kemp (2000).

Volgend op Rotmans (2002) zijn er drie sleutelconcepten in transitie management, namelijk: *Multi-stage*, *multi-level* en *transition management*. Het multi-level concept laat ons zien hoe de niches op micro-level verbonden zijn met de regimes op meso-level en vervolgens op macro-level (Geels en Kemp, 2000, zie figuur 1). Het micro-level, of de *niches*, zijn de kraamkamer van innovatie, bevindingen en ideeën (Rotmans, 2014). Het micro-level kan ook gezien worden als het *individuele niveau*, welke geschikt is voor experimenten die later weer toegepast kunnen worden op grotere schaal (Rotmans, 2014). Het is ook op het niveau van niches waar transitie in eerste instantie plaats vinden. Transitie kunnen veroorzaakt worden door gebeurtenissen van grote impact, zoals een terroristische aanslag, overstromingen of aardbevingen, maar dat is vaker een uitzondering dan een gebruikelijke gebeurtenis. Vaker komen transitie voort uit veranderende inzichten (Rotmans, 2014).

Volgens Geels (2005b) koppelen de niches door middel van co-constructie allerlei zaken aan elkaar en evolueren deze verder op het moment dat zich een 'window of opportunity' voordoet. Zo'n 'window' kan gecreëerd worden of vanzelf ontstaan (Kingdon, 1995). Zie ook figuur 2. (Geels, 2005b)

Markard et al. (2012) benoemen de literatuur rondom transitie, die vaak te maken hebben met milieukundige en klimaatverandering gerelateerde zaken, *sustainable transitions*. Markard et al. (2012) dichtten daarbij hoge maatschappelijke waarde toe aan deze raamwerken waarbinnen we fundamentele veranderingen in de wereld om ons heen proberen te duiden, sturen en vastleggen. De stelling die Markard et al. (2012) aannemen wordt onderschreven door Zolfagharian et al. (2019) in hun onderzoek naar de toepassing van methodologie binnen wetenschappelijk onderzoek naar transitie. Zolfagharian et al. (2019) komen tot de conclusie dat er niet een eenduidige methodologie schuilt achter de wetenschap die 'transities' in kaart brengt. Dit is eerder door Geels (2011) al verklaard en uitgelegd als zijnde dat complexe vraagstukken of ontwikkelingen zich niet gemakkelijk laten kaderen binnen 'simpele' lijnen van methodologie in (wetenschappelijk) onderzoek.

Uit sectie 2.1 kan worden meegenomen voor dit onderzoek dat transitie zich niet eenvoudig laten duiden of kwantificeren. Een transitie is een abstract fenomeen, zo is er in het model wel op de x-as te lezen dat tijd een rol speelt, maar deze wordt niet geduid in eenheden, slechts enkel in 'tijd'. De duur van een transitie is dus volgens de modellen van onbepaalde tijd. Daarnaast impliceert de vorm dat hetgeen in transitie na verloop van tijd zich voortbeweegt naar een 'beter' of 'hoger' niveau, dit is bedrieglijk aangezien dat subjectief is en afhankelijk van de bril waarmee men kijkt. Toch is een algemeen begrip van transitie voor dit onderzoek relevant, immers is dat de manier waarop de overgang van fossiele brandstoffen naar hernieuwbare brandstoffen wordt geduid. De transitietheorie is niet toereikend genoeg om transitie te sturen, deze zijn daarvoor te complex. Echter kan het duiden van een transitie wel helpen in het begrijpen en anticiperen op transitie (Geels, 2011). In de volgende sectie gaat de tekst verder in op die overgang.

Figuur 2: Een multi-level perspectief op systeem innovatie (Geels, 2005b).

Hernieuwbare energietransitie

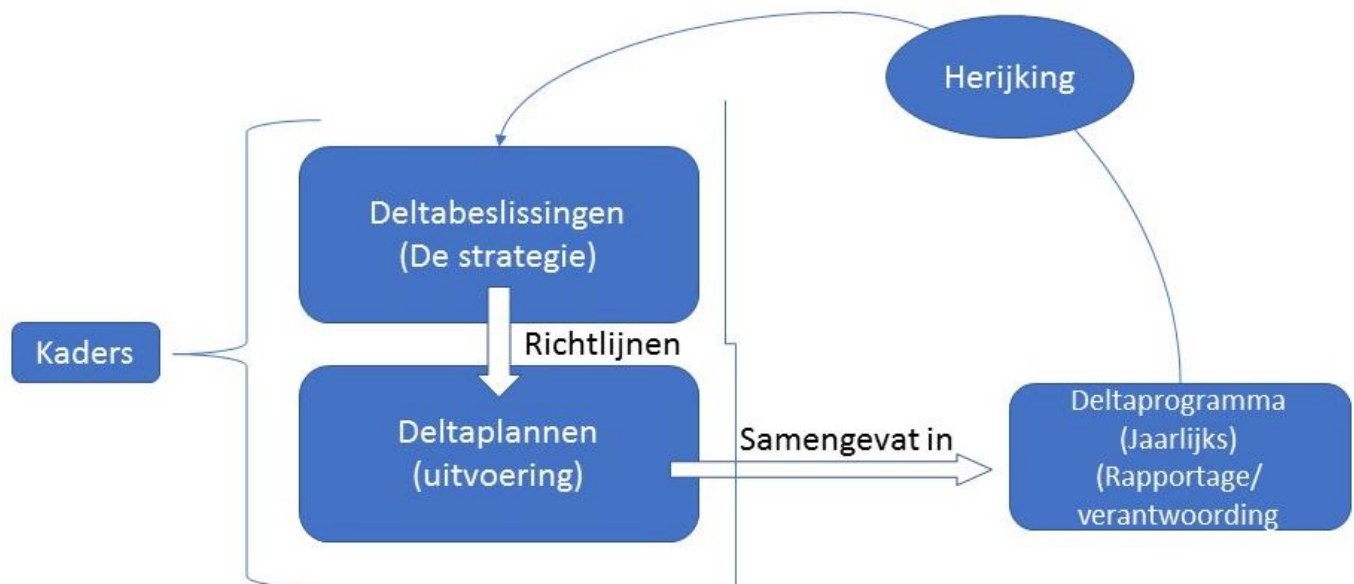
De energietransities is onvermijdelijk, zoals Meadowcroft (2009) het omschrijft: *'It is now widely recognized that transforming socio-technical systems, which underpin production and consumption patterns in core sectors- such as agriculture, transport and energy - is essential if human activities are to be brought back within ecological boundaries.'* Meadowcroft (2009) geeft in zijn artikel aandacht aan de energietransitie vanuit een politieke uitdaging met betrekking tot een governance perspectief, andere perspectieven laat hij daarbij links liggen. Volgens Rydin (2013), is co-evolutie een wijds gebruikte generieke aanpak in een verscheidenheid aan disciplines. Echter is het niet een lineaire oplossing. Een gebrek aan kennis lijkt te bestaan in het gebied van co-evolutie tussen verschillende sectoren van verschillende paradigma om zo elkaars transitie verder te helpen. Zoals het al benoemd wordt door De Boer & Zuidema (2013), zijn vele energie-initiatieven nog jong en valt het nog te bezien hoe snel zij zich ontwikkelen op een hoger schaalniveau. De energietransitie vraagt om fysieke ruimte (Hall, 2008). Dat de energietransitie meer ruimte vraagt biedt ook kansen om opgaven aan elkaar te verbinden, werk met werk maken. Wat zijn de vitale condities die benodigd zijn om deze initiatieven naar een hoger schaalniveau te tillen en ze te combineren met klimaatadaptatie? Zoals Sutherland et al. (2015) het al geschreven hebben: *'as such, we suggest that more attention needs to be paid to multi-regime interactions and the secondary impacts of renewable energy policies on sustainability transitions in other sectors'* (pp. 1553). Dit onderzoek zal verder in gaan op zowel De Boer & Zuidema (2013) alsmede Sutherland et al. (2015), op de manier dat er meer aandacht gegeven is aan multi-regime interacties en de gevolgen die dat heeft voor zowel de energietransitie, klimaatadaptatie als andere nationale programma's. Over klimaatadaptatie in de volgende sectie meer.

Binnen de energietransitie gaat het niet alleen over omschakeling naar andere energiebronnen, maar ook om gedrag en gebruik van energie. Zo zal de huidige omschakeling leiden tot meer gebruik van elektrisch aangedreven apparaten, wat de totale vraag naar energie wellicht doet stijgen (Pablo-Romero et al., 2017). Het anders omgaan met energie is onderdeel van deze transitie. De omschakeling heeft daarmee bijvoorbeeld betrekking op onder andere het sturen op andere of minder verkeersbewegingen. De energietransitie gaat over mitigatie. Echter behoeft het veranderende klimaat ook (fysieke) aanpassingen van de leefomgeving.

Klimaatadaptatie

Volgens het IPCC is de definitie van klimaatadaptatie: *'The adjustment in natural or human systems in response to actual or expected climatic stimuli or their effects, which moderates harm or exploits beneficial opportunities.'* (IPCC, 2007 in van Buuren et al, 2013b). Deze definitie van klimaatadaptatie is onder te verdelen in drie groepen 1. Beperken van potentiële schade, 2. Omgaan met de gevolgen van impact, 3. Het benutten van opportuniteiten (Van Buuren et al, 2013b). Dit is echter niet hetzelfde als *ruimtelijke adaptatie*, ondanks dat uit een rondvraag blijkt dat zowel *ruimtelijke adaptatie* als *klimaatadaptatie* vaak inwisselbaar gebruikt worden. Het verschil zit hem er in dat *ruimtelijke adaptatie* gaat over aanpassingen in het fysieke landschap waarbij functies van gebieden anders worden, terwijl de bredere term *klimaatadaptatie* zowel *ruimtelijke adaptatie* kan beslaan alsmede aanpassingen die geen extra ruimte kosten (zoals bijvoorbeeld een dak aanpassen naar een groen dak) (Deltacommissaris, 2020). In de Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie heeft de Nederlandse overheid vastgelegd dat zij wil dat in 2050 Nederland *klimaatbestendig* en *water robuust* is (Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie, 2019). De termen *klimaatbestendig* en *water robuust* komen bij nadere inspectie grotendeels overeen met de eerdergenoemde definitie die het IPCC vaststelde. Binnen de deltabeslissing zijn vier thema's vastgesteld: hitte, droogte, wateroverlast en de gevolgen van overstroming (Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie, 2019). De deltabeslissing sluit dus aan bij punt 1 en 2 van de definitie die het IPCC hanteert.

De provincie Groningen bouwt voort op wat er staat in het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie, wat weer aansluit op de definitie die staat in de hierboven genoemde Deltabeslissing Ruimtelijke adaptatie (2019). Hiermee wordt voorbijgegaan aan het derde punt dat het IPCC aanhoudt; Het benutten van opportuniteiten (Van Buuren et al, 2013b). In de figuur hieronder (figuur 3) een schets hoe Deltabeslissing, Deltaplan en Deltaprogramma zich tot elkaar verhouden.

Deltabeslissingen gaan over de hoofdaanpak van waterveiligheid, zoetwatervoorziening, klimaatbestendige en water robuuste inrichting van Nederland. Deltabeslissingen geven richting aan het beleid omtrent water in Nederland, zowel op korte als lange termijn.

Deltaplannen zijn de concretisering van de deltabeslissingen. Deze plannen worden samengevat / gerapporteerd in Deltaprogramma's die vervolgens eens in de 6 jaar herijkt worden en leiden tot eventuele nieuwe / aangepaste deltabeslissingen.

Figuur 3: Uitleg over verhouding tussen Deltabeslissingen, Deltaplannen en Deltaprogramma's. (Auteur, 2020).

Klimaatadaptatie vraagt om een andere manier van omgaan met de ruimte om ons heen, zo blijkt uit de vorige alinea. Hierop kan men de transitietheorie uit het begin van deze sectie toepassen, immers is er een structurele verschuiving van het denken gaande.

Energietransitie, klimaatadaptatie en transitietheorie

Transitietheorie leent zich om structurele veranderingen te kunnen plaatsen, zo blijkt reeds uit een eerdere sectie in 2.1 De energietransitie en klimaatadaptatie zijn voor dit onderzoek in verband gebracht met de transitietheorie. Een begrip van transitietheorie en de toepassing daarvan op klimaatadaptatie en energietransitie is cruciaal om te begrijpen hoe een proces van verandering is te duiden. Een vereiste hiervoor is dat men weet in welke richting de transitie zich moet bewegen. In het geval van de energietransitie is dat van een maatschappij die zijn energie (bijna) volledig haalt uit fossiele brandstoffen transformeert naar een maatschappij waar alle energie gewonnen wordt uit hernieuwbare energiebronnen. Voor klimaatadaptatie is betreft het een transitie van bouwen naar wat (technisch) kan, naar bouwen wat past bij de verwachte veranderingen in het klimaat.

Het samengaan van opgaven is te staven in de term 'co-evolutie'. De term kent een brede definitie en krijgt daarom aandacht in de volgende sectie.

2.2 CO-EVOLUTIE

Waar het in 2.1 ging over transitie binnen individuele opgaven, gaat het in sectie 2.2 over de combinatie tussen die individuele opgaven. Daarvoor wordt in dit onderzoek de term 'co-evolutie' gebruikt. De term 'co-evolutie' is hieronder uitgelegd en bekeken vanuit verschillende wetenschappelijke interpretaties. Aan het eind van deze sectie een toelichting over het verdere gebruik van de term 'co-evolutie' in dit onderzoek.

Waar komt de term 'Co-evolutie' vandaan? Oorspronkelijk komt de term 'Co-evolution' uit de biologiewereld volgens Winder et al. (2005) waarin het in plantenwetenschappen gebruikt wordt om het ontstaan van 'nieuwe' planten uit twee of meer voorgaande planten te benoemen (Winder et al., 2005). Co-evolutionaire systemen zijn onvoorspelbaar omdat een verandering van perspectief kan leiden tot andere bevindingen. Uiteindelijk is de term 'Co-evolutie' volgens Winder et al. (2005) toepasbaar op beleid, daarbij is het de bedoeling om adaptief potentieel te behouden door middel van co-evolutionaire middelen. Hierdoor moeten ruimtelijke mozaïeken en onvoorziene ontwikkelingen leiden tot diversiteit in het (ruimtelijk) landschap (Winder et al., 2005). Kallis (2007) beoordeelt Winder et al. (2005) als zijnde met een te smalle benadering. Kallis richt zijn pijlen op een open benadering tot co-evolutie. Zo komt hij, na een analyse van zowel Winder et al. (2005) als Norgaard (1994), tot de conclusie dat Winder et al. (2005) co-evolutie vooral zien als een 'bestraffend' en beperkend proces terwijl Norgaard (1994) er tegenovergesteld naar kijkt, zo stelt Norgaard (1994, pp 82) '*Ongoing positive feedbacks between components of evolving systems*' met betrekking tot co-evolutie. Wat betreft Kallis (2007) zelf is de doelstelling niet om een precieze definitie van co-evolutie vast te leggen maar is het juist aan bewuste experimenten met co-evolutionaire raamwerken om co-evolutie te definiëren.

Een andere blik op wat co-evolutie is komt van Geels (2005). Hij heeft een andere benadering ten opzichte van co-evolutie, hij stelt: '*Co-evolution as a general approach has been widely used in a diverse range of disciplines. It is often used as "a reminder to disciplinary scholars that more aspects are important than they actually study"*' (Geels, 2005; In Rydin et al., 2013). Sleutelonderdeel van co-evolutie is het feit dat het nadruk legt op verbinding tussen twee heterogene elementen en de co-constructie van deze elementen. Co-evolutie wordt ingezet om de relatie tussen fysieke objecten en maatschappelijke praktijken te beschrijven, maar ook om de relatie tussen specifieke technologie en maatschappelijke systemen te duiden. Heterogene elementen zijn in deze betekenis van Geels twee zaken die niet hetzelfde zijn, bijvoorbeeld beleid tegenover maatschappelijk gedrag. Rydin (2013) gebruikt de term *co-evolutie* om de verandering in urbane systemen heden ten dage te begrijpen, dus als een uitkomst van interacties tussen technologie, politiek, economie, instituties en maatschappelijke zaken.

Uit bovenstaande alinea's blijkt hoe verschillend er gedacht wordt over dezelfde term. Voor co-evolutie zijn er nog een aantal definities die uiteengezet moeten worden. Vanuit een organisatorisch perspectief is een grondvoorwaarde van co-evolutie volgens Lewin et al. (1999) een drastische verandering in de omgeving van de organisatie en het daarbij aangehouden beleid. Daarbij worden wederom zaken als politiek, economie en technische ontwikkeling genoemd. Hoewel dit onderzoek niet over de (co)evolutie van organisaties gaat, is het van belang om een breed begrip te hebben van co-evolutie. Kolk & Tsang (2015) bouwen voort op Lewin et al. (1999) door te stellen dat belemmeringen voor co-evolutie gevonden kunnen worden in een spanningsveld tussen andere beleidsdoelen zoals bijvoorbeeld vrijemarkt competitie, energiezekerheid en werkgelegenheid. Deze zaken spelen op verschillende overheidslagen (Kolk & Tsang, 2010; 2015). Een co-evolutionair

perspectief heeft volgens Lewin (1999) & Kolk & Tsang (2015) als doel om de verbondenheid tussen verschillende gebieden te begrijpen.

Inmiddels is de link tussen biologie en co-evolutie verdwenen en wordt het begrip langzaam een stuk abstracter. Volgens Gual & Norgaard (2010) heeft co-evolutie betrekking op twee of meer onderling afhankelijke evoluerende systemen. In hun onderzoek naar '*coevolution in natural hazard management*' stellen Fuchs et al. (2016) dat Kallis (2007) stelt dat co-evolutionaire dynamieken *path dependant* zijn. Volgens Fuchs et al. (2016) is er een verbintenis binnen het denken over co-evolutie in de sociale wetenschappen met institutionele veranderingen, specifiek met betrekking tot de ontwikkeling van menselijk gedrag. Zij stellen daarbij dat instituties de regels en procedures definiëren in een besluitvormingsproces.

Kan co-evolutie optreden tussen twee of meer op zichzelf staande systemen? Volgens enkele onderzoekers kan dat. Sivapalan et al. (2012) leggen co-evolutie uit als het samengroeien van twee op het oog, zelfstandige systemen. Deze samengroei zien zij vanuit het oogpunt dat zij noemen 'Socio-hydrology', een nieuw ontstaan wetenschappelijk veld waarbij een verband wordt gelegd tussen hydrologie en de maatschappij. Volgens Sivapalan et al. (2012) is het mede door co-evolutie tussen andere wetenschappelijke speelvelden dat 'socio-hydrology' tot stand is gekomen, waarbij ook zij Geels (2005a) benoemen als invloedrijk concept. Op deze manier ontstaan er, door middel van co-evolutie nieuwe wetenschappelijke velden, die kennis voortbrengen, relevant in de niches waarin zij zich ontwikkelen.

Over wat co-evolutie exact is lopen de benaderingen uiteen, zo blijkt uit voorgaande alinea's. (Norgaard, 1994; Winder et al. 2005; Kallis, 2007; Sivapalan et al. 2012). Wat vastgesteld kan worden is dat co-evolutie betrekking heeft op meerdere (minimaal twee) evoluerende systemen. Voor dit onderzoek wordt daar de conditie zoals Gual & Norgaard (2010) die stellen, dat het twee of meer onderling afhankelijk evoluerende systemen zijn, in acht genomen. Dit sluit echter niet uit dat Sivapalan et al. (2012) geen gelijk hebben wat betreft het ogenschijnlijk zelfstandig zijn van deze systemen. Wat betreft dit onderzoek heeft co-evolutie betrekking op de fysieke leefomgeving ten opzichte van verschillende (ruimtelijke) opgaven. Of zoals Rydin (2013) de term co-evolutie gebruikt; om te duiden op een uitkomst in interacties tussen politiek, economie, instituties en maatschappelijke zaken. De aangehouden definitie van *co-evolutie* in dit onderzoek luidt al volgt: 'Co-evolutie is het samengroeien van twee (of meer) afzonderlijke opgaven die beiden eenzelfde offer vragen van de fysieke ruimte.' In dit geval zijn de afzonderlijke opgaven de energietransitie en klimaatadaptatie en is het 'offer' dat beiden opgaven vragen, het beslag op fysieke ruimte die nu andere doeleinden dient (zoals landbouw & recreatie).

Bij het gebruiken / voorkomen van co-evolutie is er tevens aandacht benodigd voor adaptieve planning. Adaptieve planning draait om het rekening houden met (on)voorzien omstandigheden die aanpassing vergen van het originele plan. Men kan daarbij denken aan het rekening houden met meerdere claims op dezelfde ruimte vanuit verschillende opgaven. In de volgende sectie is dieper ingegaan op adaptief beleid. Door adaptieve planning staat beleid open voor de mogelijkheid tot co-evolutie, immers, als het beleid niet openstaat voor adaptieve planning, sluit het per definitie verandering uit.

2.3 ADAPTIEF BELEID

Het combineren van opgaven, zonder deze te 'co-evolueren' zoals beschreven in de vorige sectie, wordt gevonden in zogeheten '*adaptive policy pathways*' (Walker et al., 2001; Haasnoot et al., 2013). Adaptief beleid is niet hetzelfde als co-evolutie, maar vertoont enige gelijkenissen. Beide hebben te maken met flexibiliteit in opgaven. Waar in co-evolutie het gaat om het combineren van die opgaven,

kan het zijn dat in adaptief beleid er rekening mee is gehouden dat andere opgaven zich voor kunnen doen in hetzelfde gebied.

Adaptive policy pathways zijn vormen van beleid die zo zijn ingericht dat het mogelijk is om in latere stadia, bijvoorbeeld door innovaties of veranderde omstandigheden, het beleid bij te kunnen sturen. Dit geeft flexibiliteit aan het beleid waardoor het langer mee kan en het meer robuust is voor veranderingen. *'adaptief beleid maken is een generieke, gestructureerde aanpak voor het ontwerpen van dynamische en robuuste plannen'* (Kwakkel et al., 2010; Marchau et al., 2009; Ranger et al., 2010; Haasnoot et al., 2010). De literatuur van Haasnoot et al. (2013) en Walker et al. (2001) gaat over het omgaan met onzekerheden die mogelijk in de toekomst gaan spelen. Daarbij wordt niet expliciet verwezen naar verschillende opgaven die gecombineerd kunnen worden maar meer naar wat er mogelijk gaat spelen voor een bepaalde opgave. De term *'Adaptief beleid'* is dan ook niet hetzelfde als *'co-evolutie'*, maar kan er wel aan gelinkt worden, zoals Winder et al. (2005) dat al aangeeft. Immers kan een van de onzekerheden binnen een opgave zijn dat de ruimtelijke claim van die opgave overstemd wordt door een andere opgave met eveneens een ruimtelijke claim.

Interessant is de conclusie waar Termeer et al. (2010) tot komen in hun onderzoek naar hoe een combinatie van verschillende schaalniveaus door middel van schaal-gevoelige governance leidt tot een flexibelere manier van besturen en uitvoeren. Hoewel dit niet direct aansluit bij wat Haasnoot et al. (2013) stellen, zijn er wel overeenkomsten. Beide onderzoekers komen tot de conclusie dat het van belang is om rekening te houden met eventuele (onvoorziene) veranderingen, waarbij het geaccepteerd moet zijn om een andere koers te varen op basis van nieuwe ontwikkelingen hetzij in politiek, economie, ecologie of welk ander relevant veld dan ook. Termeer et al. (2010) bekijkt dat echter vanuit een multi-level perspectief terwijl Haasnoot et al. (2013) dit zien vanuit beleid. Voor dit onderzoek is meegenomen dat (onvoorziene) veranderingen in relevante velden gegronde redenen zijn voor beleidsveranderingen.

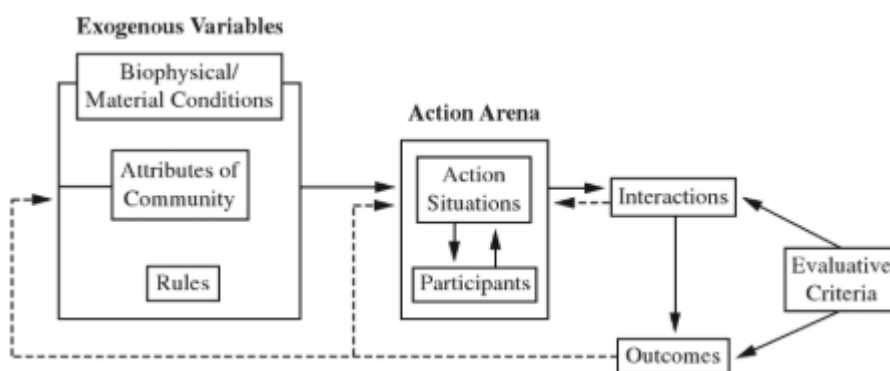
Het is van belang om een begrip te hebben van adaptief beleid. Een uitwerking van co-evolutie zou kunnen zijn dat er adaptief beleid wordt opgesteld, andersom beredeneerd, adaptief beleid is een realistische voorwaarde voor co-evolutie. Immers, als beleid volledig uitsluit dat functies en (onvoorziene)opgaven gecombineerd mogen worden, dan kan er per definitie geen co-evolutie plaatsvinden.

2.4 COMMUNICATIE, GESCHREVEN EN ONGESCHREVEN REGELS IN PLANNING

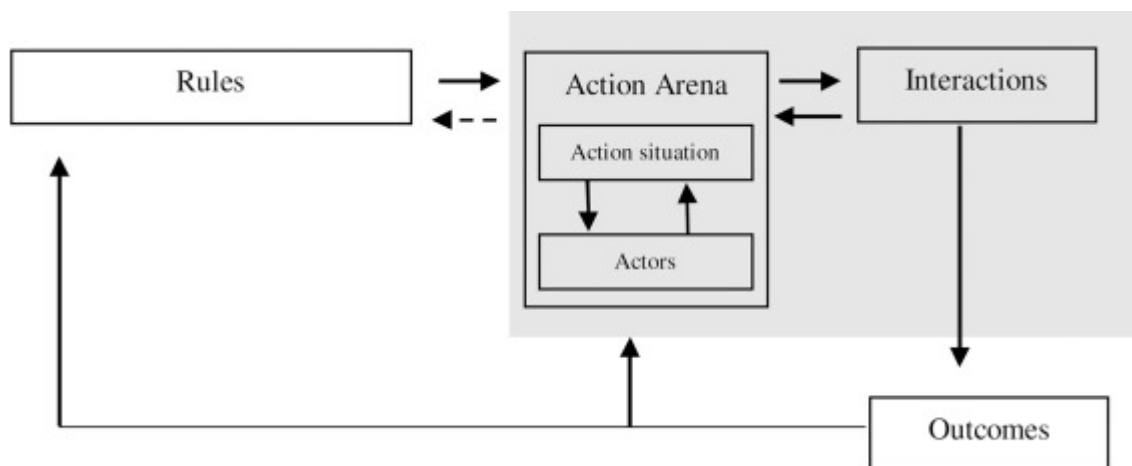
Communicatie is altijd belangrijk in het maken van plannen, maar hoe is de huidige vorm van communicatie in planning tot stand gekomen? En wat betekent dat voor dit onderzoek? Sinds begin jaren '90 is er in de wereld van planning aandacht voor de communicatieve kant van planning. Healey (1996) en Innes (1998) zijn hierin invloedrijk. In het planning paradigma is er een verschuiving van 'top-down' planning naar een 'bottom-up' aanpak te zien, waarbij niet meer de overheid dicteert wat er gebeurt, maar er steeds meer ruimte komt voor inbreng vanuit andere partijen, zoals bijvoorbeeld burgers. De groep mensen die betrokken is bij planning neemt toe, waarmee het gevaar van miscommunicatie toeneemt (Healey, 1996). Dit kan komen doordat men verschillende verwachtingen heeft (Forester, 1997) of een andere 'taal' spreekt (Healey, 1996). Het spreken van een andere taal gaat hier over het langs elkaar praten. Men zegt hetzelfde maar bedoelt beiden iets anders. Tot slot speelt volgens Healey (1996) ook het respect waarin men met elkaars argumenten en visie omgaat een rol. Dat sluit aan bij het omgaan met verschillende type informatie zoals Innes (1998) beschrijft. Voor zowel Healey (1996), Innes (1998) als Forester (1997) geldt dat zij zich allen richten op de communicatie en samenwerking tussen planner en stakeholder/belanghebbende en het publiek. Een beleidsmedewerker is in zekere zin ook een planner. Hoewel het dan niet altijd gaat over de stedelijke ontwikkeling in de zin van waar een nieuwbouwwijk moet komen, hebben ook deze beleidsmedewerkers invloed op ruimtelijke indeling van een gebied. Beleidsmedewerkers zijn zowel

belanghebbende als planner, gezien vanuit de partijen die alle drie de auteurs benoemen, maar hoe zij onderling tot resultaten moeten komen of met elkaar om zouden moeten gaan in termen van communicatie en ‘collaborative planning’ terwijl zij allen een ander doel dienen, blijft onduidelijk.

‘Collaborative planning’ (Margerum, 2002; Healey, 2003) kan gezien worden als een uitwerking van Healy (1996), Innes (1998) en Forester (1997). Binnen *collaborative planning*, is er veel aandacht voor het publiek en de stakeholders, ofwel belanghebbende. Zowel Margerum (2002) als Healey (2003) gaan in op het gesprek dat gevoerd zou moeten worden tussen publiek, belanghebbende en planners. Karnenbeek & Janssen-Jansen (2018) gaan dieper in op de regels (zowel geschreven als ongeschreven) die gelden tijdens het planningsproces. Zij komen daarbij tot de conclusie dat tussen de geschreven en ongeschreven regels een hiërarchie heerst die per project verschilt. Binnen de heersende hiërarchieën worden regels gevormd die de macht van de instituties weergeven (Kim, 2011 in Karnenbeek & Janssen-Jansen, 2018). Karnenbeek & Janssen-Jansen (2018) maken gebruik van een aangepast raamwerk, ontwikkeld en vormgegeven in Ostrom (2005). Beide raamwerken zijn hieronder zichtbaar in figuren 4 & 5.

Figuur 4: Raamwerk voor institutionele analyse (Ostrom, 2005).

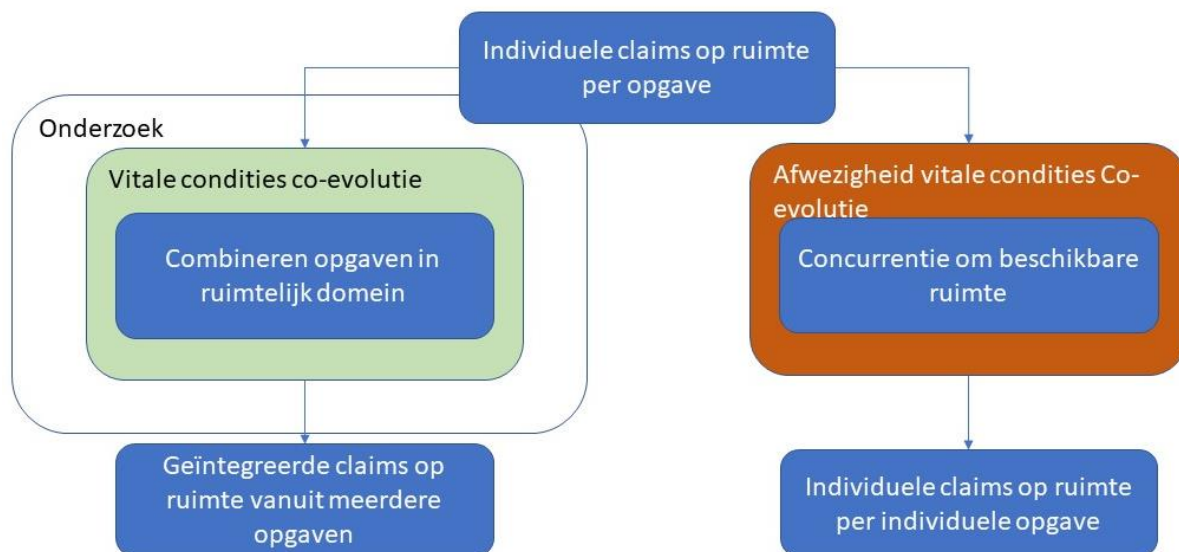
Figuur 5: raamwerk voor institutionele analyse op basis van Ostrom (2005), bewerkt door Van Karnenbeek & Janssen-Jansen (2018)

Tussen beide raamwerken zijn overeenkomsten en verschillen. Van Karnenbeek & Janssen-Jansen (2018) trekken in hun raamwerk een directe lijn van uitkomsten naar regels. Niet omdat zij het oneens zijn met het originele model, maar vooral omdat zij zich in hun onderzoek richten op de regels die spelen in ruimtelijke ontwikkeling. Wat opvalt is dat het model van Ostrom (2005) wel exogene variabelen laat zien in de vorm van biofysische en materiële condities die mogelijk van invloed zijn op ‘Rules’ maar daarbij lijkt er geen aandacht te zijn voor niet-materiele of biofysische condities. Van Karnenbeek & Janssen-Jansen (2018) richten zich juist expliciet op het tot stand komen van die regels en de verhoudingen daar tussen op basis van een casestudie. Echter besluiten zij de context

zoals Ostrom (2005) die gebruikt, buiten te sluiten van het model. Zij zeggen hier zelf over: ‘*Dynamics in other action arenas may also influence sets of rules in a particular action arena, as well as unforeseen events, sudden shifts or times of stability. However for the purpose of this paper, we exclude these outside influences on rules’ change and limit our analysis to the dynamics of a particular action arena.*’ (Pp. 404) Binnen zowel Ostrom (2005) als in Van Karnenbeek & Janssen-Jansen (2018) wordt de definitie van regels aangehouden zoals die gedefinieerd is door Black (1962). Namelijk dat er vier definities zijn: *Wetten, regelgeving, instructies en manieren en gewoontes*. In dit onderzoek is gekeken door middel van documentanalyse en semigestructureerde interviews naar deze vier definities, zie ook hoofdstuk 3.

Wat in de modellen van zowel Ostrom (2005) als Van Karnenbeek & Janssen-Jansen (2018) mist, is welke factoren van invloed zijn op de interacties. Er gaan pijlen heen en weer tussen de *action arena* en interactie, maar wat daar precies gebeurt is onduidelijk. Datzelfde geldt voor *rules* en de *action arena*. In dit model hebben bijvoorbeeld de regels van het spel, zoals Van Karnenbeek & Janssen-Jansen dat noemen, geen directe verbinding met de interactie. Zou het zo kunnen zijn dat er een verbinding zit tussen de regels en de manier van interactie, zonder tussenkomst van de *action arena*?

2.5 CONCEPTUEEL MODEL

Figuur 6: conceptueel model van dit onderzoek, door: auteur.

In het conceptueel model wordt duidelijk gemaakt waar vitale condities voor een co-evolutie toe leiden. Deze vitale condities zijn, indien aanwezig, de vruchtbare bodem waarop verschillende ruimtelijke opgaven gecombineerd kunnen worden om zo een geïntegreerde claim op de ruimte te kunnen leggen die meerdere opgaven tegelijk steunt. Bij de afwezigheid van deze vitale condities komt er geen co-evolutie tot stand en blijven beleidsopgave zich enkel richten op hun eigen doelstellingen waarmee zij (on)bewust andere opgaven buiten de deur houden en zo wellicht onbedoeld verhinderen dat die opgaven hun doelen halen. Zoals in sectie 2.2 besproken kent ‘co-evolutie’ brede definities, echter mist de uitleg wat er voor nodig is om succesvol tot die co-evolutie te komen tussen verschillende opgaven. Dit onderzoek is wat dat betreft theorievormend.

Onder de individuele claim kan men verstaan dat er in de opgaven die er liggen met betrekking tot klimaatadaptatie bijvoorbeeld niet gekeken wordt naar de energietransitie en vice versa. Echter is het vervolgens de vraag welke condities vitaal zijn om zowel klimaatadaptatie opgaven rekening te laten houden met de energietransitie en dat de energietransitie rekening houdt met klimaatadaptatie. In een gecombineerde opgave kan effectiever omgegaan worden met de beschikbare ruimte, maar ook met bijvoorbeeld budgetten van overheden en maatschappelijk draagvlak.

Het conceptueel model maakt duidelijk waar het onderzoek zich op richt, echter legt het niet uit hoe het onderzoek methodologisch in elkaar steekt. De manier waarop dit onderzoek is volbracht wordt verder toegelicht in het hierop volgende hoofdstuk, methodologie.

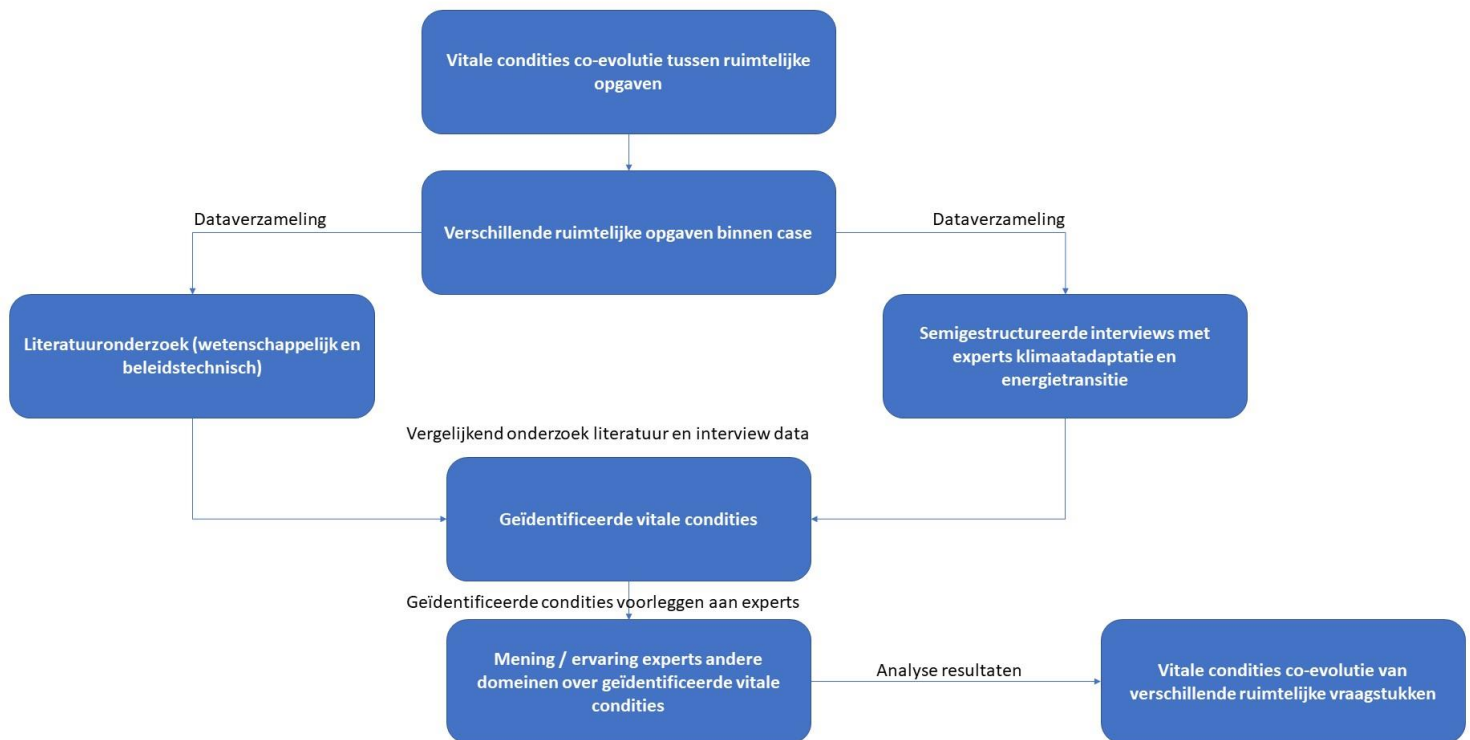
HOOFDSTUK 3: METHODOLOGIE

Dit onderzoek bestaat uit een combinatie van methoden. Dit hoofdstuk zal alle gebruikte methoden toelichten, onderbouwen en verklaren waarom voor deze methode gekozen is en waarom dit de beste methode was voor het vraagstuk. De studie richt zich specifiek op de provincie Groningen en bevat daarom een uitleg over casestudies, onder andere op basis van Yin (2003). Daarnaast wordt er in dit onderzoek gebruik gemaakt van een documentanalyse alsmede van interviews, waarmee de term '*mixed methods*' van toepassing is op dit onderzoek. Tot slot is de manier van analyseren, ethiek en een hoe omgegaan wordt met de data beschreven.

Sectie 3.1 richt zich op de onderzoekstrategie en gebruikte methoden. Sectie 3.2 behandelt vervolgens het onderwerp 'casestudies' en legt uit waarom dat relevant is voor dit onderzoek. In sectie 3.3 volgt een uitleg over documentanalyse en waarom dit relevant is voor dit onderzoek en hoe deze analyse heeft plaatsgevonden. Sectie 3.4 doet datzelfde maar dan voor interviews. Verder is er in sectie 3.5 aandacht voor de ethiek die gehanteerd is binnen dit onderzoek. Tot slot licht sectie 3.6 toe hoe tot uiteindelijke conclusies is gekomen. De eerstvolgende alinea legt uit waarom bepaalde methodes voor dataverzameling en onderzoek niet zijn gebruikt.

Er zijn verschillende methoden beschikbaar voor dataverzameling die mogelijk geschikt zijn voor dit onderzoek. Sommige van die methoden zouden bruikbaar kunnen zijn in een vergelijkbaar onderzoek. Echter is de doelstelling van dit onderzoek, om vitale condities te identificeren voor een co-evolutie, niet geschikt voor het gebruik van een aantal methoden. De onderzoeksvraag is gericht op een antwoord van kwalitatieve aard. Mogelijkerwijs is het antwoord op de hoofdvraag niet A of B, maar een combinatie van voorwaarden A en B afhankelijk van context X en Y. Het identificatieproces is lastig om te voltooien met bijvoorbeeld enquêtes, als de onderzoeker niet weet wat het precies is dat hij zoekt. Daarmee is het houden van enquêtes reeds uitgesloten omdat deze dan niet effectief ingezet kunnen worden om kwalitatieve data te verzamelen (McLafferty, 2010). Daarbij is de *in-depth* kennis die opgedaan kan worden door middel van enquêtes laag (Longhurst, 2010; McLafferty, 2010). Het gebruik van secundaire data is buiten vizier, immers is die data vaak verzameld met een andere doelstelling dan dat dit onderzoek heeft. Daarmee is er een risico dat de context ten onrechte buiten beschouwing wordt gelaten. Hiermee is het gebruik van secundaire data uitgesloten, omdat context een belangrijke factor is in dit onderzoek (Longhurst, 2010). De gekozen methoden dienen het onderzoeksdoel om vitale condities te identificeren door middel van interviews met experts op individueel niveau. Tot slot dient in deze sectie opgemerkt te worden dat groepsdiscussies of focusgroepen ook in overweging zijn genomen. Tijdens het opbouwen van een argumentatie over het al dan niet houden van focusgroepen brak het COVID-19 virus uit in Nederland. Als gevolg daarvan zijn groepsbijeenkomsten verboden door zowel Rijksoverheid als de Rijksuniversiteit Groningen. Bijeenkomsten met meer dan drie personen zijn verboden op het moment van dataverzameling en grote vergaderingen/ bijeenkomsten via een medium als Skype verlopen chaotisch leert de ervaring van de onderzoeker, opgedaan tijdens de gelopen stage. De chaos verhindert de onderzoeker om het groepsproces en dynamiek goed te kunnen observeren.

3.1 ONDERZOEKSTRATEGIE

Figuur 7: Onderzoek aanpak als opgesteld door auteur.

Het theoretisch raamwerk van het vorige hoofdstuk legt uit hoe onder andere de energietransitie, co-evolutie, klimaatadaptatie en nationale programma's functioneren in de samenleving van vandaag de dag, volgens de beschikbare literatuur. Deze aspecten verlangen ieder een verschillende onderzoeksmethoden. Gedurende dit onderzoek is er in het kader van beperkte tijd, niet genoeg tijd om de diepte in te gaan met betrekking tot alle nationale programma's en opgaven. De focus voor dit onderzoek ligt op de opgave 'klimaatadaptatie' en de vitale condities om dat verder te brengen in samenwerking met de energietransitie. Dit onderzoek is gehouden binnen de fysieke en institutionele context van de provincie Groningen, daarmee is het onderzoek een casestudie. Er is een literatuuronderzoek uitgevoerd en er zijn interviews afgenomen met experts op het gebied van klimaatadaptatie en de energietransitie. Uit het literatuuronderzoek en de interviews zijn een aantal vitale condities geïdentificeerd. Toelichting over hoe de documenten en respondenten zijn geselecteerd en hoe data is gewonnen en geanalyseerd volgt later in dit hoofdstuk per methode. Die gevonden vitale condities zijn vervolgens voorgelegd aan een aantal experts van andere domeinen om te verifiëren of de gevonden condities ook door hen herkend worden, dit wordt in de literatuur 'supplementary analysis' genoemd (Heaton, 2008). Hoewel het bij 'supplementary analysis' gaat over het verder bouwen op kwalitatieve data van een ander onderzoek, is het principe hetzelfde. Ook de term 're-analysis' uit Heaton (2008) is van toepassing, daarbij gaat het om het opnieuw onderzoeken van de data om te kijken of er tot dezelfde conclusie gekomen kan worden. De gegeven antwoorden door deze experts van andere domeinen zijn aan de analyse toegevoegd voor het concluderende stuk van dit onderzoek en de aanbevelingen. Door middel van deze 'controle' van bevindingen met behulp van andere experts is de toepasbaarheid van de resultaten van dit onderzoek verhoogd naar een niveau waar er ook zinvolle resultaten zijn gevonden voor andere (beleids)gebieden dan klimaatadaptatie en energietransitie.

3.2 CASESTUDIES

Een deel van de datacollectie is gedaan door het interviewen van verschillende stakeholders en beleidsmedewerkers binnen een specifiek gekozen gebied. Dit om zo mogelijke institutionele verschillen zo veel mogelijk uit te sluiten en ook eventueel fysisch geografische factoren te beperken, aangezien deze van belang kunnen zijn met betrekking tot zowel klimaatadaptatie als mede de energietransitie. De complexiteit van het onderzoeksprobleem zit hem erin dat er vele verschillende belanghebbenden zijn (netbeheerders, grondeigenaren, huiseigenaren, industrie, agrarische sector, waterbeheerders etc.) Om diepgaande kennis op te doen over de vitale condities die nodig zijn om barrières te slechten, is er een aanpak nodig om dit te onderzoeken en te begrijpen binnen de context waarin hetgeen zich afspeelt (Baxter & Jack, 2008; Clifford et al., 2010).

Een kwalitatieve casestudie is de geprefereerde aanpak voor dit onderzoek met in achtneming van de gelimiteerde middelen die beschikbaar zijn voor de auteur. De hoofdvraag van dit onderzoek: *‘Wat zijn de vitale condities die een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie mogelijk maken volgens experts en beleidsdocumenten gezien binnen de context van de provincie Groningen?’* Gaat in op een specifiek gebied (provincie Groningen) en is daarmee een verdedigbare onderzoeksvraag wanneer het aankomt op het gebruik van een casestudie (Yin, 2003). Casestudies zijn een bruikbare manier van onderzoek om een beter begrip te krijgen van menselijke interacties en ervaringen. Kennis over een case kan het beste gewonnen worden door middel van het bestuderen van die case. Volgens Philip (1998) is het gebruikelijk om in ruimtelijke planning gebruik te maken van kwalitatieve methoden. Dit komt overeen met wat Flyvbjerg (2006) aangeeft in zijn artikel over veelvoorkomende misstanden in relatie tot casestudies. Een casestudie is niet altijd toetsbaar tot een generieke theorie, maar ze geeft wel diepte in de kennis over het onderwerp van onderzoek (Flyvbjerg, 2006). Bij het uitvoeren van een casestudie verschaft men inzicht in een complex vraagstuk. De casestudie geeft toegang tot de complexiteit van de realiteit (Flyvbjerg, 2006).

Voor dit onderzoek zijn interviews afgenomen om op deze manier een betekenisvol antwoord te kunnen formuleren op de onderzoeksvraag zoals voorgesteld in sectie 1.3. Een case in de zin van dit onderzoek is een real-life fenomeen of object van interesse. Door middel van een casestudie poogt de onderzoeker om een betere verstandshouding van kennis op te doen uit de praktijk. Dit betekent dat casestudies geschikt zijn voor genereren van diepgaande kennis en het trekken van lessen, zoals gepresenteerd door Flyvbjerg (2006) & Yin (2003). De dieptekennis bestaat uit bijvoorbeeld ervaringen, meningen, evaluaties, ideeën en visies van belanghebbenden in de case die onderzocht wordt. Hiermee komt de onderzoeker dicht bij het fenomeen dat hij onderzoekt. Op basis van de opgedane dieptekennis kunnen nieuwe theorieën ontwikkeld worden en fouten in een volgend, vergelijkbaar project, voorkomen worden. Het verleden en heden bieden hierbij een mogelijk perspectief voor ontwikkelingen in de toekomst. Tevens is er in deze hoedanigheid geen vergelijkbaar onderzoek dat heeft plaatsgevonden binnen de kaders van de provincie Groningen. Het is daarom interessant om de kennis over de voorwaarde voor co-evolutie verder te verdiepen met behulp van een casestudie.

Hoe is de huidige situatie ontstaan en wat kunnen we verbeteren voor de toekomst? De vraag is een veralgemenisering en simplificatie van de hoofdvraag van dit onderzoek. Een antwoord op die vraag kan gevonden worden met behulp van het interviewen van betrokken personen en het analyseren van documenten. Daarover in de volgende secties meer.

De case

Het gebied waarbinnen dit onderzoek heeft plaats gevonden is de provincie Groningen. In deze provincie spelen naast klimaatadaptatie en energietransitie verschillende opgaven, waaronder: leefbaarheid, aardbevingsproblematiek, verduurzaming van landbouw en het tegen gaan van veenoxidatie. Er is voor de provincie Groningen gekozen omdat de onderzoeker daar stageliep.

Binnen de case zijn de voornaamste belanghebbenden in ruimtelijke opgaven: het Rijk, Provincie Groningen, Gemeente Hogeland, Waterschap Noorderzijlvest, agrariërs, burgers, energiecoöperaties, natuurbeschermers, landschap-beschermers, en vele andere. Voor dit onderzoek zijn interviews afgenomen en is een documentanalyse uitgevoerd (zie secties 3.3 en 3.4). Tabellen 5&6 geven een overzicht van de respondenten en waar zij werkzaam zijn. Dit is een onvolledige afspiegeling van bovengenoemde belanghebbenden. Een aantal van de bovengenoemde belanghebbenden zijn niet geïnterviewd omdat er gezocht is naar de condities waar de opgavenmakers tegenaanlopen. Daarnaast vertegenwoordigen de opgavenmakers, via de politieke bestuurders die hun opdrachtgevers zijn, al deze partijen.

3.3 DOCUMENTANALYSE

Een documentanalyse houdt in dat een aantal documenten wordt doorzocht en geanalyseerd om data te vinden. Doel van de documentanalyse is om vast te stellen of uit te sluiten dat vitale condities voor co-evolutie tussen ruimtelijke opgaven gevonden kunnen worden in (beleids)documenten. Deze analyse geldt als parallelonderzoek naast de interviewvragen die gesteld zijn tijdens de interviews (Zie sectie 3.4). De documentanalyse geeft de onderzoeker een brede onderzoeksbasis, zoals de gangbare doelstelling is van een documentanalyse (Baarda & De Goede, 2005). Daarmee is een documentanalyse van toegevoegde waarde voor de studie omdat deze documenten objectiviteit naar de tafel brengen kunnen brengen (Reulink & Lindeman, 2005; Bowen, 2009). Toch bevatten ook documenten een bepaalde mate van subjectiviteit en retoriek. Hier dient de onderzoeker zich te allen tijde bewust van te zijn. Bowen (2009) en O'leary (2014) waarschuwen voor het gebruik van documenten omdat deze subjectief kunnen zijn. Het is daarom besloten dat alleen documenten die uitgegeven zijn door publieke- en/ of onderzoeks- instellingen gebruikt worden, aangezien aangenomen mag worden dat deze van neutrale aard zijn. Tevens reageren documenten niet op het moment dat deze bestudeerd worden, wat de dataverzameling ten goede komt (Merriam, 1988 in Bowen, 2009). Daarnaast bevatten documenten referenties naar de informatie uit het document op is gebaseerd, waarmee ze exact zijn (Yin, 1994). Een nadeel van het gebruik van documenten is dat ze bevooroordeeld kunnen zijn (Yin, 1994) omdat ze opgesteld kunnen zijn door partijen met bepaalde belangen. Toch wegen de nadelen niet op tegen de voordelen van een documentanalyse.

Document selectie

Titels en auteurs van geselecteerde documenten zijn terug te vinden in tabel 2 aan het begin van dit onderzoek. Documenten zijn geselecteerd op basis van hun relevantie. Relevantie is bepaald met begeleiding van de provincie Groningen en door middel van *snowballing*: verwijst document B naar document A voor verdere uitleg of argumentatie, dan zijn beide documenten meegenomen in de analyse, mits het gerefereerde document als relevant kan worden beschouwd. Daarbij moet het voornaamste onderwerp of klimaatadaptatie ofwel energietransitie zijn. Daarnaast is aan werknemers van de provincie Groningen en respondenten gevraagd aan de hand van welke documenten zij aan het werk zijn gegaan met respectievelijk de energietransitie en klimaatadaptatie. Voor de energietransitie is bijvoorbeeld documentatie over de RES interessant, terwijl voor klimaatadaptatie deltaplannen en het DPRA van belang zijn. De RES en DPRA zijn derhalve meegenomen in het literatuuronderzoek. Naast deze manier van selecteren is er ook gekeken naar ontwikkelingen bij andere provincies die via de gelopen stage terechtkwamen bij de onderzoeker. Een voorbeeld hiervan is de notitie klimaatadaptatie van de provincie Noord-Holland. Vooraf is er geen limiet of minimum gesteld aan het aantal te raadplegen documenten, echter betekende dit niet dat alle relevante documenten zijn geselecteerd. Het is mogelijk dat relevante documenten aan de aandacht van de onderzoeker zijn voorbij gegaan, of niet zijn gesuggereerd door respondenten. De deltaplannen zijn van grote invloed op de ruimtelijke omgeving en verdienen daarom aandacht. Terwijl de notitie klimaatadaptatie van de provincie Noord-Holland juist expliciet aandacht geeft aan zowel de energietransitie als klimaatadaptatie en voorgelegd is aan de Provinciale en Gedeputeerde Staten van de provincie Noord-Holland. Deze notitie is gedeeld binnen een netwerk van werknemers

binnen alle andere provincies, en is daarom relevant bevonden. Idealiter zou de onderzoeker een vergelijkbare notitie van andere provincies meenemen in zijn onderzoek, echter zijn de verschillen per provincie in de gang van zaken en organisatie dermate groot dat de meerwaarde daarvan in twijfel getrokken kan worden. Daarnaast kreeg de onderzoeker hier te maken met saturatie, het toevoegen van extra documentatie heeft niet geleid tot nieuwe resultaten. Het gebruik van saturatie is volgens Aldiabat & Le Navenec (2018) een gangbare methode in de toepassing van grounded theory. Daarin zoekt de onderzoeker naar resultaten tot hij geen (noemenswaardige) nieuwe resultaten tegen komt. Een verdere toepassing en uitleg van saturatie kan gevonden worden in sectie 3.4 onder het kopje 'saturatie'.

Documenten zijn geselecteerd omdat ze voldoen aan één of meerdere van deze eisen :

- Van grote (nationale) relevantie zijn
- Benoemd zijn door respondenten gedurende de eerste ronde van interviews
- Geschreven zijn door ministeries
- Een legitieme basis hebben doordat ze geschreven zijn door een autoriteit met wetenschappelijke onderbouwing.

Documentanalyse

Documenten zijn gelezen en interessante passages zijn gemarkeerd. Interessante passages zijn passages die gaan over klimaatadaptatie of de energietransitie en hoe deze zich verhouden tot andere opgaven. Daarnaast worden passages die gaan over het combineren van (andere) opgaven ook gezien als interessant voor dit onderzoek. Daarnaast zijn passages die het combineren van opgaven uitsluiten gemarkeerd als interessant. Indien mogelijk op papier, anders digitaal. In het geval van een referentie naar een specifieke passage, dan is er een verwijzing naar de specifieke bron en de bijbehorende pagina. Een overzicht van de gebruikte documenten kan gevonden worden aan het begin van dit onderzoek in tabel 2.

Voor het selecteren van interessante passages is gebruik gemaakt van trefwoorden. De centrale vraagstelling bij het zoeken naar passages is daarbij 'Heeft dit een geschreven verband met een andere opgave?' of 'Heeft dit een expliciet geschreven uitsluiting van een andere opgave?' In Appendix 3 is een tabel te vinden die de gebruikte trefwoorden weergeeft. Gevonden trefwoorden zijn vervolgens gelezen in de context van waar deze zich bevonden alvorens zij zijn meegenomen in een analyse. Als de context toepasselijk was op dit onderzoek, dan is het gevonden trefwoord inclusief context meegenomen in het onderzoek. De trefwoorden zijn gezocht met behulp van zoekfuncties binnen het programma Adobe Acrobat Reader. Tot slot is er gekeken naar de structuur van de documenten, ergo: hoe is het document opgebouwd? Aan de structuur van een document is tevens informatie te ontleen in context tot dit onderzoek. Is het document bijvoorbeeld thematisch opgebouwd, is dat wellicht interessant. De document analyse vond plaats medio eind maart/ begin april 2020. Wijzigingen in documenten van na die tijd zijn niet meegenomen in dit onderzoek.

3.4 SEMIGESTRUCTUREERDE INTERVIEWS

Zoals eerder vermeld bestaat een deel van de dataverzameling in dit onderzoek uit het afnemen van interviews. Volgens Longhurst (2010) zijn semigestructureerde interviews geschikt voor het verzamelen van data in casestudies. Deze combineren namelijk de vrijheid van een ongestructureerd interview zonder het risico af te wijken van het originele onderwerp. De volgorde van de vragen is niet gefixeerd en geven de onderzoeker de vrijheid gedurende het interview om ook andere vragen

te stellen. Dit creëert een gesprek tussen de onderzoeker en de respondent waarin de onderzoeker kan reageren op wat de respondent vertelt (Longhurst, 2010). Een ander argument voor de keuze van semigestructureerde interviews kan gevonden worden in Gill et al. (2008); Semigestructureerde interviews geven geleiding op een specifiek onderwerp met ruimte voor verkenning, ontdekking, diepte en uitleg gedurende het interview.

Respondenten is tijdens het interview gevraagd naar hun ervaringen, werkdomeinen, ideeën en meningen omtrent het combineren van ruimtelijke opgaven. Daarbij is hen ook gevraagd hoe zij tegenover een dergelijke ‘co-evolutie’ staan. Daarnaast is hen op zowel directe als indirecte wijze gevraagd wat zij zien als vitale condities voor *co-evolutie* van opgaven. Op deze manier krijgt de onderzoeker een beter inzicht in wat er speelt voor individuele respondenten. De precieze interviewvragen/ interviewgide (die dienen als richtlijn) zijn te vinden in appendix 1 & 2.

Interviews zijn opgenomen, samengevat en vervolgens teruggestuurd naar de geïnterviewde om hen de mogelijkheid te bieden additionele informatie te verschaffen die later bij hen op kwam, en om hen de mogelijkheid te bieden eventuele misvattingen te herstellen. Een aantal respondenten heeft hier gebruik van gemaakt. Hierna zijn de samenvattingen geanalyseerd om zo overeenkomsten en verschillen te identificeren tussen de verscheidene interviews. Iedere respondent in de eerste ronde van interviews kreeg in beginsel dezelfde vragen, afhankelijk van de antwoorden zijn er nog andere vragen gesteld. Nadat hier de eerste resultaten uit gedestilleerd zijn, is een tweede ronde aan interviews gehouden met experts uit andere disciplines. Hen zijn de eerste resultaten van het onderzoek voorgelegd en vervolgens is hen gevraagd of zij dit herkennen en wat zij ervaren en denken. In tabel 4 is de verbinding weergegeven tussen interviewvragen en onderzoeksvragen. In tabel 8 (sectie 5.5) is zo’n zelfde tabel te vinden voor de tweede ronde interviews. Beide lijsten van interviewvragen zijn te vinden in de bijlagen van dit onderzoek (appendix 1 & 2). De vragen zijn gebruikt om het interview on-topic te houden, daarnaast zijn er per interview verschillende vragen gesteld afhankelijk van het eerder gegeven antwoord van een respondent. Introducerende vragen zijn uit deze tabel weggelaten en terug te vinden in de appendix.

Vraag	Dient het doel
Hoe kijkt u tegen het combineren van (ruimtelijke) opgaven aan?	Opinie van experts peilen over het combineren van opgaven. Verzamelen van context voor vervolg vragen van het interview.
- Vervolgvraag: Wat zijn volgens u potenties van het combineren van (ruimtelijke) opgaven?	Beantwoorden deelvraag 3
- Vervolgvraag: Wat zijn volgens u beperkingen van het combineren van (ruimtelijke) opgaven?	Beantwoorden deelvraag 2
Vindt het combineren van opgaven op dit moment al plaats volgens u?	Informatieverzameling betreffende context van de huidige situatie. Mogelijkheid creëren voor het vinden van nieuwe documenten.
- Vervolgvraag: Waarom wel/niet?	Doorvragen op de vorige vraag.
- Vervolgvraag: Heeft u daar een voorbeeld bij?	Gericht op het vinden van eventuele extra documenten en ondersteuning van praktijkvoorbeelden.
- Vervolgvraag: Wat zijn nadelen en voordelen van het combineren van ruimtelijke opgaven volgens u?	Beantwoorden deelvraag 2 + 3 vanuit een andere benadering dan eerdere vragen
- Vervolgvraag: Wat werkt het combineren van opgaven in de hand? -	Beantwoorden hoofdvraag

uitgebreid met: Zoals externe/ nieuwe ontwikkelingen	
- Vervolgvraag Is dit volgens u op groot genoeg / voldoende schaalniveau? (Waarom wel/niet)?	Context toevoegen aan antwoord. Meer informatie vinden over het standpunt van de respondent betreffende het combineren van opgaven.
Hoe zouden de opgaven van klimaatadaptatie en energietransitie volgens u van elkaar kunnen profiteren gezien vanuit de beperkingen en potenties?	Beantwoorden deelvraag 4.
Hoe ziet u het combineren tussen andere opgaven?	Beantwoorden deelvraag 5.
- Vervolgvraag: En hoe ziet u het samengaan van opgaven buiten de context van de Provincie Groningen?	Beantwoorden deelvraag 6.

Tabel 4: Verbanden interviewvragen en deelvragen/doelstellingen

Respondent selectie

Het is van belang om zorgvuldig de respondenten voor de interviews te kiezen, op basis van hun ervaring. Respondenten gekozen zijn met behulp van de stagebegeleider van de provincie Groningen. De respondenten hebben suggesties gedaan voor andere interviews. Deze suggesties zijn meegenomen en daarmee maakt dit onderzoek dan ook gebruik van *snowballing*. In de tabellen 5 & 6 is een overzicht van de geïnterviewde respondenten.

Voordat een respondent (zowel 1^e als 2^e ronden van interviews) is benaderd, is er gekeken naar zijn of haar werk, werkgever, ervaring & werklocatie. Respondenten van de eerste ronde interviews dienen werkzaam te zijn in het domein van klimaatadaptatie of energietransitie, om zo het doel van het onderzoek te onderschrijven. Dat werk voeren zij uit voor ofwel een overheid ofwel een adviesbureau dan wel een andere organisatie uit het ruimtelijk domein. Zijn of haar werk heeft betrekking op de provincie Groningen. De respondenten dienen ook minimaal 5 jaar werkervaring te hebben binnen het domein waarin zij werkzaam zijn. De werkervaring van de respondenten is van belang omdat het onderzoek betrekking heeft op langzaam voortbewegende processen. Een respondent die net pas begonnen is met werken heeft wellicht nog niet(s) meegekregen van dit proces en dat is een risico dat de onderzoeker wil uitsluiten.

Voor respondenten uit de tweede groep van interviews is het van belang dat ook zij werken binnen de geografische context van de eerder genoemde case, minimaal vijf jaar werkervaring hebben en werkzaam zijn bij ofwel een overheid ofwel een adviesbureau dan wel een andere ruimtelijke organisatie. Voor deze groep van respondenten geldt echter niet dat zij betrokken moeten zijn bij klimaatadaptatie of de energietransitie, integendeel. De tweede groep van respondenten dient ter controle van de gevonden condities voor co-evolutie tussen verschillende opgaven. Om de controle grondig uit te voeren is het van belang dat deze tweede groep juist zo min mogelijk met ruimtelijke klimaatadaptatie of de energietransitie te maken heeft. Op deze manier kan de toepasbaarheid van de gevonden condities op andere opgaven het beste getest worden. De tweede groep van respondenten moet echter wel betrokken zijn bij andere opgaven die betrekking hebben op de ruimtelijke ordening en fysieke leefomgeving.

Alle interviews hebben plaatsgevonden tijdens de periode van thuiswerken in verband met het COVID-19 virus. Interviews vonden plaats via Skype, Zoom, Jitsi, telefoon of Microsoft Teams, afhankelijk van wat de respondent prefereerde. De onderzoeker was ten tijde van alle interviews in zijn eigen huis, waarmee alle interviews in ieder geval voor de helft in Groningen plaatsvonden.

Om respondenten tegemoet te komen in hun agenda's en bereidwilligheid is er een tijdslimiet van een uur afgesproken per interview. Hoewel dit mogelijk de verzamelde data heeft gelimiteerd is het een noodzaak voor respondenten om te weten hoeveel tijd zij kwijt zijn. Een voordeel van het hebben van een tijdslimiet kan zijn dat er daardoor sneller en adequater geantwoord wordt.

Tot slot dient hier opgemerkt te worden dat alle interviews via digitale media (telefonie, skype etc.) is afgenomen. Dit had niet de voorkeur van de onderzoeker, immers is bijvoorbeeld lichaamstaal via deze media niet tot nauwelijks te lezen, daarnaast vergroot het de afstand tussen respondent en onderzoeker letterlijk en figuurlijk. De reden hiervoor is de uitbraak van het COVID-19 virus. Het gevolg van deze uitbraak is dat de nationale overheid sociaal contact zo veel mogelijk afraadt. Bovendien heeft de Rijksuniversiteit Groningen het afnemen van interviews in persoon verboden ten tijde van de periode van dataverzameling.

Interviewstrategie

Tijdens de interviews is de strategie van een semigestructureerd interview toegepast zoals deze te herkennen is in Gill et al. (2008) & Longhurst (2010). De interviewguides, zoals deze te vinden is in appendix 1 & 2 en tabellen 4 & 8, is uiterlijk een week voorafgaand aan het interview naar de betreffende respondent gestuurd. Door de tijd tussen het ontvangen van de vragen en het daadwerkelijke interview was er voor de respondenten tijd om goed na te denken over de vragen. Een enkele respondent heeft vooraf aan het interview een schriftelijk antwoord op de vragen teruggestuurd.

Tijdens het interview stelde de onderzoeker één vraag tegelijk waarop de respondent antwoord gaf. Tijdens het antwoord maakte de onderzoeker aantekeningen van het antwoord. Mede hierdoor ontstond er enige tijd tussen het gegeven antwoord en de volgende vraag. Deze tijd gaf respondenten de gelegenheid om meer diepgang te geven aan hun antwoord, of om het antwoord aan te vullen. In vrijwel alle interviews gebeurde dit meermaals. Ondanks het gebruik van videobel-software ontstond hierdoor een natuurlijk gesprek. Indien een gegeven antwoord volgens de onderzoeker meer uitleg verlangde, heeft de onderzoeker daar naar gevraagd. Dit is in lijn met wat Gill et al. (2008) & Longhurst (2010) zien als methodiek voor semigestructureerd interviews.

Datum	# respondent	Organisatie	Functie / werkzaam in: (Klimaatadaptatie of Energietransitie)	Duur interview in minuten
3-4	R1	Gemeente in provincie Groningen	Energietransitie	58
6-4	R2	Provincie Groningen	Klimaatadaptatie	85 (gedeeltelijk telefonisch wegens storing, opname beperkt)
6-4	R3	Royal Haskoning DHV	alle twee	26
7-4	R4	College van Rijksadviseurs	Alle twee	47
8-4	R5	Gebiedscoöperatie Westerkwartier	Alle twee	38
9-4	R6	Waterschap Noorderzijlvest	Klimaatadaptatie	58
15-4	R7 + R8	Natuur en Milieu Federatie Groningen	Alle twee	70
15-4	R9	Weusthuis en Partners	Klimaatadaptatie	58
16-4	R10	Provincie Groningen	Energietransitie	45

Tabel 5: Overzicht respondenten eerste ronde interviews.

Datum	# Respondent	Organisatie	Functie / werkzaam in	Duur interview in minuten
27-4	C1	NHL Stenden	Toerisme / onderzoek	63 (opname mislukt, software fout achteraf)
28-4	C2	Gemeente Het Hogeland	RO en duurzaamheid	39
28-4	C3	Provincie Groningen	Industrie / economie	71
29-4	C4	Hanze Hogeschool / Deltares	Onderzoeker Klimaatadaptatie / lector	63
29-4	C5	Provincie Groningen	Provinciaal bouwmeester	49
6-5	C6	Sweco	Geohydroloog / Bodem en Water	42

Tabel 6: Overzicht respondenten tweede ronde interviews

Semigestructureerde interview analyse

Samenvattingen van de interviews zijn naar de respondenten opgestuurd ter controle en na goedkeuring meegenomen in de analyse. De samenvattingen zijn door de onderzoeker veelvuldig doorgenomen, waarbij interessante passages, opmerkelijke voorbeelden en ervaringen zijn gemarkeerd op basis van dezelfde criteria die gelden voor de documentanalyse (sleutelwoorden, context). Daarnaast is het theoretisch raamwerk langs de samenvattingen gelegd om verbanden te leggen en verschillen tussen beide te vinden. Hierin ligt de interpretatie van de onderzoeker van zowel de samenvattingen als de theorie van het theoretisch raamwerk, ten grondslag. Interessante passages zijn gekozen op basis van dezelfde criteria die gelden voor de interessante passages uit de documentanalyse, zoals aangegeven in sectie 3.3. Deze analyse is vervolgens gelinkt aan de hoofdvraag en deelvragen. Alle interviews zijn opgenomen (met toestemming van de respondenten, zie ook sectie 3.5 Ethiek) met als doelstelling om solide samenvattingen te maken die niet alleen afhankelijk zijn van de eerste indruk van de onderzoeker (Yin, 2011, pp. 169-171). Volgens Yin (2011) is er niet één geschikte manier om kwalitatieve data te analyseren, dit is aan de onderzoeker om daar de meest geschikte weg in te vinden én deze vast te leggen. (Hsieh & Shannon, 2005; Yin, 2011, hoofdstukken 6, 7, 8 & 9).

De verwoording van respondenten is zo strikt mogelijk aangehouden maar de data zijn voor het voornaamste deel geen letterlijk transcript van wat de respondenten gezegd hebben. Door de interpretatie en het begrip van de onderzoeker met betrekking tot de antwoorden van de respondenten, kan de onderzoeker stellen dat respondenten op sommige vlakken eenzelfde mening, visie of ervaring hebben, zonder dat zij exact dezelfde bewoording hebben aangehaald.

Interessante passages zijn hier gedefinieerd op basis van het antwoord dat zij vormen op de hoofd en/of deelvragen. Daarbij kunnen voorbeelden die respondenten gaven interessant zijn en aanleiding zijn voor vervolgonderzoek. Een uitgebreid antwoord op een vraag is hierbij samengevat tot enkele zinnen en op deze wijze in de samenvatting van het interview retour gestuurd aan de respondent. Vervolgens zijn de antwoorden van alle respondenten samengevoegd en daaruit overlappende antwoorden gedestilleerd en gesmeed tot een antwoord. In de samenvatting staan de hoofdlijnen van het interview. Wat waren de belangrijkste zaken die besproken zijn per gestelde vraag? Voorbeelden zijn eventueel in steekwoorden opgeschreven, maar zijn geen hoofdzaak. De hoofdzaak is waar de respondent per deelvraag op terug komt, hetgeen dat centraal staat in zijn antwoord.

Saturatie

De hoeveelheid aan interviews is niet compleet willekeurig. Zoals Longhurst (2010) beargumenteert valt er wat te zeggen voor de methode betreft dieptekennis en de zaak in onderzoek. Het is belangrijk om diepte te creëren door middel van interviews uit verschillende hoeken. Deze diepte is bereikt door middel van verscheidene interviews met experts van verschillende overheidslagen maar ook uit de publieke sector. De experts zijn allemaal werkzaam in van elkaar verschillende domeinen, en brengen daarmee ieder een unieke blik op het vraagstuk van dit onderzoek. Wederom wordt hier gebruik gemaakt van saturatie, volgens Hennik et al. (2016) heeft een onderzoeker het allemaal gehoord met ongeveer negen interviews, en het allemaal begrepen met 16 tot 24 interviews. De auteur van dit onderzoek is van mening dat na gesproken te hebben met de 12^e respondent er niets nieuws meer ter tafel kwam tijdens de interviews, en heeft het daarom gelaten bij 16 interviews.

De hoeveelheid gesproken respondenten kan alleen als argument aangedragen worden voor saturatie als ook duidelijk is wat de kracht, uitgedrukt in tijd, van die gespreken is volgens Onwuegbuzie & Leach (2007, p.117) & Malterud et al. (2016). Tevens is er volgens Aldiabat & Le Navenec (2018) geen consensus over wanneer saturatie is bereikt, het hangt van verschillende factoren, waaronder de ervaring van de onderzoeker, af. Voor een onervaren onderzoeker is het daarmee moeilijk om te bepalen wanneer dat punt bereikt is. Om deze reden is ervoor gekozen om interviews in willekeurige volgorde van expertise uit te voeren. Na gesproken te hebben met 12 respondenten leek de onderzoeker geen noemenswaardige nieuwe informatie tegen te komen. Toch is besloten om nog vier interviews af te nemen, zodat er gecompenseerd kan worden voor de onervarenheid van de onderzoeker. De duur van ieder interview is weergegeven in tabellen 5 en 6, ter versterking van het argument dat saturatie bereikt is.

3.5 ETHIEK

Bij het doen van onderzoek komen een aantal ethische vraagstukken aan bod. In dit geval is dat op het gebied van de dataverzameling via semigestructureerde interviews. Ondanks dat de respondenten enkel bij functie en organisatie zijn genoemd in tabellen 5 & 6, berusten de interviews op onderling vertrouwen (Hay, 2010; Longhurst, 2010). De interviewer heeft de bereidwilligheid en privacy van de respondenten te respecteren. Op het eerste gezicht lijkt het misschien alsof dit onderzoek geen gevoelige informatie blootlegt, maar dat kan een interviewer niet per definitie vaststellen. Alle respondenten zijn geanonimiseerd naar het niveau waarop alleen werkgever en werkdomein te herleiden zijn. In het geval dat één persoon slechts de enige bij de werkgever zou zijn met expertise in een bepaald domein, is het domein breder getrokken om zo de anonimiteit alsnog te waarborgen. De interviews zijn gehouden in het Nederlands, aangezien dat zowel de moedertaal is van de onderzoeker en de respondenten, waarnaast ook geldt dat dit onderzoek in zijn geheel in het Nederlands is.

De onderzoeker heeft de respondenten bekend gemaakt met de doelstellingen van het onderzoek en de rechten die de respondenten hebben. Zo mogen respondenten op ieder gewenst moment stoppen met het interview, kunnen zij (delen van) hun interview intrekken gedurende of na het interview en mogen zij ook op een later moment aangeven liever anoniem te blijven (of niet) of aangehaald te worden. Daarnaast krijgen zij, desgewenst, de eindresultaten toegestuurd (Yin, 2011 Pp. 171-173).

Integriteit van de onderzoeker is gedurende en na het gehele onderzoek van belang (Hay, 2010). De onderzoeker dient te allen tijde op een eerlijke wijze te werk te gaan met oog voor gerechtigheid, respect en te waken voor eventuele schade die hij kan toebrengen aan het object van studie, zij het direct dan wel indirect (Hay, 2010).

Tijdens het onderzoek heeft de onderzoeker oog voor de objectiviteit van het onderzoek. Zo dienen resultaten niet te worden beïnvloed door derden. De onderzoeker van dit onderzoek heeft stagegelopen bij de Provincie Groningen, waarbij de provincie Groningen invloed heeft gehad op de

vraagstelling van dit onderzoek. Hoewel dit enkel betrekking heeft op de formulering van vragen in het kader van wat precies te onderzoeken, is dit het vermelden waard. Ook zijn, ondanks ogenschijnlijke belangenverstrengeling, interviews met werknemers van de Provincie Groningen zelf niet uitgesloten. Het niet uitsluiten van respondenten bij de provincie Groningen is besloten op basis van het feit dat de case valt binnen de provinciegrenzen van Groningen en daarnaast de provincie als instituut een belangrijke rol heeft in de uitwerking van verschillende nationale opgaven, waaronder klimaatadaptatie en de energietransitie. Vanuit het oogpunt op de rol die de provincie Groningen speelt in de opgaven van klimaatadaptatie en de energietransitie is het buitensluiten van dit instituut op basis van belangenverstrengeling genegeerd. Door middel van deze alinea tracht de onderzoeker de transparantie van het onderzoek te behouden en geeft hij inzicht in de argumentatie om de provincie Groningen als instituut en haar werknemers niet buiten te sluiten.

Aan geen enkele respondent is een belofte gedaan anders dan dat zij analyse van hun interview opgestuurd krijgen om eventueel commentaar te leveren en dat zij het eindresultaat zouden ontvangen. De onderzoeker heeft getracht om respondenten zo veel mogelijk tegemoet te komen, niet alleen door de reeds eerder benoemde tijdslimiet aan het interview, maar ook door naar de respondenten toe te reizen. Dit laatste was door de uitbraak van het COVID-19 virus niet mogelijk. Er is om die reden gebruik gemaakt van het videobel platform dat voorkeur had van de respondent.

3.6 IDENTIFICEREN VITALE CONDITIES

De documentanalyse en data van de interviews is vergeleken en geanalyseerd op basis van het theoretisch raamwerk. De data zelf is van een kwalitatieve aard, maar dat waarborgt niet dat deze vrij van subjectiviteit of interpretatie van de onderzoeker. Daarnaast is de data zelf een product van subjectiviteit, emoties en ervaringen van de respondent. Dit is van belang om bewust van te zijn ten tijde van een kwalitatief onderzoek (Strauss & Corbin, 1998; Yin, 2011 hoofdstuk 8).

Vitale condities kunnen gevonden worden middels de bovenstaande methodes van datacollectie (sectie 3.4 & 3.5) om vervolgens die data nader te inspecteren. Bij de nadere inspectie is aandacht besteed aan veel voorkomende antwoorden. In het geval dat bijvoorbeeld 9/10 respondenten zeggen dat fenomeen x voor resultaat y zorgt, dan kan fenomeen x gezien worden als een interessante en/of relevante factor (Hsieh & Shannon, 2005; Yin, 2011 hoofdstuk 8 & 9). Hsieh & Shannon (2005) stellen daarbij dat interpretatie van wezenlijk belang is om een goede *qualitative content analysis* te maken. Om die interpretatie zo correct mogelijk te voltooien heeft de onderzoeker tijdens het interview niet alleen aantekeningen gemaakt van de antwoorden die verstrekt werden, maar ook van de context waarin deze plaatsvonden. Deze manier van aantekeningen maken helpt de onderzoeker later bij het correct interpreteren van de context waarin respondenten hun antwoorden geformuleerd hebben (Hsieh & Shannon, 2005). De manier van aanpak zoals beschreven in deze alinea heeft overeenkomsten met '*grounded theory*'. Grounded Theory is het combineren van deductieve argumentatie (theoretisch kader) met inductieve argumentatie, die in dit geval gevonden wordt door middel van de interviews. Deze combinatie helpt de onderzoeker met het beantwoorden van onderzoeksvragen als mede het identificeren van gelijkenissen en verschillen in de interviews (Hennink et al., 2011; Bitektine, 2008).

HOOFDSTUK 4: RESULTATEN EERSTE RONDE INTERVIEWS EN DOCUMENTANALYSE

Hoe kijken respondenten uit het werkveld aan tegen het combineren van opgaven, in zowel algemene zin als specifiek gericht op energietransitie en klimaatadaptatie? Wat zijn hun ervaringen als het gaat om combineren van ruimtelijke opgaven? Hoe zien zij gecombineerde opgaven voor zich?

In dit hoofdstuk is de verzamelde data gepresenteerd. Hier worden geen conclusies aan verbonden, dat gebeurt in hoofdstuk 5. De indeling van dit hoofdstuk is aan de hand van de secundaire onderzoeksvragen en de daaruit voortgekomen interviewvragen. Data is in wisselende volgorde van respondenten en documenten gebruikt. De betreffende documenten en respondenten zijn daarbij aangehaald ter ondersteuning. In het geval dat (bijna) de gehele responsegroep eenzelfde antwoord gaf, zijn slechts enkele aangehaald.

Hoofdstuk 4 is ingedeeld aan de hand van de interviewvragen van de eerste ronde. Deze vragen zijn tevens te vinden in appendix 1. Sectie 4.1 beschrijft de data die antwoord geven op interviewvraag 4: *Hoe kijkt u tegen het combineren van (ruimtelijke) opgaven aan?* Sectie 4.2 gaat vervolgens in op de vraag *‘Vindt het combineren van opgaven op dit moment al plaats volgens u?’*. Sectie 4.3 Gaat in op de potenties van het combineren van opgaven. Sectie 4.4 besteedt aandacht aan de interviewvraag: *‘Hoe zouden de opgaven van klimaatadaptatie en energietransitie volgens u van elkaar kunnen profiteren gezien vanuit de beperkingen en potenties?’* In sectie 4.5 is daarna aandacht voor hoe deze respondenten denken over het combineren met andere opgaven dan *klimaatadaptatie* of *energietransitie*. 4.6 gaat in op interviewvraag 7: *‘Hoe ziet u het combineren tussen andere opgaven?’* In sectie 4.7 is aandacht voor de overige gevonden data die van toepassing is op dit onderzoek. Sectie 4.8 gaat expliciet in op de documentanalyse en sluit het hoofdstuk 4 af.

4.1 PERCEPTIE VAN HET COMBINEREN VAN OPGAVEN

Onder de tien respondenten van de eerste ronde aan interviews bestaat unaniem de mening dat het combineren van opgaven leidt tot een hogere kwaliteit van de leefomgeving en dat het noodzakelijk is om opgaven te combineren. De noodzaak voor het combineren van opgaven komt volgens de respondenten voort uit de beperkte beschikbare ruimte en dat de opgaven die er nu liggen (respectievelijk in de context van dit onderzoek klimaatadaptatie en energietransitie) veel fysieke ruimte vragen. Daarnaast noemt een ruime meerderheid van de respondenten een financieel voordeel dat het combineren van opgaven met zich mee brengt. Zo kunnen er dan meerdere ‘potjes’ gecombineerd worden en kan er een groter budget beschikbaar gesteld worden voor een bepaald project. Respondenten stellen dat een vitale voorwaarde om opgaven succesvol te combineren is dat betrokken partijen de urgentie moeten voelen om de opgaven te combineren. Urgentie kan zich uitdrukken in financiële voordelen maar ook in maatschappelijke voordelen.

‘Ruimte is per definitie in Nederland beperkt. Als je combinaties kan maken helpt dat’ - Respondent 3.

‘De meest schaarse grondstof in Nederland is ruimte’ - Respondent 4.

‘Het combineren van opgaven maakt aantrekkelijkere gebieden en verhoogt de kwaliteit’ - Respondent 6.

‘Het combineren van opgaven geeft een kwalitatieve impuls aan gebieden’ Respondent 10.

‘We kunnen niet zonder (het combineren van opgaven). De ruimte is te beperkt. Elke opgaven moeten we combineren’ - Respondent 10.

Het betoog voor het combineren van opgaven komt op alle vlakken overeen met wat bepleit wordt in het 'Van low naar high RES'- document. In dat document wordt gesteld dat er een Rijksbouwmeester moet worden aangesteld voor de energietransitie, zodat deze de combinatie met andere opgaven kan overzien (pagina 27). De opstellers van het document stellen dat de RES zonder klimaatadaptatie en het adresseren van andere opgaven uit het Klimaatakkoord onvolledig is. In de POVI van de provincie Groningen is uitgebreid aandacht voor het meenemen van andere opgaven. Toch is deze POVI zelf op thematische wijze ingericht per thema. Het Deltaprogramma 2015 benoemt expliciet dat er naar integraliteit gekeken moet worden in gebieden waar opgaven liggen die te maken hebben met het Deltaprogramma (pagina 46). Daarmee lijkt het programma in eerste instantie open te staan voor het combineren met andere opgaven. Bij nadere inspectie blijkt het echter expliciet te gaan over opgaven die in een gebied liggen met betrekking tot water. Daarmee wordt het thema klimaatadaptatie geraakt, maar wordt er geen woord gerept over opgaven zoals de energietransitie.

4.2 OPVATTINGEN OVER BEPERKINGEN AAN HET COMBINEREN VAN OPGAVEN

De grootste beperking aan het combineren van opgaven is unaniem benoemd. Volgens de respondenten kost het combineren van opgaven meer tijd voordat een gecombineerde opgave van start kan en afgerond is. In uiteenlopende bewoordingen benoemen 8 van de 10 respondenten dat met het combineren van opgaven het aantal stakeholders en daarmee (verschillende) belangen toeneemt. Dit komt niet altijd het eindresultaat ten goede, stelt een aantal respondenten expliciet. Een van de respondenten stelt echter dat de toename van het aantal betrokken personen en instanties een sterk punt is aan het combineren van opgaven.

'Het duurt door extra onderzoek langer voordat opgaves gecombineerd kunnen worden' - Respondent 1.

'Beperkende factoren zijn zaken als tijd en geld' - Respondent 3

'Is de combinatie van opgaven vergunning-technisch wel toegestaan?' - Respondent 3.

'(combineren) kost vaak veel tijd, er moet veel afgestemd worden met veel verschillende partijen. Belangen bij elkaar brengen is lastig' - Respondent 6.

Twee respondenten merken op dat het raadzaam is om goed te kijken welke opgaven je gaat combineren en of daar een aanwijsbaar voordeel in te behalen is. Het gebruiken van een aanwijsbaar voordeel om andere stakeholders te overtuigen deel te nemen aan het combineren van opgaven is volgens alle respondenten een voorwaarde, alle belanghebbenden moeten het voordeel zien (voor henzelf) van de te combineren opgaven. Een van de respondenten merkt daarbij op dat tevens alle partijen bereid moeten zijn om water bij de wijn te doen. Daarnaast merken enkele respondenten op dat het een beperking kan zijn dat niet alle partijen goed op de hoogte (kunnen) worden gehouden. Volgens een van de respondenten is het juist een uitdaging om dat voor elkaar te krijgen.

'Gedeputeerden hebben allemaal dezelfde informatie nodig, ook voor het water bij de wijn doen. Als ze daar bereid toe zijn.' - Respondent 10.

Er lijkt een klein verschil te zitten tussen de antwoorden van respondenten over beperkingen voor co-evolutie als het aankomt op hun achtergrond. Respondenten van private partijen lijken als beperkende factor meer aandacht te hebben voor het 'te veel' aan te combineren opgaven, terwijl respondenten vanuit een publieke partij juist meer aandacht lijken te hebben voor de hoeveelheid stakeholders en duur (tijd) van projecten. Dit betekent echter niet dat de verschillende partijen geen oog hebben voor de beperkingen die de andere partijen zien. Het niet hebben van oog voor een andere partij is echter niet of in mindere mate naar voren gekomen in de interviews.

'Stapelning (van opgaven) kan te groot worden. Dan werkt het niet meer voor je, maar tegen je.' - Respondent 9.

Een aantal respondenten schenkt aandacht in het benoemen van beperkingen aan het combineren van opgaven, aan de rol van projectleiders. Zo stelt een respondent dat je als projectleider 'afgestraft' wordt als je zelf verder kijkt dan de specifieke opgave waar je mee bezig bent, omdat dat het proces kan verlengen of complexer kan maken. Een andere respondent stelt dat het voor een projectleider wel te behappen moet blijven. Tot slot stellen een derde en vierde respondent dat je als projectleider wordt beoordeeld op een specifiek resultaat en niet op het proces of je vermogen tot het verwerken van andere opgaven. Overheden als bijvoorbeeld een provincie beoordelen (soms) te veel op basis van resultaat voor een specifieke opgave in plaats van het gecombineerde resultaat, stellen deze twee respondenten.

'Wie is nou eigenlijk verantwoordelijk? Dat is vaak onduidelijk.' - Respondent 5.

'Bij de provincie is het resultaat heel belangrijk. Dat staat pragmatisch denken in de weg.' - Respondent 7.

'Als projectleider word je afgestraft als je buiten het project kijkt' - Respondent 8.

'Te veel hooi op de wagen van de verantwoordelijke leidt tot chaos' - Respondent 9.

'Je hebt mensen nodig die kikkers in de kruiwagen kunnen houden. Een regisseur die van alles wat weet en die elementen kan samen brengen. Zodat betrokken partijen denken: 'ze hebben ook aan mij gedacht' - Respondent 10.

De helft van de respondenten merkt op dat het combineren van opgaven belemmerd of bemoeilijkt wordt door het sectorale werken, dat zowel plaats vindt bij bedrijven als overheden en instanties. Deze groep respondenten deelt de mening dat er actief gestimuleerd moet worden dat werknemers buiten hun eigen sector en expertise gaan kijken en ook open staan voor de belangen van een andere opgaven of expertise. Een aantal van deze groep respondenten denkt een oplossing te zien in het anders inrichten van organisaties of het aanstellen van 'gebiedsregisseurs'. Een gebiedsregisseur houdt zich bezig met alle opgaven binnen een bepaald gebied en heeft overzicht waar zaken gecombineerd kunnen worden.

'Het kunnen blootleggen van potenties vraagt een andere mindset, ligt in het proces. Het vraagt om een andere manier van samenwerken' - Respondent 1.

'Integraal werken gaat niet vanzelf' - Respondent 2.

'Mensen zijn enthousiast over hun eigen koker maar vinden het lastig om verder te kijken' - Respondent 2.

'Vereisten voor het waterschap om ergens aan mee te doen is dat we er zelf voordeel bij hebben' - Respondent 6.

'Processen en overheden zijn per thema ingericht. Er is weinig interactie tussen thema's bij overheden' - Respondent 8.

Tot slot merkt een van de respondenten op dat de te combineren opgaven in essentie ook te combineren moeten zijn. Als voorbeeld voor zijn mening benoemt hij dat een zonneweide en de provinciale opgave 'Bos en Hout' moeilijk te verenigen zijn.

In de geraadpleegde documenten is weinig terug te lezen over beperkende factoren, er wordt voornamelijk gekeken naar ambities. Het GO!RES document stelt dat veel bestaande planologische beperkingen een hinder worden. De regels van bijvoorbeeld geluidsnormen en milieubeperkingen zijn nog te veel gericht op het oude systeem van vóór de energietransitie en belemmeren de energietransitie, zo stelt het document.

'Bestaande planologische beperkingen zijn een selffulfilling prophecy aan het worden. Veel geluidsnormen, milieubeperkingen, stikstofdeposities et cetera stammen uit de tijd van vóór de energietransitie en hebben de insteek om de groei van hinder te beperken. De regels die erop gericht zijn om oude structuren binnen de perken te houden, zitten een noodzakelijke omwenteling in het denken over hinder in de weg.' - GO!RES, p.20.

4.3 OPVATTINGEN OVER POTENTIES COMBINEREN OPGAVEN

Alle respondenten stellen im- of expliciet dat het combineren van opgaven leidt tot een betere kwalitatieve omgeving. Daarbij benoemen ze vrijwel allemaal de kans om geld te besparen doordat meerdere 'potjes' gecombineerd kunnen worden. De respondenten die ervaring hebben op het gebied van klimaatadaptatie zien veel potentie in het combineren van opgaven voor klimaatadaptatie, omdat er aan klimaatadaptatie geen of amper een verdienmodel hangt. Daarmee zouden projecten die eerder alleen gericht waren op klimaatadaptatie en relatief veel geld kosten, sneller of juist wel, van de grond kunnen komen, stellen de respondenten. Een voorbeeld hierbij is een zonneweide die gelijktijdig kan dienen als opvanglocatie voor regenwater of het subsidiëren van zonnepanelen op daken mits er een groen dak op aangelegd wordt.

'Het combineren van opgaven is nodig om kosten te drukken en doelen te behalen' - Respondent 2.

Vanuit de respondenten die een achtergrond hebben in de energietransitie zien zij juist vooral potenties in het wegnemen van bezwaren tegen bijvoorbeeld een zonneweide, als deze een ondergelopen straat bij hevige regenval kan voorkomen. Een ander, veel genoemd, voorbeeld is het combineren van de energietransitie met het voorkomen van veenoxidatie en nieuwe verdienmodellen voor de landbouw. Door een hogere grondwaterstand in de veengebieden voorkomt/beperkt men de oxidatie. Echter heeft dat voor een boer tot gevolg dat hij/zij niet meer met zijn machinerie op het land kan of minder opbrengsten heeft van het land. Door het aanleggen van een zonneweide kan er een nieuwe inkomstenbron voor de boer gecreëerd.

'Voordeel kan kostenbesparing zijn of werk met werk maken' - Respondent 6.

'Een nadeel aan het combineren van opgaven kan zijn dat het vooraf meer tijd kost, maar het voordeel is dat het achteraf tijd bespaart' - Respondent 7.

In alle geanalyseerde documenten wordt, al dan niet concreet, gesproken over het combineren van opgaven en 'meekoppelkansen' benutten. Echter Verschilt het sterk per document hoe concreet potenties benoemt worden. In het Deltaprogramma 2015 is men daar een aantal keer zeer concreet over: *'Door opgaven in samenhang te bekijken en te koppelen aan ruimtelijke ontwikkelingen ontstaan kosteneffectieve oplossingen'* (p. 67, Deltaprogramma 2015).

Zowel uit de interviews als de documentanalyse blijkt dat kosteneffectiviteit een voordeel kan zijn van het combineren van opgaven. Dat kan een belangrijke conditie zijn voor het combineren van opgaven, daarover in hoofdstuk 5 meer.

4.4 DE VERHOUDINGEN TUSSEN ENERGIETRANSITIE EN KLIMAATADAPTATIE

De energietransitie en klimaatadaptatie kunnen volgens alle respondenten vooral van elkaar profiteren op punten als het gaat om een groter draagvlak creëren. Mensen zullen sneller enthousiast zijn over een project als het meerdere ‘problemen’ aanpakt, stellen de respondenten. Dit kan in praktische zin verschillende uitwerkingen hebben, zoals het voorbeeld in een voorgaande alinea over zonneweides in veengebieden. Een aantal van de respondenten laat weten dat het van belang is om te kijken of het combineren van opgaven ook echt mag. Zo stelt een van de respondenten dat cultuurlandschappen en monumenten zeer sterk beschermd zijn en dat kan een belemmering zijn voor beide opgaven. In het geval van een beschermd landschap betekent dat bijvoorbeeld het niet mogen plaatsen van zichtbare nieuwe energie-opwekkers, of juist het afgraven van een natuurvriendelijke oever.

‘We moeten eerst zoveel mogelijk ‘rest’ ruimte gebruiken voordat je stakeholders betreft in de RES. Het is nodig voor de geloofwaardigheid en argumentatie voordat je opgaven verder kan combineren’ - Respondent 4.

‘Rijksmonumenten en cultuurlandschappen zijn goed beschermd in regelgeving. Daar kun je niet makkelijk iets combineren met klimaatadaptatie en energietransitie’ - Respondent 6.

‘Aanleg van zonneweides op waterbergingsvelden is een goed idee. Die opgave ligt vooral in het veengebied’ - Respondent 9.

De meningen van de respondenten komen overeen met wat al eerder kenbaar gemaakt is en gesteld is in het GO!RES. Dat wil zeggen, de respondenten zien het veelal als kans om bezwaren weg te nemen van belanghebbenden. Het GO!RES is echter stelliger en beweert dat klimaatadaptatie en energietransitie elkaar nodig hebben. De Nota klimaatadaptatie van de Provincie Noord-Holland geeft meerdere malen expliciet aan dat er kansen liggen in het combineren van klimaatadaptatie met de energietransitie. In het consultatiedocument RES van de provincie Groningen is in kaart gebracht welke andere opgaven er spelen en dat bij koppeling van deze opgaven *‘kansen voor meervoudig en efficiënt ruimtegebruik kunnen worden benut’* (Consultatiedocument RES provincie Groningen, pagina 11, 2020). In de omgevingsvisie van de provincie Groningen (2016-2020) zien we nog geen aandacht terug voor klimaatadaptatie. Adaptatie komt in de visie alleen terug als *‘ruimtelijke adaptatie’* waarbij het gaat om omgaan met mogelijke overstromingen. Of die overstromingen komen door storm(schade), regenval of falende keersystemen blijft onduidelijk. Duidelijk is wel dat er geen aandacht is voor adaptatie als het aankomt op watertekort.

‘Het gezamenlijk zoeken naar concrete oplossingen op wijkniveau draagt bij aan begrip en voorkomt een not-in-my-backyard houding.’ - GO!RES, P. 27.

Wat betreft de eerder genoemde Deltaplannen, DPRA en het Bestuursakkoord Klimaatadaptatie in de inleiding, is er zoals gezegd nauwelijks aandacht voor het combineren van de energietransitie en klimaatadaptatie. Immers worden de termen die slaan op de energietransitie (inclusief het woord ‘energietransitie’ zelf) amper benoemd in documenten die gaan over klimaatadaptatie en vice versa, zoals reeds benoemd in sectie 1.1. Het deltaprogramma 2015 geeft op pagina 11 aan dat er gekeken moet worden naar de inpassing van andere, lokale opgaven in het deltaprogramma. Hoe, bijvoorbeeld met behulp van prioritering, wordt niet gesteld. Enkel dat de deltacommissie zorgt voor de binding op het nationale niveau. Het nationale niveau is juist waar de respondenten geen aandacht voor hebben als het gaat om op welk overheidsniveau gestuurd moet worden. De respondenten stellen juist dat het zo dicht mogelijk bij de betrokken partijen moet blijven, doelend op gemeenten, provincies en waterschappen, maar ook burgers. Een aantal van de respondenten nuanceert dit door te stellen

dat er een stimulans kan komen vanuit de Rijksoverheid, maar dat voorkomen moet worden dat de Rijksoverheid zelf gebieden voor opgaven gaat aanwijzen. Dat laatste dient voorkomen te worden omdat het dan moeilijk is om eigenaarschap te creëren.

Het Deltaprogramma 2020 benoemt de mogelijkheid tot het combineren van de opgaven klimaatadaptatie en energietransitie met enige regelmaat. Toch blijft het bij specifieke voorbeelden / regio's en lijkt het geen algemene leidraad en/of aanbeveling te zijn om opgaven te combineren. Beleidsmatig lijkt er weinig vastgesteld te zijn voor het combineren van opgaven. Hooguit wordt de ambitie uitgesproken.

4.5 TOEPASSING CONDITIES ANDERE RUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

Op de vraag hoe andere ruimtelijke vraagstukken zich verhouden tot het combineren van opgaven en de daarbij behorende condities hebben de meeste respondenten niet direct een antwoord. Zij vroegen meermaals naar een voorbeeld, waarbij de onderzoeker opgaven rondom krimp in de provincie Groningen heeft benoemd. Vervolgens gingen de betreffende respondenten verder in op krimp. Respondenten die zelf met een voorbeeld kwamen, kwamen uiteindelijk uit op dezelfde gedachten. Die gedachte stelt dat het compleet van de opgaven afhangt welke condities nodig zijn om opgaven te combineren. Wel stelt een aantal respondenten hier, wederom, dat het van belang is dat alle betrokken partijen het voordeel zien van het combineren van de opgaven. Ook hier benoemt men dat de urgentie om opgaven te combineren gevoeld moet worden voordat men actie onderneemt.

'Niet alles is even goed te combineren. Natuur/biodiversiteit is niet altijd goed te combineren er is een grens aan wat kan en die verschilt per gebied.' - Respondent 5.

Van de geraadpleegde documenten ligt de nadruk vooral op klimaatadaptatie en de energietransitie. Toch sluit de notitie klimaatadaptatie van de provincie Noord-Holland niet uit dat er ook gecombineerd kan en misschien moet worden met andere opgaven, zoals bijvoorbeeld biodiversiteit (pagina 27). Ook GO!RES kan hier wederom genoemd worden, hoewel deze alleen aandacht heeft voor opgaven uit het Klimaatakkoord. In het consultatiedocument RES van de provincie Groningen heeft uitgebreid aandacht voor verschillende opgaven, zoals versterkingsopgaven, landbouw, industrie en veenoxidatie. Hoewel klimaatadaptatie niet direct genoemd wordt, is er in het voorbeeld van veenoxidatie wel aandacht voor tijdelijke hogere grondwaterstanden. Men zou die tijdelijke hogere grondwaterstand kunnen lezen als klimaatadaptatie en tegelijkertijd als mitigatie.

Samengevat stellen de respondenten dat condities voor het combineren van opgaven, opgave-afhankelijk zijn. Wel noemen de respondenten dat het van belang is dat alle partijen het voordeel voor henzelf zien. Uit de documenten komen geen duidelijke condities naar voren. Wel worden een aantal voorbeelden benoemd van mogelijk succesvol te combineren opgaven.

4.6 BUITEN DE CONTEXT VAN DE PROVINCIE GRONINGEN

Bij de vraag hoe respondenten het combineren van opgaven voor zich zien in context tot andere provincies, komt sterk naar voren hoe erg dat afhankelijk is van de organisatie binnen een provincie en 'overlegcultuur' die ergens heerst. Zo stelt een van de respondenten dat Groningen een wat, van oudsher, armere provincie is, waardoor de provincie zich minder autoritair opstelt. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld rijkere provincies als Gelderland en Overijssel, waar de provincie strakker kan sturen, omdat zij zelf meer kunnen financieren (Respondent 6). Een andere respondent stelt dat dit niet direct met de rijkdom van een provincie te maken heeft, maar ook met de identiteit van een provincie. Zo stelt deze respondent dat de provincie Friesland en Wetterskip Fryslân veel zelf doen

omdat zij zich “afzetten” tegen de ‘Hollanders’. Dat heeft soms zijn voordelen en nadelen stelt de respondent.

‘Het hebben van dezelfde overlegcultuur helpt in algemene zin. Toch blijft het combineren van opgaven altijd maatwerk per gebied’ - Respondent 5.

‘Tussen provincies zijn er veel cultuurdingetjes die verschillen’ - Respondent 7.

‘Van oudsher is Groningen centraler georganiseerd’ - Respondent 8.

Respondent 2 steekt het anders in. Zij vertelt dat de provincie Friesland een waterambassadeur heeft aangesteld, en die coördineert de uitvoer van stresstesten bij gemeenten (in het kader van klimaatadaptatie). De provincie Groningen heeft geen aangewezen persoon die dit coördineert / oppakt, waardoor er in de provincie Groningen drie verschillende groepen gemeenten zijn ontstaan met ieder een andere aanpak en andere stresstest. Dat maakt het niet alleen moeilijker om resultaten te vergelijken, maar belemmert ook de ontwikkeling van klimaatadaptatie in de provincie Groningen én de mogelijkheid om als provincie Groningen te leren van de provincie Friesland, omdat het daar organisatorisch anders werkt en het dus moeilijker vergelijken is van methodiek en resultaten.

‘Friezen hebben een eigen cultuur en zetten zich meer af tegen de ‘Hollanders’. Zij weten zelf wel wat goed is voor hun provincie’ - Respondent 9.

4.7 TRIGGERS TOT COMBINEREN VAN OPGAVEN

Het verschil tussen een ‘trigger’ en een ‘conditie’ is dat een trigger aanzet tot iets, terwijl een conditie aanwezig moet zijn om iets mogelijk te maken. Gevraagd naar wat triggers zijn om over te gaan tot het combineren van opgaven, antwoordt een grote meerderheid: ‘Urgentie’. De tendens onder de respondenten is dat men (beleidsmakers en betrokken partijen) er van overtuigd moet zijn dat het nodig is om opgaven te combineren. Een voorbeeld hierbij is natuurgebied de Onlanden. Het duurde volgens respondenten 7 en 8 lang voordat er groen licht was om de Onlanden te ontwikkelen, tot het moment dat er door een lange en natte periode waterproblematiek ontstond in de stad Groningen, respectievelijk het Groninger Museum dat dreigde onder te lopen. Op dat moment beseften politici dat het tijd was voor de realisatie van meer wateropvanglocaties en kon de ontwikkeling van de Onlanden van start.

Een tweede ‘trigger’ die geïdentificeerd werd door een aantal respondenten is de manier waarop het gebracht wordt. Het is belangrijk goed te luisteren naar partijen, te benoemen wat de voordelen zijn voor de verschillende partijen en duidelijk te maken dat nog niets definitief is. *Story telling* zien zij als een essentieel onderdeel om alle partijen aan boord te krijgen.

‘Het niet voelen van eigenaarschap van een probleem helpt niet mee aan de argumentatie om opgaven te combineren’ - Respondent 1.

Een derde ‘trigger’ is een crisissituatie. Deze trigger toont veel overeenkomst met ‘urgentie’ uit een eerdere alinea. Het verschil is dat in een crisissituatie, zoals genoemd door de betreffende respondenten, op een hoger niveau speelt en mogelijk gevaarlijker is. Als voorbeeld door respondenten is hier het hoge water uit 1995 en 1998 genoemd.

Tot slot benoemen verschillende respondenten dat financiële maatregelen, zoals subsidies, kunnen helpen in het stimuleren van gecombineerde opgaven. Echter is het wel afhankelijk hoe die subsidie werkt of dit een voor- of nadeel is. De financiële trigger wordt met naam en toenaam (cofinanciering) genoemd in de notitie klimaatadaptatie van de provincie Noord-Holland. Het is de bedoeling volgens

de notitie om klimaatadaptatie en de mogelijkheid tot cofinanciering mee te nemen, daar waar de provincie Noord-Holland aan tafel zit. Verder rept geen enkel geraadpleegd document iets over triggers in deze zin.

‘Het succesvol combineren van opgaven hangt van de personen af. Ieder moet de win-win zien. Beleid van bovenaf kan helpen. Bijvoorbeeld cofinanciering van het rijk. Geldbesparing is een belangrijke trigger, zeker in Groningen, waar overheden niet rijk zijn.’ - Respondent 6.

Uit de documenten kan een extra trigger geïdentificeerd worden. Zo benoemen verschillende documenten expliciet (zie ook sectie 4.8) dat opgaven gecombineerd moeten worden en dat ‘meekoppelkansen’ benut moeten worden. Op basis van deze documenten worden projecten gestart. Wat afwezig is in de documenten is inzicht in ‘hoe’ die opgaven gecombineerd moeten worden.

4.8 DOCUMENTANALYSE

Hoewel in de documenten enkele resultaten gevonden zijn die passen bij eerdere secties van dit hoofdstuk, zijn er verder geen opvallende resultaten gevonden. In onderstaande tabel een overzicht op basis van ‘hits’ door middel van trefwoorden. De trefwoorden zijn vervolgens gelezen binnen de context waarin deze staan om te zien of die relevant is. In het geval dat er in het document enkel staat ‘dat er gekeken moet worden naar welke opgaven er nog meer liggen’, is daar niets mee gedaan. Immers is het doel van dit onderzoek om vitale condities te identificeren. Het document/de context van het trefwoord moet antwoord geven op de onderzoeksvragen.

Document Titel	Hits (aantal hits)	Overige opmerkingen
Bestuursakkoord klimaatadaptatie	Geen relevante hits	Document sluit combineren van opgaven niet uit en benoemt dat ‘meekoppelkansen’ benut moeten worden. Over hoe die kansen benut moeten worden en wat er minimaal voor nodig is om die kansen te benutten is niet geschreven.
Consultatiedocument Regionale Energie Strategie Groningen	Opgaven (8) Koppelkansen (3)	Document benoemt dat het nodig is opgaven te combineren. Uitwerking hoe dat moet gebeuren is onduidelijk.
Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie	(Mee)koppelkansen (1)	Document benoemt dat het nodig is opgaven te combineren. Uitwerking hoe dat moet gebeuren is onduidelijk.
Deltaprogramma 2020	Energietransitie (17) Integraal (31) (Mee)Koppelen (16) Transitie (2) Verbinden (9)	Documentatie benoemt expliciet de ‘meekoppelkansen’ met andere opgaven. Tevens stelt het dat provincies opgaven moeten gaan verbinden.
Deltaprogramma 2015	Opgaven (44) Combinatie (50) Integrale (35)	De hits op ‘opgaven’ hebben enkel betrekking op andere, aan water gerelateerde opgaven.

	<p>Integraal (15) Koppelen (9) Verbinden (19)</p>	<p>Het deltaprogramma staat expliciet open voor het combineren (co-evolueren) van opgaven. Hoe dat tot stand moet komen blijft onduidelijk.</p>
<p>GO! RES (van Low naar High RES)</p>	<p>(Andere) opgaven (19) Betrekken (4) Combinatie (5) Energietransitie (46) Integraal (5) Verbinden (1)</p>	<p>Document zet uiteen waarom opgaven gecombineerd moeten worden en integraal aangepakt moeten worden met specifiek aandacht voor de energietransitie en klimaatadaptatie. Uitwerking hoe dat tot stand moet komen blijft onduidelijk.</p>
<p>Omgevingsvisie provincie Groningen 2016-2020</p>	<p>Combineren (5) Energietransitie (14) Integraal (5) Koppelen (5) Transitie (7)</p>	<p>Het document maakt meermaals duidelijk dat opgaven gecombineerd moeten worden, maar hoe dat dan moet wordt niet op ingegaan. Opvallend is dat het document is ingedeeld per thema. Klimaatadaptatie wordt geen enkele keer benoemd in het document.</p>
<p>Verbind energietransitie en klimaatadaptatie Zuid-Holland</p>	<p>Koppelen (9)</p>	<p>Document roept actief op om opgaven te combineren en geeft handvatten. Zo stellen de makers van het document dat planning afgestemd moeten worden en elkaars data gebruikt moet worden. De methode voor het combineren van opgaven bevordert actief het 'over de schutting kijken'.</p>
<p>Notitie Klimaatadaptatie Noord-Holland</p>	<p>Opgaven (17) Combineren (8) Energietransitie (12) Integraal (8) Meekoppelkansen (4) Verbinden (4)</p>	<p>Document brengt actief in kaart waar combinaties gevonden kunnen worden met klimaatadaptatie. Over het proces en welke voorwaarden nodig zijn om succesvol te combineren wordt niet geschreven.</p>

Tabel 7: Overzicht documentanalyse

HOOFDSTUK 5: VOORLOPIGE CONCLUSIES

In dit hoofdstuk zijn conclusies verbonden aan de gevonden resultaten van hoofdstuk 4. Hier is met behulp van het theoretisch raamwerk, data van de respondenten en documenten een kritische blik geworpen over de resultaten van het onderzoek. Wat betekenen deze data? Wat kunnen we met die data? Waarom is die data zoals die is? De conclusies van dit hoofdstuk zijn de basis van de interviewvragen voor de tweede ronde van interviews.

In sectie 5.1 is er aandacht voor de geanalyseerde documenten. Welke vitale condities voor het co-evolueren van opgaven zijn daar uit op te halen? 5.2 Gaat in op de gevonden data uit de interviews. 5.3 Geeft een voorlopig antwoord op de deelvragen waarna 5.4 een voorlopig antwoord op de hoofdvraag formuleert. Tot slot legt sectie 5.5 de link tussen de voorlopige conclusie en de interviewvragen van de tweede ronde interviews.

5.1 VOORLOPIGE CONCLUSIE VANUIT DOCUMENTANALYSE

Wat betreft de geraadpleegde documenten: Er zit een groot verschil tussen het al dan niet benoemen van andere opgaven (bij naam of niet) en het openstaan voor het combineren van opgaven. In de deltaprogramma's en het bestuursakkoord klimaatadaptatie wordt niet tot nauwelijks aandacht besteed aan de energietransitie, anders dan dat er eventueel rekening mee gehouden kan worden. Daartegenover staat het consultatiedocument RES van de provincie Groningen, dat een uitgebreide kaart van andere ruimtelijke opgaven waar mogelijk koppelkansen zijn, bevat. In de omgevingsvisie van de Provincie Groningen (2016-2020) is nog weinig oog voor klimaatadaptatie. GO!RES, dat door twee ministeries is uitgegeven, pleit voor het combineren van opgaven. Echter zijn deze ministeries (OCW en BZK) hoofdzakelijk niet direct betrokken bij de energietransitie en klimaatadaptatie, en als ze dat al zijn, zijn ze dat niet als enige ministerie. Ook de notitie klimaatadaptatie van de provincie Noord-Holland pleit er voor om zoveel mogelijk opgaven te combineren, hoewel het in dit geval niet alleen expliciet om klimaatadaptatie gaat, geeft dit een duidelijk signaal af. Geconcludeerd kan worden dat documenten wel aanleiding geven tot het combineren van opgaven maar niet voorzien in de middelen waarmee dat bewerkstelligt dient te worden.

Wat uit de documenten wel blijkt is dat er geen expliciete uitsluiting van het combineren van opgaven plaatsvindt. De documenten die spreken van het combineren van opgaven, geven echter geen oplossingen voor de belemmeringen die genoemd zijn door de respondenten. Waar respondenten vooral lijken te wijzen naar het verkokerd zijn van organisaties, het om tafel hebben van uiteenlopende belangen en een langer durend proces, is daar geen aandacht voor in de documenten. Wellicht dat hier een rol ligt voor overheden, al dan niet de Rijksoverheid, om hier verandering in te brengen. Er lijkt een mismatch te zijn tussen wat respondenten nodig achten, en wat er geschreven staat in een aantal beeldbepalende documenten, zoals de deltaprogramma's. De documenten staan open voor het combineren van de in de documenten van belang zijnde opgave(n), met andere opgaven. De respondenten lopen in de praktijk tegen andere problemen aan dan het niet kunnen of mogen combineren van opgaven. Zij hekelen de verkokering van specialisaties, het risico afgerekend te worden op het buiten de specifieke scope kijken van hun project, het risico op vertraging door langere processen en meer belanghebbenden. Geconcludeerd kan worden dat respondenten een andere visie hebben op het combineren van opgaven (en wat daar voor nodig is) dan blijkt uit de geanalyseerde documenten.

Uit de documenten blijken geen vitale condities naar voren te komen. Er zijn in de geanalyseerde documenten geen beperkingen gevonden aan het combineren van opgaven. Voordelen zoals kostenefficiëntie en beter gebruik van beschikbare ruimte zijn duidelijk aanwezig in de documenten maar deze stellen niet hoe een co-evolutie tussen opgaven tot stand moet komen. Hiermee treedt voor de onderzoeker saturatie op wat betreft de documentanalyse zoals overeenkomt met wat Aldiabat & Le Navenec (2018) stellen. Uit de documenten blijkt dat het combineren van opgaven sterk

wordt aangemoedigd, maar hoe het combineren moet gebeuren (wie gaat het doen? Wat is er voor nodig?) kan niet worden opgemaakt uit de documentanalyse. Daarbij komt dat respondenten (zie sectie 5.2) aangeven dat de sleutel tot het succesvol combineren van opgaven gevonden kan worden in de interactie tussen personen en organisaties. Omdat er in de documenten geen aandacht is voor interacties, is besloten om geen tweede ronde van documentanalyse te doen.

Het uitvoeren van een documentanalyse was niet overbodig, omdat deze sturing heeft gegeven aan de zoektocht naar de vitale condities voor het combineren van opgaven. Voorafgaand aan het onderzoek was er geen grond voor het uitsluiten van documenten. Met dank aan de documentanalyse kunnen deze nu uitgesloten worden.

5.2 VOORLOPIGE CONCLUSIE VANUIT EERSTE RONDE INTERVIEWS

De respondenten uit de eerste ronde van interviews zijn allen werkzaam in de energietransitie of klimaatadaptatie. Enkele respondenten uiten de zorg dat bij een combinatie van opgaven er mogelijk een onoverzichtelijke ((te) complexe) situatie kan ontstaan. De onoverzichtelijke situatie zou voorkomen kunnen worden als er een gebiedsregisseur is, die als taak heeft de verschillende opgaven op algemene schaal in de gaten te houden. Voor het begrip co-evolutie zou dit betekenen dat dit tot stand kan komen door een strakker geregisseerde ontwikkeling van een gebied. Deze conditie tot co-evolutie komt daarmee overeen met wat Rydin (2013) en Sivaplan et al. (2012) stellen. Een verschil zit er in dat het in het geval van dit onderzoek een strakker gestuurde ontwikkeling zal zijn en geen spontane co-evolutie. De onoverzichtelijke situatie kan gezien worden als een belemmering aan het combineren van opgaven. Om dit weg te nemen dient er als vitale conditie een overziend persoon te zijn, vaak is deze er al in de vorm van een projectleider. Echter heeft deze projectleider, op basis van wat respondenten stelden, niet altijd het vermogen om alle mogelijke opgaven goed te combineren. Een vitale conditie voor het combineren van opgaven is dat er voldoende vrijheid moet zijn voor een projectleider om opgaven te combineren en te prioriteren. Dit sluit aan bij wat eerder Termeer et al. (2010) en Haasnoot et al. (2013) stelden, op de manier dat zij pleiten voor een flexibiliteit als het gaat om onvoorziene omstandigheden. In zekere zin is dat hier ook van toepassing.

Rol projectleider

Dat een projectleider voldoende vrijheid zou moeten krijgen duidt vervolgens op het volgende kritieke punt: tijd. De respondenten gaven aan dat het een risico van het combineren van opgaven is dat het (te)veel tijd kan kosten. Hier dient rekening mee gehouden te worden in de vrijheden die een gebiedsregisseur / projectleider zou moeten krijgen. Voorlopig kan geconcludeerd worden dat een projectleider een belangrijke rol lijkt te hebben in het combineren van opgaven.

Winst

Een andere conditie die benoemd is door respondenten, zowel als belemmering als kans, is dat iedere betrokken partij moet inzien dat er voor hem/haar winst te behalen valt. Dit kan vanuit verschillende opzichten gezien worden. Zo kan door het combineren van opgaven aanspraak gemaakt worden op verschillende subsidies en daardoor de totale kosten gedrukt worden. Een ander voorbeeld is dat een gemeenschap niet alleen een zonneweide krijgt maar ook een stukje gebied om doorheen te wandelen dat kan dienen als wateropvang. Daarmee kan er meer draagvlak gecreëerd worden onder de lokale belanghebbende.

5.3 VOORLOPIGE CONCLUSIES DEELVRAGEN

Deze sectie beantwoordt de deelvragen op basis van de eerste ronde aan interviews en de documentanalyse. De getrokken conclusies gelden tevens als grondslag voor de interviewvragen van de tweede ronde interviews (zie sectie 5.5). Definitieve conclusies volgen in hoofdstuk 7.

Wat wordt beschouwd als beperking voor een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie?

Respondenten benoemen tijd als grootste beperking op het succesvol combineren van opgaven. Door tijdsdruk is het niet altijd mogelijk om een goed beeld te krijgen van de opgaven die ergens liggen en welke partijen per opgave betrokken zijn.

Daarnaast zien respondenten beperkingen ten aanzien van wat een projectleider kan en mag. Heeft deze überhaupt de mogelijkheid om meerdere opgaven te koppelen als dit niet zijn opdracht is?

Daarmee zijn de factoren 'tijd' en 'verantwoordelijkheid' beperkende condities.

Wat wordt beschouwd als potentie voor een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie?

Potenties kunnen vooral gevonden worden in het creëren van winst, zowel in tijd als in geld. Ook zou het besparing van gebied kunnen opleveren, waardoor er in totaal minder oppervlakte nodig is om aan de eisen van beide opgaven te voldoen.

Daarmee is de factor 'winst' in zowel tijd, geld als ruimte een potentieel stimulerende conditie voor co-evolutie.

Hoe kunnen de energietransitie en klimaatadaptatie van elkaar profiteren gezien vanuit de beperkingen en potenties?

Deze vraag vertoont veel overlap met de vorige vraag. Winst in de zin van tijd en geld is hier benoemd. Er zijn ook andere profijtten genoemd, zoals het wegnemen van mogelijke bezwaren en het beter in staat zijn voordelen voor verschillende partijen aan te kaarten door middel van het kenbaar maken van de urgentie. Tot slot zit er ook mogelijk profijt in het beter kenbaar maken van urgentie die aan sommige opgaven is verbonden. Het voelen van urgentie bij betrokken partijen om opgaven te combineren kan daarmee geïdentificeerd worden als vitale conditie. Het kenbaar gemaakt hebben van de urgentie kan ook gezien worden als het creëren van draagvlak. Draagvlak is een vereiste voordat er ingrepen gedaan worden in de fysieke ruimte, daarmee is draagvlak ook een vitale conditie.

Zijn de gevonden condities toepasbaar op andere ruimtelijke vraagstukken die spelen in de provincie Groningen?

Deze vraag was in dit stadium van het onderzoek nog niet accuraat te beantwoorden. Immers moestaan de hand van de eerste ronde van dataverzameling duidelijk worden wat die condities zijn, alvorens deze getoetst kunnen worden aan andere opgaven. Toch is respondenten hier naar gevraagd. Zij gaven aan dat de condities die zij in gedachten hadden van generieke aard zijn en daarmee ook toepasbaar op andere opgaven. Hierbij dient de nuance te worden aangebracht dat al deze respondenten zelf werken aan de energietransitie of klimaatadaptatie. Geconcludeerd kan worden dat vermoedelijk de gevonden condities van generieke aard zijn.

Zijn de gevonden condities toepasbaar in gebieden buiten de context van de provincie Groningen?

Voor deze vraag geldt hetzelfde als bovenstaande vraag, wat betreft het vroege stadium. De documenten gaan niet in op provinciale contexten, en hebben daarom geen bijdrage in de beantwoording van deze vraag. Vanuit de respondenten worden mogelijke verschillen aangedragen zoals overlegcultuur en rijkdom of armoede van een provincie en de historische achtergrond. Geconcludeerd kan worden dat de gevonden condities in verschillende sterkte van toepassing kunnen zijn.

5.4 VOORLOPGIE CONCLUSIE HOOFDVRAAG

Op basis van de voorlopige conclusies uit sectie 5.1, 5.2 en 5.3 kan geconcludeerd worden dat er voor het succesvol tot stand komen van een co-evolutie tussen verschillende opgaven meerdere vitale condities nodig zijn. Op basis van de respondenten en de geraadpleegde documenten zijn er zes vitale condities die ten grondslag liggen aan het combineren van opgaven:

- De tijdsspan / duur van een project moet zo min mogelijk lijden onder het combineren van opgaven.
- Door een toename van het aantal betrokken partijen, is er ook een toename van de complexiteit. Dit verhoogt het risico op een onoverzichtelijke situatie, wat onwenselijk is.
- Betrokken partijen moeten de urgentie voelen om opgaven te combineren en effectiever met ruimte om te gaan alvorens zij bereid zijn te investeren (tijd, geld, ruimte) in gecombineerde opgaven. Deze urgentie kan door een 'trigger' zich voordoen.
- Betrokken personen moeten goed op de hoogte zijn van wie bij welke organisatie hoort en welk doel zij dienen binnen die organisatie. Een partij met tegenstrijdige doelen bemoeilijkt het proces.
- Er dient een duidelijke 'gebiedsregisseur' te zijn die het geheel aan opgaven overziet en verantwoordelijk is. Mogelijk vraagt dit een andere indeling van instituties.
- Tussen organisaties zitten verschillen in achtergrond en overlegcultuur, dit leidt tot een andere aanpak per gebied.

Onder vitale condities kan een 'trigger' verstaan worden. De eerder genoemde condities kunnen gezien worden als de omstandigheden waaronder een bal het beste rolt (weinig weerstand, momentum etc.) maar om die bal in eerste instantie in beweging te brengen is er eerst nog een schok in het systeem nodig voordat de bal gaat rollen. Respondenten benoemden hier verschillende opties. Enkele dachten aan een crisis, waardoor urgentie gevoeld wordt. Door een crisis beseffen alle partijen dat het menens is. Er moet dus iets gebeuren. Voordat er gehandeld wordt, is het van belang dat er een begrip is voor de mogelijkheid dat iets mis kan gaan.. Dit is een lastige conditie om te organiseren, enkel goede communicatie tussen partijen kan dit bewerkstelligen. Daarbij is het van belang dat informatie waarop het risico tot misgaan is gebaseerd, goed onderbouwd is en overtuigend wordt gebracht. Hier sluit een, door de respondenten geïdentificeerde, andere trigger goed op aan namelijk; financiële maatregelen. Een partij die niet overtuigd is door modellen en risicoberekeningen kan wellicht wel overtuigd worden door hem/haar een mogelijkheid tot kostenbesparing of subsidie aan te bieden.

Een andere bevinding is dat respondenten overlegculturen benoemen als er gevraagd wordt naar verschillen tussen provincies onderling, maar niet als er direct gevraagd wordt om mogelijke belemmeringen. Als we dit verschil tussen provincies doortrekken naar gemeentelijk niveau, dan zal ook daar een verschil zitten tussen gemeentes. Datzelfde zal mogelijk ook zo zijn tussen waterschappen. Hier is echter vervolgonderzoek voor nodig. Doordat overlegculturen verschillen, is het mogelijk dat daar, tussen provincies, een mismatch kan ontstaan dat het combineren van opgaven in de weg staat. Een verschil tussen overlegculturen en structuren binnen provincies leidt nu al tot verschillen, zo is te lezen in het vorige hoofdstuk onder sectie 4.6.

5.5 VERVOLG VAN HET ONDERZOEK

Deze zes gevonden condities liggen ten grondslag aan de interviewvragen (appendix 2) van de tweede ronde interviews. In onderstaande tabel is de verbinding tussen deze resultaten en de interviewvragen van de tweede ronde weergegeven (zie ook hoofdstuk 3). Introducerende vragen zijn uit deze tabel weggelaten. Deze tweede ronde van interviews dient ter controle en verdieping van de in 5.4 gevonden vitale condities voor het co-evolueren van klimaatadaptatie en de energietransitie.

Vraag	Link met resultaat, onderzoeksvraag of doel van de vraag
Wat is uw mening over het combineren van ruimtelijke opgaven (bijvoorbeeld: Klimaatadaptatie en Energietransitie, Natuur en Toerisme)?	Context genereren met betrekking tot de respondent.
- Vervolgvrage: In welke relatie komt u in uw werk energietransitie en klimaatadaptatie tegen?	Verbinding zoeken tussen opgaven van ET en KA en de opgaven/ het domein waarin de respondent werkzaam is.
- Denkt u in uw werk over het combineren van opgaven? (Vervolg: in welke zin? Welke drempels komt u tegen wanneer het gaat over het combineren van opgaven?)	Data verzamelen over het combineren van opgaven in andere ruimtelijke domeinen. Beantwoorden deelvraag 2.
Wat zijn volgens u vitale voorwaarden aan het combineren van opgaven?	Beantwoorden hoofdvraag.
Zou u zeggen dat 'tijd' een beperkende factor kan zijn in het combineren van opgaven? En waarom wel of niet?	Toetsen gevonden conditie tijd.
Zou u stellen dat een projectleider te veel wordt afgerekend op een specifiek resultaat? En waarom wel of niet?	Toetsen gevonden conditie tijd in combinatie met verantwoordelijkheid
- Vervolgvrage: Hoe komt dat?	Dieper in gaan op vraag
- Vervolgvrage: Wat verstaat u onder een projectleider en wat verstaat u onder een gebiedsregisseur?	Duidelijk onderscheid creëren tussen projectleiders en gebiedsregisseurs om zo duidelijk te krijgen wie volgens de respondenten welke verantwoordelijkheid zou moeten hebben en hoe dit zich verhoudt tot het combineren van opgaven. Dieper ingaan op gevonden conditie dat een gebiedsregisseur essentieel kan zijn.
- Vervolgvrage: Hoe verhouden deze functies zich tot elkaar?	Zie bovenstaand vakje
- Vervolgvrage: Welke skillset hebben beide functies nodig?	Zie bovenstaand vakje
Urgentie kwam naar voren als een belangrijke factor in het combineren van opgaven, hoe maken we andere belangen belangrijk als het gaat om het combineren van opgaven? En waarom wel of niet?	Toetsen gevonden conditie urgentie duidelijk maken.
Belemmert volgens u de huidige inrichting van organisaties en instituties het combineren van opgaven? En waarom wel of niet?	Toetsen gevonden conditie partijen met tegenstrijdige belangen. Toetsen gevonden conditie inrichting organisaties.
- Vervolgvrage: Op welke manier belemmert de inrichting van organisaties en instituties het combineren van opgaven?	Dieper ingaan op gevonden conditie partijen met tegenstrijdige belangen
Welke voor- en nadelen van het combineren van opgaven ziet u in uw domein?	Beantwoorden deelvraag 2 en 3
- Vervolgvrage: Geeft het combineren van opgaven aanleiding tot een andere manier van werken?	Beantwoorden deelvraag 2

- Vervolg vraag: Op welk moment is het van toegevoegde waarde om opgaven te combineren?	Meer inzicht krijgen in het moment waarop vitale condities zouden spelen. Beantwoorden hoofdvraag
- Vervolg vraag: Welke rol speelt de houding van betrokken partijen volgens u? (Overlegcultuur, gedrag, weerstand)	Toetsen gevonden conditie urgentie duidelijk maken.
Zijn de condities die er toe moeten leiden dat opgaven succesvol gecombineerd worden verschillend per provincie? En per opgave?	Beantwoorden deelvragen 5 en 6.
- Vervolg vraag: op welke manier?	Verdiepen antwoord vorige vraag
- Vervolg vraag: Heeft u een voorbeeld?	Praktijk koppelen aan onderzoek
- Vervolg vraag: Wat moet er in uw (dagelijkse) werkzaamheden veranderen om het combineren van opgaven succesvol tot stand te brengen?	Onderzoeken of er nog niet ontdekte condities voorkomen in de praktijk en controleren of gevonden condities ook bij respondenten voorkomen.
- Vervolg vraag: Hoe zouden de eerdergenoemde condities/ factoren toegepast moeten worden binnen uw werkveld.	Toepassing van gevonden condities toetsen.

Tabel 8: *Overzicht interviewvragen secundaire ronde interviews en het verband met gevonden resultaten/deelvragen*

HOOFDSTUK 6: BEVINDINGEN TWEDE RONDE INTERVIEWS

Zijn de bevonden resultaten en voorlopige conclusies uit de documentanalyse en eerste ronden van interviews toepasbaar op andere ruimtelijke domeinen of gelden deze alleen voor het combineren van de opgaven voor klimaatadaptatie en energietransitie? Zijn er vanuit andere ruimtelijke domeinen andere vitale condities voor een co-evolutie te benoemen of is een co-evolutie vanuit een ander domein niet gewenst?

Een groep van zes personen, werkzaam in andere ruimtelijke domeinen, is geïnterviewd om te onderzoeken hoe zij tegen de eerder geïdentificeerde condities aan kijken. Het doel van deze tweede ronde van interviews is om voorlopige conclusies uit hoofdstuk 5 te verifiëren en te toetsen of de gevonden condities van toepassing zijn op andere opgaves.

In dit hoofdstuk zijn de resultaten van de tweede ronde aan interviews beschreven. In dit hoofdstuk, net als in hoofdstuk 4, zijn nog geen conclusies beschreven. Deze conclusies vanuit deze tweede ronde aan interviews volgt in hoofdstuk 7.

De volgorde die dit hoofdstuk aanhoudt is als volgt: In 6.1 is weergegeven hoe de respondenten uit de tweede groep in algemene zin denken over het combineren van opgaven, welke drempels, voor- en nadelen en welke vitale condities zij zelf zien voor het co-evolueren van opgaven. In 6.2 is weergegeven hoe de respondenten denken over de in hoofdstuk 5 geïdentificeerde vitale conditie tijd. In 6.3 wordt er ingegaan op het vraagstuk ‘toename complexiteit’ door middel van het inzoomen op de rol van een projectleider en/of gebiedsregisseur. In 6.4 volgt een nadere toelichting op de conditie ‘urgentie’. 6.5 gaat in op de inrichting van instituties en organisaties, en of deze al dan niet anders zou moeten volgens de respondenten. Tot slot staat in sectie 6.6 hoe de respondenten de condities zien in andere provincies en opgaven.

6.1 VISIES OP CO-EVOLUTIE

In uiteenlopende bewoordingen zien alle zes de respondenten een noodzaak voor het combineren van opgaven in algemene zin. De één noemt het onvermijdelijk, de ander een must. Allen wijzen ze op voordelen die er zijn te behalen bij het combineren van opgaven zoals op het financiële vlak, het inhoudelijke vlak en het organisatorische vlak. Respondent C3 merkt als enige hier uit zichzelf op dat het combineren van opgaven het proces ingewikkelder kan maken. Hij stelt dat er mogelijk conflicterende, of elkaar niet aanvullende, belangen een soepel proces in de weg kunnen zitten.

‘Windmolens en industriegebieden lijken misschien mooi om te combineren, maar vanuit externe veiligheid gezien kan een windmolen niet te dicht bij bijvoorbeeld een chloorcontainer staan. De veiligheidscontour van een windmolen is beperkend voor industrie.’ - Respondent C3

‘Het combineren van opgaven zou goed zijn. 2 werelden met dezelfde doelstelling... adaptatie (klimaatadaptatie) voor de korte termijn en mitigatie (energietransitie) voor de lange termijn.’ - Respondent C4.

‘Het combineren van opgaven is noodzakelijk en onvermijdelijk. Het één heeft altijd invloed op het ander.’ Respondent C1.

Desgevraagd naar de drempels die deze groep respondenten ziet bij het combineren van opgaven is er één grote gemeenschappelijke deler: sectoraal werken. Alle zes de respondenten zijn van mening dat het sectoraal denken en werken de grootste drempel is die genomen moet worden voordat opgaven succesvol gecombineerd kunnen worden. Argumenten hiervoor komen tevens overeen. Zo stellen een aantal respondenten dat in andere sectoren er in andere *talen* gesproken wordt. Het kost tijd en geld om die barrières te beslechten.

'Je moet breder kijken dan je gewend bent, verleidelijk om het complexe te mijden' Respondent C1.

'Mensen kijken vanuit hun eigen expertise en niet verder.' Respondent C2

'De kennis zit in verschillende afdelingen. Het is de uitdaging om over schuttingen heen te kijken' - Respondent C6.

De voordelen van het combineren van opgaven zijn voor alle respondenten duidelijk, zoals in de eerste alinea van deze sectie al is benoemd. De nadelen die respondenten zien komen overeen met de eerder genoemde drempels. Het combineren van opgaven vraagt namelijk meer tijd en verhoogt de complexiteit omdat het meer planning en samenwerking vraagt. De verhoogde complexiteit kan vervolgens de aansturing bemoeilijken. De respondenten opperen hier dat een persoon met als taak om overzicht te houden een oplossing kan zijn. Hier gaat sectie 6.3 verder op in.

6.2 CONDITIE TIJD

Uit hoofdstuk 5 blijkt dat de factor tijd gezien kan worden als een van de vitale voorwaarden voor het co-evolueren van opgaven. Uit deze tweede groep blijkt eenzelfde mate van overeenstemming, tijd is een bepalende factor in het succes of falen van het combineren van opgaven. Toch stelt niet iedereen dat het een beperkende factor is. Respondent C4 merkt op: *'Er moet wel druk staan op een opgave. Dus tijd is in zekere zin ook een stimulerende factor. De tijdsdruk mag in sommige gevallen misschien wel hoger.'* Respondent C5 sluit zich hier in zekere mate bij aan. Zij stelt: *'Tijd kan beperkend zijn. Het goed definiëren van het vraagstuk helpt ook om de voortgang er in te houden. Dat vereist echter wel flexibiliteit van deadlines.'*

Respondent C2 vat 'tijd' anders op. Zij stelt dat met name gelijktijdigheid belangrijk is. De te combineren opgaven moeten min of meer wel gelijktijdig spelen en eenzelfde 'tijdspad' hebben. Daarnaast sluit zij zich aan in de stelling dat het afstemmen van meerdere belangen meer tijd vraagt.

'Tijd is zeker een beperkende factor. Elke ontwikkeling kent een eigen proces, dus het is afhankelijk van hoe afhankelijk opgaven van elkaar zijn.' - Respondent C3.

'Tijd kan beperkend zijn, combineren heeft meer tijd nodig. Subsidies geven tijdsdruk...' Respondent C6.

6.3 CONDITIES VERANTWOORDELIJKHEID EN COMPLEXITEIT

De respondenten geven, zoals eerder gesteld, allemaal aan dat door het combineren van opgaven om verschillende redenen de complexiteit verhoogd wordt. Uit hoofdstuk 5 blijkt dat een oplossing, zoals aangedragen door een aantal respondenten uit de eerste groep, kan zijn het duidelijk aanstellen van een verantwoordelijk persoon, dan wel gebiedsregisseur. Daarnaast blijkt uit hoofdstuk 5 dat de eerste groep van respondenten over het algemeen denkt dat projectleiders te veel worden afgerekend op (meetbare) resultaten zoals tijd en budget, zie tevens sectie 6.2. Respondent C5 stelt hierover het volgende: *'Lastige vraag, hangt van de opdrachtgever af (mate waarin projectleiders afgerekend worden op meetbare resultaten). Zit er ruimte in het proces of niet? Is er een wisselwerking tussen de projectleider en de opdrachtgever?'* Respondent C4 is van mening dat er afgerekend mag worden op resultaten.

'Ja, ik vermoed van wel (dat een projectleider teveel op resultaat wordt afgerekend)' - Respondent C6

'Werk met werk maken is vaak een streven maar in feite meer een inspanningsverplichting' - Respondent C6.

De respondenten uit de tweede groep delen de mening dat wellicht een gebiedsregisseur een verbindende factor kan zijn tussen verschillende opgaven in hetzelfde gebied. Deze gebiedsregisseur weet welke opgaven waar spelen in een bepaald gebied en kan zo identificeren welke opgaven waar op welk moment te combineren zijn. De gebiedsregisseur vervult tevens een andere rol dan dat een projectleider doet. De regisseur heeft, zo gezegd, zachtere skills nodig en weet iedereen om tafel te krijgen en houden. De projectleider aan de andere kant wordt door de respondenten gezien als strikter en werkt naar meer concrete doeleinden toe, binnen een strakker afgebakend schema. Hiërarchisch gezien staan beide rollen naast elkaar volgens de respondenten uit de tweede groep.

6.4 CONDITIE URGENTIE

Samenhangend met sectie 6.2 'tijd' bestaat 'urgentie'. Een opgave met hoge urgentie moet binnen afzienbare tijd behandeld worden. Volgens respondent C4 helpt bij het duidelijk maken van urgentie een 'crisissituatie' waarin direct duidelijk wordt voor de betrokken partijen waarom er iets gebeuren moet. Die partijen moeten het voelen, zoals geconcludeerd is in hoofdstuk 5. Respondenten uit de tweede ronde van interviews is onder andere gevraagd naar hoe je urgentie moet duidelijk maken aan betrokken partijen. Daarbij is het handig om betrokken partijen te wijzen op voordelen die op korte termijn wegen. Een bedrijf kijkt qua locatie zeer waarschijnlijk niet naar een termijn van 25 jaar, aldus respondent C3. Daarnaast is het volgens de respondent wederom belangrijk dat je zoveel mogelijk partijen meeneemt, ook al hangt dat samen met een verhoogde complexiteit.

'Goed weten wat je misloopt als je partijen niet meeneemt. Het helpt als je dat kan uitdrukken in geld' - Respondent C5

'Soms over je eigen belang heen stappen' - Respondent C6

De verhoogde complexiteit vraagt meer tijd, wat tevens een genoemde conditie is voor het succesvol combineren van opgaven. In het geval van urgentie hangt dat samen met de inrichting van organisaties stelt respondent C2:

'Bij integraal werken piept de directie dat het meer tijd kost. De directie wil alleen het hoogstnoodzakelijke.'

6.5 INRICHTING ORGANISATIES

De inrichting van organisaties kwam naar voren bij de eerste groep van respondenten als vitale conditie en vormt de basis voor een aantal vragen die gesteld zijn aan de tweede groep van respondenten.

Uit de interviews van zowel de eerste als tweede ronde blijkt dat de inrichting van organisaties en instituties bepalend kan zijn in het succesvol kunnen combineren van opgaven. Hierin is een overlap waar te nemen met de eerder geïdentificeerde factoren van tijd en urgentie, zie ook bovenstaande quote van respondent C2 (*Bij integraal... het hoogstnoodzakelijke.*). Onder de tweede groep van respondenten bestaat overeenstemming dat de huidige inrichting van organisaties belemmerend kan zijn voor het combineren van opgaven. Respondent C4 stelt daarover het volgende: *'Hoe je binnen een organisatie kennis deelt is cruciaal. De verkoking van een organisatie is lastig, want afdelingen hebben eigen budgetten en belangen'*. Toch legt deze respondent niet de volledige verantwoordelijkheid neer bij de structuur van organisaties, hij stelt daarnaast ook: *'Het hangt van personen af. De eigen wil om over je schutting te kijken.'* Dit laatste komt overeen met wat

respondent C3 stelt als antwoord op de vraag of de inrichting van organisaties het combineren van opgaven belemmert: *'Ja, per definitie. Eigenbelangen spelen een rol. De sectorale inrichting is hoe het land is ingericht. Een andere inrichting is niet per definitie beter. Het heeft meer te maken met de houding van mensen in kwestie en dat probleem heb je bij een andere inrichting ook.'*

De inrichting van organisaties heeft niet alleen te maken met de sectorale of thematische manier van inrichten. Het heeft ook effect op hoe mensen daardoor niet kunnen of willen proberen te combineren, omdat zij afgerekend worden op de extra tijd die het kost.

'De teamcoach is bang om afgerekend te worden op extra uren, mensen krijgen geen tijd.' - Respondent C2

Daarnaast geven de respondenten aan dat het niet alleen aan de inrichting van de organisatie ligt, maar ook aan de mensen die er werken. Zo blijkt uit meerdere van de hier aangehaalde quotes maar tevens uit de quotes van respondent C2 en C3 in sectie 6.6.

'De provincie (Groningen) is thematisch georganiseerd, het hangt af van wat voor type mensen je hebt. De huidige structuur en beleidskokers helpen niet. Goede mensen kijken over grenzen heen.' - Respondent C5.

'Vanuit de directie zijn opgaven belegd per afdeling, dat creëert koninkrijkjes' - Respondent C5.

'Je hebt wel structuur in een organisatie nodig, ergens moet alles bij elkaar komen.' - Respondent C3.

In de geanalyseerde documenten is terug te zien dat de POVI Groningen spreekt van integraliteit en toch per thema is ingedeeld. De overige geanalyseerde documenten zijn tevens thematisch ingedeeld, maar zijn vanuit een bepaald oogpunt (bijvoorbeeld energietransitie) geschreven.

6.6 VOORWAARDEN IN CONTEXT TOT ANDERE PROVINCIES EN OPGAVEN.

Over de vraag of dezelfde condities gelden voor andere gebieden en opgaven komen de meningen, in variërende bewoording, overeen. Alle zes stellen de respondenten dat het per provincie en opgaven verschillen kan in welke mate de besproken condities (Tijd, urgentie, voor- en nadelen, inrichting organisatie) toepasbaar zijn. Door alle respondenten wordt hier weer terug verwezen naar de eerder genoemde condities zoals de inrichting van een organisatie en de mate van urgentie die voor een bepaalde opgave kan spelen in een bepaald gebied.

'Het hebben van een open houding helpt, men moet niet terugschrikken voor lastigheid bij het combineren van opgaven, men moet de voordelen willen zien.' - Respondent C3.

'Het verschilt per gebied, de inrichting van een organisatie, de mensen die daar werken met een bepaalde blik, de urgentie die per gebied verschilt.' - Respondent C2.

'Het hangt van een provincie af óf het gebeurt. Er zijn tussen provincies grote tempoverschillen, organisatiestructuren die verschillen. De condities zijn generiek, het voldoen daar aan verschilt maar in een jaar kan dat al gebeurd zijn.' - Respondent C1.

HOOFDSTUK 7: CONCLUSIES

‘Wat zijn de vitale condities die een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie mogelijk maken volgens experts en beleidsdocumenten gezien binnen de context van de provincie Groningen?’ Dat is de vraag die centraal staat in dit hoofdstuk. De conclusies die hier getrokken worden zijn niet alleen gevalideerd voor de opgaven klimaatadaptatie en energietransitie maar ook aan respondenten die werkzaam zijn in opgaven omtrent toerisme, economie en duurzaamheid. Hierdoor is, zoals hoofdstuk 3 *methodologie* al beschrijft, de toepasbaarheid en relevantie van het onderzoek verhoogd. Hoofdstukken 4, 5 en 6 samen leiden tot onderstaande conclusies.

De leeswijzer voor dit hoofdstuk is als volgt, in sectie 7.1 staat de deelvraag ‘Wat zijn beperkingen voor een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie?’ centraal. In sectie 7.2 wordt de vraag ‘Wat zijn potenties voor een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie?’ beantwoord. 7.3 gaat vervolgens over het voordeel dat klimaatadaptatie en de energietransitie van elkaar kunnen hebben, de secundaire onderzoeksvraag die hiervoor geldt luidt: ‘Hoe kunnen de energietransitie en klimaatadaptatie van elkaar profiteren gezien vanuit de beperkingen en potenties?’ Sectie 7.4 beantwoordt twee secundaire onderzoeksvragen in eenzelfde sectie. De twee onderzoeksvragen luiden: ‘Zijn de gevonden condities ook toepasbaar op andere ruimtelijke vraagstukken die spelen in de provincie Groningen?’ en ‘Zijn de gevonden condities ook toepasbaar in gebieden buiten de context van de provincie Groningen?’. Tot slot zal sectie 7.5 de hoofdvraag van dit onderzoek: *‘Wat zijn de vitale condities die een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie mogelijk maken volgens experts en beleidsdocumenten gezien binnen de context van de provincie Groningen?’* beantwoorden. In hoofdstuk 8 worden conclusies verbonden aan de theorie van hoofdstuk 2.

7.1 BEPERKINGEN AAN EEN CO-EVOLUTIE TUSSEN KLIMAATADAPTATIE EN ENERGIETRANSITIE

Uit de 15 gesprekken totaal 16 respondenten zijn beperkingen voor de co-evolutie tussen klimaatadaptatie en energietransitie te destilleren. De beperkingen die het sterkste naar voren komen zijn gerelateerd aan tijdsdruk en toename van de hoeveelheid betrokken partijen. Daarnaast ziet een enkeling ‘gevaar’ dat een bepaalde opgave het onderspit zal delven en daardoor niet goed uitgevoerd kan worden, de gezochte synergie wordt zagezegd niet bereikt op dat moment. Ook zijn niet altijd alle opgaven zomaar te combineren zo stelt respondent 5: *‘Natuur/biodiversiteit is niet altijd goed te combineren met toerisme, er is een grens aan wat kan en die verschilt per gebied.’* Dit komt overeen met wat respondent C3 stelt in sectie 6.1. Uit de documentanalyse zijn geen beperkende factoren naar voren gekomen.

Het aantal betrokken partijen hangt nauw samen met de hoeveelheid tijd die benodigd is. Hoe groter het aantal partijen waarmee overeenstemming gevonden moet worden, des te meer gesprekken gevoerd moeten worden en des te langer het duurt voordat een project van start kan gaan. In het geval van een enkelvoudige opgave, die gebonden is aan een korte tijdshorizon, is het niet altijd waard om alle mogelijke partijen te betrekken, omdat dan (al dan niet vermoedelijk) de tijdshorizon overschreden wordt en doelstellingen niet (tijdig) behaald kunnen worden.

De conclusie wat betreft de beperkingen aan een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en energietransitie is van generieke aard en daarmee niet specifiek voor klimaatadaptatie en energietransitie. Tijd is namelijk altijd een factor. Tevens spelen in Nederland betrokken partijen altijd een rol bij ruimtelijke plannen. De genoemde beperkende condities door de respondenten zijn toepasbaar op het combineren van en met andere opgaven. Beperkende factoren voor het co-evolueren van klimaatadaptatie en de energietransitie zijn tijd en complexiteit, waarbij de mate waarin complexiteit een rol speelt, afhankelijk is van de hoeveelheid tijd die beschikbaar is.

7.2 POTENTIES AAN EEN CO-EVOLUTIE TUSSEN KLIMAATADAPTATIE EN ENERGIETRANSITIE

Evenals in sectie 7.1 zijn de gevonden potenties van een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en energietransitie van generieke toepassing. De potenties liggen in het creëren van meerwaarde in het gebied van onderwerp. Daarnaast, op de langere termijn, kan het combineren van opgaven tijdbesparend en goedkoper zijn. Door het creëren van meerwaarde is het mogelijk dat betrokken partijen en belanghebbende eerder bereid zijn akkoord te gaan met de plannen, omdat die plannen meerdere ‘problemen’ kunnen aanpakken. Zien betrokken partijen de meerwaarde niet, dan zullen zij niet geneigd zijn om opgaven te combineren. Het creëren van meerwaarde helpt tevens bij het creëren van draagvlak. Een voorbeeld hierbij is het openbreken van een straat. Pakt men alles in één keer aan, of wordt de straat meerdere malen binnen een bepaalde tijd opnieuw opengebrouwen en weer aangelegd? Dat scheelt overlast, kosten en materialen. In dit voorbeeld komt het aan op de communicatie en afstemming tussen de netwerkbeheerders, overheid en burgers.

Allereerst moet aan de netwerkbeheerders van het voorbeeld uitgelegd worden wat het voordeel voor hen is om gelijktijdig te werken. In de uitvoering levert het misschien een kostenbesparing op, maar in de planning van de individuele netwerkbeheerder vraagt het wellicht een aanpassing. Het is aan een overkoepelende overheid om hier overzicht op te houden, immers zijn zij de vergunningverleners en kunnen daar eisen aan stellen.

Concluderend voor deze secundaire onderzoeksvraag over potenties aan een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie kan gesteld worden dat er een aantal duidelijke potenties (kostenbesparing, tijdsbesparing, overlast reductie, creëren (extra) draagvlak) te identificeren zijn voor het co-evolueren van klimaatadaptatie en de energietransitie. Toch zijn deze potenties afhankelijk van twee andere voorwaarden, namelijk: communicatie en bereid zijn tot adaptief gedrag door middel van het aanpassen van plannen. Zijn de eerder genoemde potenties afwezig, dan kan dezelfde potentie als beperkend beschouwd worden. Immers is de afwezigheid of aanwezigheid van draagvlak of financiële middelen cruciaal voor ruimtelijke plannen.

7.3 VOORDELEN COMBINEREN OPGAVEN KLIMAATADAPTATIE EN ENERGIETRANSITIE

Dat de opgaven rondom klimaatadaptatie en energietransitie beide beslag leggen op de fysieke ruimte is reeds duidelijk gemaakt in het eerste hoofdstuk van dit onderzoek, echter is in deze sectie de vraagstelling: *‘Hoe kunnen de energietransitie en klimaatadaptatie van elkaar profiteren gezien vanuit de beperkingen en potenties?’* De beperkingen en potenties in algemene zin van het combineren van opgaven zijn reeds toegelicht in secties 7.1 en 7.2.

De opgaven klimaatadaptatie en energietransitie kunnen elkaar versterken. Zo kunnen door de combinatie bezwaren verlicht of weggenomen worden. Een ander voordeel van de combinatie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie ligt in efficiëntie. Zo werken zonnepanelen beter in een koelere omgeving, daar biedt een ‘groen dak’ uitkomst in, waarmee de zonnepanelen efficiënter energie opwekken.

Een ander voordeel dat deze twee opgaven van elkaar kunnen hebben is dat er mogelijk aanspraak gemaakt kan worden op meerdere subsidies en dat er vanuit een overheid meerdere budgetten zijn. Vaste kosten zoals vergunningaanvragen kunnen daarmee beter gespreid worden. Het voordeel zit hier dus in het financiële opzicht.

Tot slot gelden voor deze twee opgaven dezelfde potenties die beschreven zijn in sectie 7.2.

Geconcludeerd kan worden dat er voordelen zijn voor de opgaven klimaatadaptatie en de energietransitie als deze co-evolueren. Ze kunnen elkaar versterken, creëren samen mogelijk een groter draagvlak en besparen tijd, geld en ruimte.

7.4 EEN ANDERE CONTEXT

Deze sectie beantwoordt twee secundaire onderzoeksvragen in één keer. De onderzoeksvragen luiden: *‘Zijn de gevonden condities toepasbaar op andere ruimtelijke vraagstukken die spelen in de provincie Groningen?’* en *‘Zijn de gevonden condities toepasbaar in gebieden buiten de context van de provincie Groningen?’* Geconcludeerd kan worden dat de gevonden condities qua configuratie context afhankelijk zijn. Tijd en complexiteit hebben altijd een rol in ruimtelijke plannen, echter verschilt het mogelijk per provincie hoeveel tijd er standaard voor iets gegeven wordt en hoeveel speling er is. Dit onderzoek kan daar echter geen inzicht in verschaffen. Een duidelijk antwoord op deze twee deelvragen kan daarmee niet geformuleerd worden. Een aanbeveling is om hier verder onderzoek naar te doen, zoals beschreven staat in hoofdstuk 9.

Uit hoofdstukken 4 en 6 blijkt dat respondenten verschillen in organisaties zien qua overlegcultuur en vanuit historie en rijkdom. Qua documentatie blijkt dat er verschillen zijn uit het feit dat iedere provincie zelf een POVI opstelt en daarmee andere prioritering en accenten kan leggen in zijn omgeving. Daarmee kan niet gesteld worden dat de gevonden condities (in dezelfde mate) gelden voor andere partijen. De gevonden voorwaarden zijn van generieke aard, de configuratie verschilt per institutionele context en opgave(n). In de volgende sectie, 7.5, zal verder in gegaan worden op de gevonden condities en waarom deze in een configuratie voorkomen.

7.5 VITALE VOORWAARDEN VOOR EEN CO-EVOLUTIE TUSSEN KLIMAATADAPTATIE EN DE ENERGIETRANSITIE IN DE PROVINCIE GRONINGEN.

Ruimtelijke opgaven brengen, in Nederland, per definitie verschillende partijen met zich mee. Zo zijn er voor de opgaven rondom klimaatadaptatie en energietransitie al snel minimaal twee overheden (waterschappen en gemeenten) betrokken. Daarnaast hebben eigenaren en omwonende inspraak. In de context van de energietransitie is er, ondanks dat zij aansluitplicht hebben, ook een rol voor de netbeheerder(s). Het moge duidelijk zijn dat al snel veel partijen om tafel moeten zitten voordat er iets gebeurt. Maar wat zijn de vitale voorwaarden om al die verschillende partijen bereid te vinden om opgaven te combineren, ergo: *Wat zijn de vitale condities die een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie mogelijk maken volgens experts en beleidsdocumenten gezien binnen de context van de provincie Groningen?’*

De vitale condities die een co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie mogelijk maken volgens experts en beleidsdocumenten gezien binnen de context van de provincie Groningen zijn:

Aanwezigheid van voldoende:

- Tijd
- Financiële middelen, zowel de mogelijkheid tot besparing als extra opbrengsten
- Urgentie en het erkennen van de urgentie door betrokken partijen
- Communicatie tussen deelnemende partijen
- Draagvlak onder werknemers, partijen en andere betrokkenen

Toch is deze conclusie te kort door de bocht en dient er nuance te worden aangebracht. Naast de rechtstreekse beantwoording van de hoofdvraag zijn er een aantal conclusies die van belang zijn:

- Het combineren van opgaven wordt unaniem gezien als noodzakelijk binnen de provincie Groningen.
- De voorwaarden / vitale condities zitten niet in documenten maar in organisaties.
- Binnen organisaties zit het niet persé in de structuur van de organisatie maar in de bereidheid (draagvlak) van de werknemers om verder te kijken dan eigen expertise/domein.
- De werknemers moet de tijd gegund worden om te werken aan het combineren van opgaven en zij moeten bereid zijn om dat te doen.
- Het aanwijzen van een 'overziend' persoon kan helpen.
- De afwezigheid van tijd, financiële middelen, urgentie, communicatie en draagvlak kan beperkend zijn voor het co-evolueren van klimaatadaptatie en de energietransitie.
- De gevonden condities zijn van generieke aard en toepasbaar op andere opgaven.

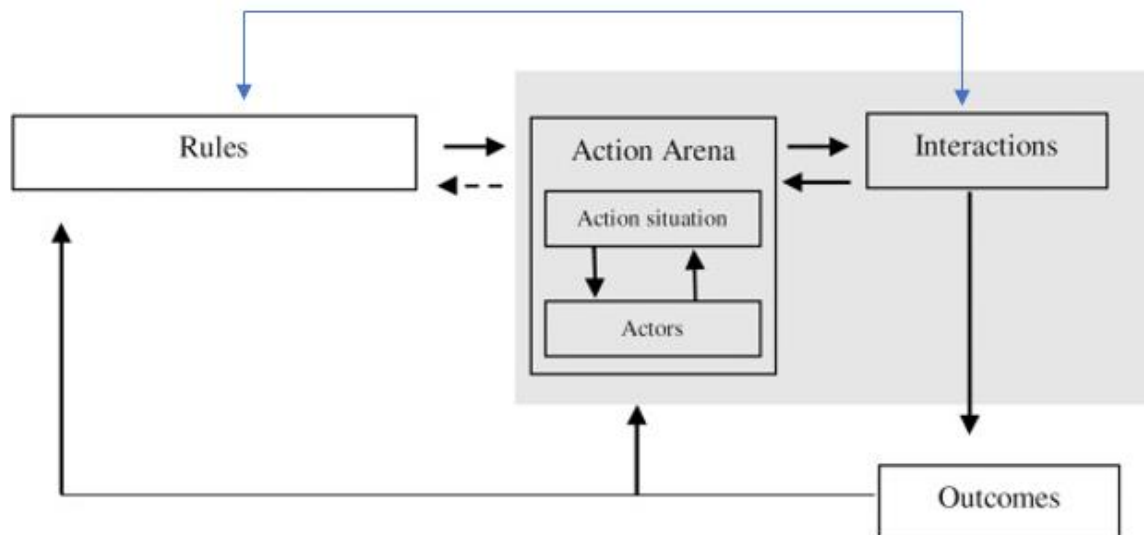
HOOFDSTUK 8: DISCUSSIE

In dit hoofdstuk zijn een aantal conclusies uit hoofdstuk 7 bediscussieerd aan de hand van de in hoofdstuk 2 aangehaalde theorieën. Zijn de gevonden resultaten in strijd met de eerdere theorie? Of bevestigen de resultaten en conclusies juist de theorie?

8.1 COMMUNICATIE

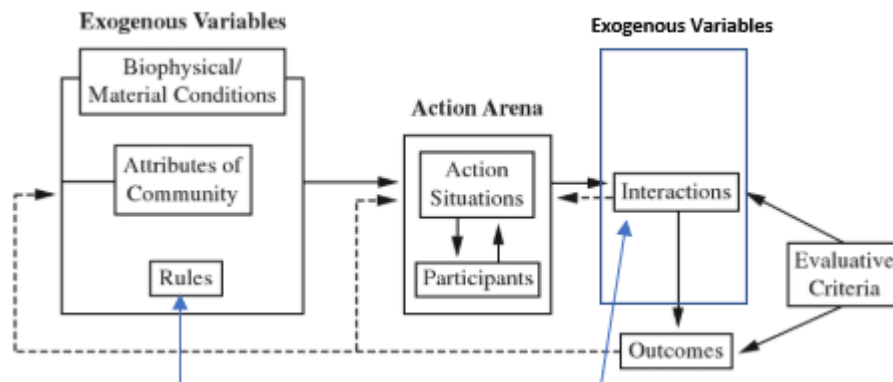
Communicatie is geïdentificeerd als een van de vitale condities voor het succesvol co-evolueren van klimaatadaptatie en energietransitie. In de communicatie naar verschillende belanghebbende en betrokken partijen is het van belang dat de urgentie voor die partij of belanghebbende duidelijk naar voren komt, zo bleek uit de eerste ronde van interviews. Dit wordt beaamd door de respondenten in de tweede ronde. Hoe duidelijker de urgentie EN het voordeel is voor de betrokken partijen en belanghebbende, des te eerder zij geneigd zijn om mee te werken. Dit resultaat komt overeen met wat Healey (1996) Forester (1997) & Innes (1998) beargumenteerden. Een crisissituatie is door een aantal respondenten genoemd als goede drijfveer hiervoor. Echter is een crisissituatie geen vitale voorwaarde, want ook zonder een crisissituatie zouden partijen tot een overeenkomst kunnen komen.

Bij het plaatsen van ‘goede communicatie’ in het model van Van Karnenbeek & Janssen-Jansen (2018) (zie figuur 8) mist er een directe verbinding tussen *interactions* en *rules*. De interactie tussen bepaalde partijen beïnvloedt namelijk direct de informele regels binnen de opgaven die er liggen en betrokken partijen, dit geldt niet voor alle vier de soorten regels die er zijn (Black, 1962). De beïnvloeding kan zich al voordoen gedurende het proces en voordat er outcomes zijn. Tegelijkertijd kunnen tijdens een project regels, zowel formeel als informeel, veranderen gedurende een project en daarmee de interactie beïnvloeden. Daarom stelt de onderzoeker voor om een aanpassing te doen aan het model van Van Karnenbeek & Janssen-Jansen (2018). De blauwe pijl verbindt ‘*interactions*’ direct met ‘*rules*’ zonder tussenkomst van de ‘*action arena*’ conform de eerdere argumentatie dat deze factoren elkaar direct beïnvloeden.

Figuur 8: Raamwerk van Van Karnenbeek & Janssen-Jansen (2018) Herzien door auteur bij invoeging van blauwe pijlen.

In het model van Ostrom (2005) (Zie ook figuur 4) is er wel rekening gehouden met omgevingsfactoren op de regels. Echter zijn volgens dat model omgevingsfactoren niet (direct) van invloed op interacties.

Figuur 9: Model van Ostrom (2005) Toevoegingen in het blauw door auteur.

Uit de resultaten blijkt echter dat context en omgevingsfactoren, al is het in 'overlegculturen', weldegelijk van invloed zijn op interacties. In combinatie met de eerdere aanpassing van het reeds aangepaste model van Van Karmenbeek & Janssen-Jansen (2018) stelt de auteur van dit onderzoek het volgende model (FIGUUR 9) voor:

8.2 SECTORAAL WERKEN

Uit dit onderzoek blijkt dat de vitale voorwaarden niet in de onderzochte documenten gevonden kunnen worden. De onderzochte documenten sluiten het combineren van opgaven niet uit en staan er expliciet voor open. De POV is hierin tegenstrijdig, hoewel er gesproken wordt over het combineren van verschillende opgaven, is de visie zelf ingedeeld per thema. De indeling per thema is begrijpelijk vanuit organisatorisch perspectief, maar werkt mogelijk integraliteit tegen. Hoewel het openstaan voor het combineren van opgaven in documenten wel een vereiste is, is het geen expliciet vereiste. Immers, als er geen woord over gerept wordt zou het nog steeds kunnen gebeuren. Alleen op een beperkende manier kunnen documenten het combineren van opgaven beïnvloeden, dit door het expliciet uitsluiten van combineren. De documenten zijn van meso- of macro-niveau, (zie Geels, 2005b) afhankelijk van het exacte document. Het is op meso- of macro-niveau binnen de transitietheorie, zoals genoemd in hoofdstuk twee, dat de verandering (transitie) reeds al lijkt te zijn doorgevoerd. Het microniveau is, zo blijkt uit de volgende alinea, hetgeen dat achter lijkt te blijven.

Uit de resultaten blijkt dat het sectorale werken beperkend kan zijn, maar dit hoeft niet. De tweede groep van respondenten stelt namelijk dat het vooral aan de mensen ligt die ergens werken en of zij bereid zijn opgaven te combineren en verder te kijken dan hun eigen terrein, expertise en afdeling. De vitale conditie die hier uit naar voren komt is het openstaan van de individu voor het combineren van opgaven en daar voor willen gaan (draagvlak). Dit is iets wat binnen de theorie van Geels (2005b) zou passen op het microniveau van een transitie. Volgens Geels en Kemp (2000) en Rotmans (2014) is het juist op het microniveau waar in niches de innovatie moet plaatsvinden alvorens een transitie (in dit geval het combineren van opgaven) tot stand kan komen. Dit staat haaks op wat er in dit onderzoek gevonden is, namelijk dat van 'bovenaf' de ambitie tot het combineren er lijkt te zijn, maar dat het 'onderin', op het niche niveau, niet wil. Dit vanwege verschillende voorwaarden die gesteld worden terwijl deze niet stroken met de benodigde voorwaarden. Dat adaptiviteit, in dit geval vermogen tot aanpassen, voort kan komen uit verschillende schaalniveaus komt overeen met wat Termeer et al. (2010) stellen. Tevens voldoet deze bevinding aan de suggestie van Sutherland et al. (2015) om meer aandacht te besteden aan 'multi-regime interactions'.

HOOFDSTUK 9: AANBEVELINGEN

Dit hoofdstuk bestaat uit aanbevelingen voor de provincie Groningen op basis van dit onderzoek gevolgd door aanbevelingen voor vervolgonderzoek. De beantwoording van de hoofdvraag levert enkele nieuwe vragen op. . Tevens zijn hier gedachten van de auteur weergegeven die vragen om extra inzichten en antwoorden. Gevolgd door aanbevelingen voor vervolgonderzoek(9.2).

9.1 AANBEVELINGEN VOOR PROVINCIE GRONINGEN

De documentanalyse en interviews geven een duidelijk beeld; het combineren van opgaven kan niet langer uitblijven. Vraagstukken die nu spelen zijn in grote mate verbonden met elkaar. Een organisatie als de provincie Groningen kan hierin een faciliterende rol spelen. Denkbare oplossingen, voortkomend uit dit onderzoek, zijn het stimuleren van gecombineerde opgaven met behulp van subsidies. Een aanbeveling is om vervolgonderzoek uit te voeren naar de beste manier om dit uit te voeren.

Bij het combineren van opgaven dient de provincie er zorg voor te dragen dat de in hoofdstuk 7 (sectie 7.5) geïdentificeerde condities aanwezig zijn. Dit betekent dat er voldoende tijd, financiële middelen, urgentie, communicatie en draagvlak aanwezig moet zijn voordat het combineren van opgaven succesvol kan zijn. Tijd kan gegeven worden maar het duidelijk maken van urgentie en het creëren van draagvlak is iets dat enkel door goede communicatie bereikt kan worden. De aanbeveling wat dat betreft is daarmee om meer in te zetten op communicatie tussen verschillende (beleid)afdelingen binnen de provincie Groningen onderling en andere overheden, dan wel partijen.

Vormgeving beleidsdocumenten

Uit dit onderzoek blijkt dat het niet aan beleidsdocumenten ligt, maar aan de mensen die werken aan een opgave EN of hen de benodigde middelen (tijd, financiën) gegund zijn. Een begin kan gemaakt worden met een provinciale omgevingsvisie (POVI) die niet per thema maar per gebied is ingericht. Dat lijkt tegenstrijdig met de eerdere bewering dat het niet aan de documenten ligt, echter inhoudelijk qua tekst staat de POVI open voor het combineren van opgaven, alleen is de indeling thematisch. Dat is geen vitale conditie voor het combineren van opgaven, het stimuleert daarom mensen niet om verder te kijken dan het eigen beleidsterrein. Het aanstellen van teams met verschillende expertises, die werken aan de verschillende opgaven per gebied, zou helpen. Een aanbeveling voor de provincie Groningen is wat dat betreft om een POVI op te stellen die is ingedeeld per gebied en niet per thema.

Tool

Uit de interviews blijkt dat de medewerkers van een organisatie niet voldoende op de hoogte zijn van andere opgaven/belangen die in een gebied liggen. Met behulp van een tool kan inzichtelijk gemaakt worden welke opgaven er in een gebied liggen EN welke plannen er zijn. Het is cruciaal dat werknemers binnen de provincie actief gebruik maken van deze tool. Het is aan te bevelen om actief in te zetten op een dergelijke tool en het gebruik daar van.

vrijblijvendheid

Een andere aanbeveling komt voort uit de documentanalyse. Het feit dat alle documenten spreken over het *'mogelijk benutten'* van *'meekoppelkansen'* vergt aandacht. Het *'kijken naar'* of *'mogelijk benutten'* is te vrijblijvend. Er moet meer druk komen te staan op het verplicht combineren van opgaven. Immers is unaniem gebleken dat het nodig wordt geacht. Daarnaast helpt het ook mee in de argumentatie *waarom* bepaalde dingen moeten gebeuren. Het inruilen van vruchtbare landbouwgrond voor zonneparken krijgt misschien minder weerstand als alle daken van stallen, schuren en distributiecentra al vol liggen. Het opstellen van verplichtingen waar plannen aan moeten voldoen is niet nieuw (denk aan veiligheidsvoorschriften), dus het is mogelijk. Op basis van dit onderzoek wordt aanbevolen om het meenemen van meerdere opgaven in plannen, als verplicht te stellen. Dit kan

gestimuleerd worden met subsidies. Welke vorm van subsidie het beste werkt zal vervolgonderzoek moeten uitwijzen.

Projecten en projectleiders

Een projectleider heeft een belangrijke rol in het combineren van opgaven. Daarbij moet er wel voldaan worden aan de eerder geïdentificeerde vitale condities. Waar het momenteel wringt is de tijd die gegeven wordt voor een project, die is vaak te kort (voor het meenemen van andere opgaven) blijkt. Een idee hiervoor kan zijn dat binnen een project twee planningen gaan gelden. De planning voor het project waar het in eerste instantie om gaat, en een tweede planning waarin rekening wordt gehouden met eventuele extra opgaven die gecombineerd moeten worden, waaraan de uiteindelijke deadline hangt die geldt voor het project, de projectleider en / of de gebiedsregisseur. Of dat in de praktijk werkt zal echter onderzocht moeten worden. De aanbeveling aan de provincie is om een dergelijk onderzoek uit te voeren.

9.2 AANBEVELINGEN VERVOLGONDERZOEK

Geconcludeerd is dat er een zestal vitale condities nodig zijn voor een succesvolle co-evolutie tussen klimaatadaptatie en energietransitie. Daarmee draagt deze studie bij aan het creëren van inzicht in (beleid)processen die er voor moeten zorgen dat opgaven gecombineerd kunnen worden. Voor zowel de wetenschap als de praktijk biedt dit kansen. Voor de praktijk van planning is er meer inzicht in wat er nodig is om opgaven succesvol te kunnen combineren en wat juist een beperking kan zijn. Voor de wetenschap geeft dit aanleiding voor vervolgonderzoeken. Deze mogelijke vervolgacties en onderzoeken worden hieronder uiteengezet.

Co-evolutie en transities

Geconcludeerd is dat voorwaarden voor het succesvol combineren van opgaven te vinden zijn in de niches, bij de mensen die zich bezig houden met die opgaven. Vanuit de transitietheorie gezien zou daar een transitie moeten beginnen (Geels, 2005a + b). Toch blijkt uit dit onderzoek dat juist op macro- en meso- niveau de transitie al van start is. Uit de geanalyseerde documenten blijkt namelijk dat daar al ruimte is voor het combineren van opgaven. Hiermee lijkt de transitie van 'enkelvoudige opgaven' naar 'meervoudige opgaven' op een hoger niveau al verder te zijn dan op het individuele niveau waar de respondenten werken. Aanbeveling voor vervolgonderzoek is om te onderzoeken of hier een uitzondering is gevonden op de transitietheorie of dat deze niet altijd toepasbaar is.

regeerperiode

In de introductie van dit onderzoek is te lezen dat van Buuren et al (2013a) en De Bruin et al. (2008) stellen dat meerjarige plannen last kunnen hebben van het overschrijden van regeerperiodes. Andere bestuurders stellen andere prioriteiten en kunnen daarmee oudere plannen van vorige kabinetten en colleges veranderen, afblazen of uitstellen. Hoewel daarmee de invloed van wisselende bestuurders groot is op ruimtelijke plannen, kwam dit niet als mogelijke beperking aan co-evolutie tussen klimaatadaptatie en de energietransitie terug in het onderzoek. Hoewel dit vooraf door de onderzoeker werd verwacht als beperking, sluit het niet naar voren komen van deze beperking in dit onderzoek niet uit dat dit geen beperking is. Een vervolg onderzoek zal dat moeten uitwijzen.

Andere cases en context

Een andere aanbeveling voor vervolgonderzoek heeft te maken met de focus van dit onderzoek, namelijk de provincie Groningen. Tijdens de interviews kwam een aantal keer naar voren dat er verschillen zitten tussen provincies qua overlegcultuur en structuur. Een vergelijkende casestudie tussen provincies kan interessant zijn om die verschillen verder bloot te leggen, mogelijk leidt dit tot andere vitale condities. Datzelfde geldt voor het overheidsniveau. In dit onderzoek is alleen gekeken naar provinciaal niveau, maar zijn de gevonden condities ook toepasbaar op gemeentelijk-,

waterschaps-, of nationaal niveau? Daarmee komt de auteur van deze tekst terug op de zesde deelvraag. De resultaten uit dit onderzoek bieden geen duidelijkheid over de toepasbaarheid van de condities op gebieden buiten de provincie Groningen. Het vermoeden is er wel, maar om dat te testen is vervolgonderzoek nodig. Tevens kijkt dit onderzoek niet naar private partijen, zoals coöperaties. Het is mogelijk dat voor private partijen andere voorwaarden gelden dan voor overheden. Wederom is hier aanvullend onderzoek voor nodig.

Samengevat is de aanbeveling om vervolgonderzoek uit te voeren naar hoe die vitale condities zich voordoen in ander soortige organisaties dan de provincie Groningen, zowel bij overheden als private partijen.

Geconcludeerd is dat de laatste twee deelvragen (andere opgaven en context) van dit onderzoek met de gevonden data niet goed te beantwoorden zijn. Uit de data blijkt dat de gevonden condities context afhankelijk zijn. Daarmee is het onmogelijk te stellen dat dezelfde condities in de context van andere opgaven in een andere provincie in gelijke mate vitaal zijn. Vervolgonderzoek moet meer inzicht geven in vitale condities die gelden in een andere context en in hoeverre welke conditie dan vitaal is.

De omgevingswet

Een andere aanbeveling gaat in op de geanalyseerde documenten. Hoewel de documentanalyse zo volledig mogelijk is uitgevoerd, ligt hier in de nabije toekomst een mogelijke omslag wat betreft het combineren van opgaven namelijk: de komst van de omgevingswet. Op het moment van onderzoek doen is er nog geen definitieve versie beschikbaar en hoe deze wet in de praktijk werkt is ook nog niet te stellen. Na het inwerking treden van deze wet zijn er mogelijk andere vitale condities die van toepassing zijn op het combineren van opgaven. Een vervolgonderzoek na het inwerking treden van de wet is daarom aan te bevelen.

Kwantificeren meerwaarde

Tot slot blijft het moeilijk om de meerwaarde van gerealiseerde gecombineerde opgaven te kwantificeren. Wat is biodiversiteit waard? Wat is het inruilen van vruchtbare landbouwgrond voor zonnepanelen ons als maatschappij waard? Dit zijn vragen die wellicht in geld zijn uit te drukken, maar hoe zit het dan met het plezier van leven? Het gevoel gehoord te worden in een democratie? Voor wetenschappers in het ruimtelijke domein is hier veel werk te verrichten. Te beginnen bij het opstellen van een index waaraan de waarde van een gecombineerde opgave goed mee uit te drukken is. Daarmee kan de discussie over gecombineerde opgaven voorwaarts gestuurd worden. Een aanbeveling voor vervolgonderzoek is om in kaart te brengen hoe deze index opgesteld zou kunnen worden en deze vervolgens op te stellen.

HOOFDSTUK 10: REFLECTIE EN EVALUATIE

Zoals bij ieder onderzoek gingen er, ondanks zorgvuldige voorbereiding, zaken anders dan gedacht. Soms pakt een onverwachte wending in het onderzoek gunstig uit, soms niet, maar wat waren deze wendingen? Daarnaast is in dit hoofdstuk beschreven of de doelstellingen van het onderzoek behaald zijn en wordt er gereflecteerd door de onderzoeker zelf.

Dataverzameling

Zoals al meermaals benoemd in dit onderzoek, vond het onderzoek plaats tijdens de bijzondere tijden rondom COVID-19. De stage die werd gelopen, vond vanuit huis plaats en de dataverzameling is volledig digitaal gebeurd. Zeker in het begin was dit onwennig voor de onderzoeker om een goede draai te vinden in het digitaal afnemen van interviews. De onderzoeker had al enige ervaring met videobellen an sich, maar veel van de respondenten misten deze vaardigheden. Dit uitte zich door bijvoorbeeld slecht geplaatste camera's, over of onderbelichte respondenten en krakende microfoons. Uiteraard is daar begrip voor, want niemand was voorbereid op deze situatie. Toch had dat voor het onderzoek het nadelige gevolg dat het voor de onderzoeker vele malen lastiger was om lichaamstaal en houding in te schatten. Of deze cruciaal zijn voor de data, kan niet aangegeven worden maar het heeft waarschijnlijk wel de interpretatie van de data beïnvloed. Uiteraard had de onderzoeker tijdens de interviews kunnen vragen om webcams bij te stellen, maar tegelijkertijd filmt een camera ook de privévertrekken van de respondent en is het vanuit ethisch oogpunt niet juist om dat te vragen. Dat is de reden waarom de onderzoeker geen van dergelijke verzoeken gedaan heeft. Wellicht dat meer ervaring in het doen van onderzoek hier uitkomst had kunnen bieden, daarbij had het mogelijk andere uitkomsten opgeleverd.

Voorafgaand aan het onderzoek verwachtte de onderzoeker dat de vitale condities voor het co-evolueren van opgaven duidelijker zichtbaar zouden worden in documenten dan dat is gebleken. Uit de documenten bleek juist dat er gewerkt wordt aan het combineren van opgaven. Misschien dat met een uitgebreidere documentanalyse andere resultaten naar voren waren gekomen, maar de tien geanalyseerde documenten gaven dezelfde informatie. Met het oog op verzadiging (zie hoofdstuk 3) is besloten geen verdere documentanalyse te doen en is de documentanalyse naar de achtergrond geschoven. Terugblikkend op het onderzoek was het analyseren van extra documenten, na de eerste ronde van interviews, een optie geweest. Door die interviews en eerdere documentanalyse had de onderzoeker immers beter in beeld waarnaar gezocht diende te worden.

Uit de eerste ronde van dataverzameling bleek dat het 'probleem' leek te liggen in de organisatie en structuren van opgaven sturende partijen (provincie, gemeente, et cetera). Hoewel het doel van het onderzoek enkel is om vitale condities te identificeren, bleek uit deze resultaten al waar beknelling optreedt in het combineren van opgaven. Waarom en hoe die beknelling zich daar voordoet en wat er aan gedaan kan worden, moet nader onderzocht worden. Wellicht dat de onderzoeker hier al tijdens het onderzoek verder op in had kunnen gaan.

Tot slot bleek het opknippen van 'beperkingen' en 'potenties' aan co-evolutie in de deelvragen niet fortuinlijk. Condities als 'tijd', 'complexiteit' en 'verantwoordelijkheid' kunnen namelijk geschaard worden onder beiden, afhankelijk van de aanwezigheid of afwezigheid van de factor.

Structuur

Zoals u als lezer misschien is opgevallen, is de structuur per hoofdstuk in dit onderzoek anders. Zo is hoofdstuk 4 ingedeeld op basis van interviewvragen, terwijl hoofdstuk 6 is ingedeeld op basis van gevonden condities en hoofdstuk 7 op basis van onderzoeksvragen. Hoewel dit verwarrend over kan komen, past dit het beste bij de manier waarop het onderzoek is uitgevoerd. Immers is er in hoofdstuk 4 nog geen duidelijkheid in welke richting de vitale condities gezocht moeten worden. Daardoor is een indeling per onderzoeksvraag nog niet mogelijk. Uit hoofdstuk 5 blijkt die richting waarmee

hoofdstuk 6 en 7 zijn vormgegeven. Het onderzoek bouwt dus voort op tussentijdse resultaten (zie ook: grounded theory).

Literatuur

Voorafgaand aan de dataverzameling en uitvoering van het onderzoek dient een deel van het theoretisch kader en methodologie te staan. Hoewel dit begrijpelijk is, was het voor dit onderzoek in zekere zin een belemmering. In eerste instantie wist de onderzoeker namelijk niet waar de vitale condities gevonden konden worden. Zat het in de beleidsdocumenten? Structuren van organisaties? Is het iets psychologisch bij werknemers? Juist omdat daar vooraf geen duidelijkheid over bestond moest het theoretisch kader breed ingestoken worden.

Onderzoeker

Als relatief onervaren onderzoeker is het lastig om de juiste keuzes te maken. Uiteraard denk je over alle keuzes goed na, maar toch mis je soms de intuïtie of ervaring. Wat betreft dit onderzoek was het in de selectie van respondenten voor de tweede ronde aan interviews beter geweest om nog een aantal respondenten toe te voegen van private partijen. Daarmee was een bredere blik op de toen voorlopige conclusies ontstaan en had dat wellicht geleid tot andere inzichten. Vanuit de beschikbare tijd voor het gehele onderzoek heb ik hier als onderzoeker uiteindelijk niet voor gekozen. Nu de conclusies getrokken zijn ligt er (onbewuste) vooringenomenheid op de loer, mochten er extra interviews worden afgenomen. Daar dient rekening mee gehouden te worden.

De ervaringen van dit onderzoek hebben mij als onderzoeker nog duidelijker gemaakt hoe belangrijk het is om vooraf een goed beeld te hebben van wat je gaat doen en hoe je dat gaat doen. De argumentatie waarom je iets op een bepaalde manier gaat doen is een belangrijke zaak om vooraf goed te hebben staan. Dat biedt namelijk houvast tijdens het onderzoek. Hoewel theoretisch kader en methodologie grotendeels vast stonden voorafgaand aan de dataverzameling is daar nog het een en ander in aangepast. Dat is niet erg, want gaande weg leert men, maar een betere voorbereiding had kunnen leiden tot een onderzoek met andere resultaten. Verkennende gesprekken op basis van de hoofd- en deelvragen hadden hierbij kunnen helpen. Wat het meest lastige is gebleken voor mij persoonlijk als onderzoeker is om focus te behouden met betrekking tot de doelstellingen van het onderzoek. Ondanks dat bewust is geprobeerd om de focus van het onderzoek klein te houden door alleen te kijken naar klimaatadaptatie en energietransitie, bleek het voor de onderzoeker lastig om zichzelf niet te verliezen in wijdverbreide teksten en conclusies.

LITERATUUR

Aldiabat, K. M., & Le Navenec, C.-L. (2018). Data Saturation: The Mysterious Step in Grounded Theory Methodology. *The Qualitative Report*, 23(1). 245- 261

Baarda, D. B., & de Goede, M. P. (2006). *Basisboek Methoden en technieken: handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwantitatief onderzoek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Baxter, P. & Jack, S. (2008). Qualitative case study methodology: Study design and implementation for novice researchers. *The Qualitative Report*. 13(4). 544-559.

Bestuursakkoord Klimaatadaptatie (2018). Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Het Interprovinciaal Overleg, Unie van Waterschappen & De Vereniging van Nederlandse Gemeente.

Bezocht op 18-2-20 via:

<https://ruimtelijkeadaptatie.nl/actueel/actueel/nieuws/2018/bestuursakkoord/>

Bitektine, A. (2008) Prospective Case Study Design, Qualitative method for deductive theory testing. *Organizational Research Methods* (11) 1, 160-180.

Black, M. (1962) *Models and Metaphors*. Ithaca: Cornell University Press.

Boer, J. De, Zuidema, C. (2013) Towards an integrated energy landscape. *AESOP-ACSP Joint Congress 15-19 july 2013*: Dublin.

Bowen, G.A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*. 9(2). pp. 27-40.

Bridge, G., Bouzarovski, S., Bradshaw, M., Eyre, N. (2013) Geographies of energy transition: Space, place and the low-carbon economy. *Energy Policy*, (53), 331-340.

Brinkhof, G. (2019) Van Zuiderzee tot IJsselmeer, van IJsselmeer tot.... *Bachelorproject Technische Planologie*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Brugge, R. Van der & Rotmans, R. & Loorbach, D. (2005) The transition in Dutch water management. *Regional Environmental Change*, (5), 164-176.

Bruin, K. de, Dellink, R.B., Ruijs, A., Bolwidt, L., Buuren, A. van., Graveland, J., Groot, R.S. de., Kuikman, P.J., Reinhard, S., Roetter, R.P., Tassone, V.C., Verhagen, A., Ierland, E.C. van. (2008) Adapting to climate change in the Netherlands: an inventory of climate adaptation options and ranking of alternatives. *Climatic Change* (95): 23-45.

Buuren, A. van, Driessen, P., Teisman, G. & Rijswick, M. van. (2013) Towards legitimate governance strategies for climate adaptation in the Netherlands: Combining insights from a legal, planning and network perspective. *Regional Environmental Change*. (14), 1021-1033.

Buuren, A. van, Driessen, P.J., Rijswick, M. van, Rietveld, P. Salet, W., Spit, T. & Teisman, G. (2013) Towards Adaptive Spatial Planning for Climate Change: Balancing Between Robustness and Flexibility. *Journal for European Environmental Planning & Law*. (10)1. 29-53.

Ciscar, J.C., Iglesias, A., Feyen, L., Szabo, L., Regemorter, D. van., Amelung, B., Nicholls, R., Watkiss, P., Christensen, O., Dankers, R., Garrote, L., Goodess, C.M., Hunt, A., Moreno, A.,

Richards, J., Soria, A. (2011) Physical and economic consequences of climate change in Europe. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108 (7), 2678-2683.

Clifford, N., French, S. & Valentine, G. (2010). *Key Methods in Geography*. 2 nd edition. London: Sage Publications.

Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie (2019), *deltaprogramma 2020* . *Deltacommissaris*. Bezocht op 25-2-20 via: <https://deltaprogramma2020.deltacommissaris.nl/5.html> s.l.

Deltacommissaris (2020) *Spatial Adaptation*. Bezocht op 28-2-20 via: <https://english.deltacommissaris.nl/delta-programme/regions-and-generic-topics/spatial-adaptation> s.l.

Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie 2018 (2018), *Ruimtelijkeadaptatie.nl* bezocht op 21-2-20 via: <https://ruimtelijkeadaptatie.nl/overheden/deltaplan-ra/> s.l.

Devine-Wright, P. (2005) Beyond NIMBYism: towards an integrated framework for understanding Public Perceptions of Wind Energy. *Wind Energy* (8), 125-139.

European Commission (2014) *Renewable Energy Directive*. ec.europa.eu. Retrieved on 2-1-20 via: <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/renewable-energy/renewable-energy-directive/overview>

European Commission (2019) *2030 climate and energy framework*. Ec.europa.eu. Retrieved on 2-1-20 via: https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2030_en

Eurostat (2019). *Key figures on Europe - statistics illustrated*. ISBN 978-92-79-98680-2 Luxembourg: Publications office of the European Union.

Flyvbjerg, B. (2006) Five misunderstandings about case-study research. *Qualitative Inquiry* 12 (2). 219-245.

Forester, J. (1997) Beyond dialogue to transformative learning: how deliberative rituals encourage political judgment in community planning processes. In: Borri, D., Khakee, A., Lacirignola, C. Evaluating theory-practice and urban-rural interplay in planning. *The Geojournal Library*, (37). Dordrecht: Springer

Fuchs, S., Röthlisberger, V., Thaler, T., Zischg, A. & Keiler, M., (2017) Natural Hazard Management from a coevolutionary perspective: Exposure and policy response in the European alps. *Annals of the American Association of Geographers*, (107)2, 382-392.

Geels, F., Kemp, R. (2000) *Transities vanuit sociotechnisch perspectief*. Maastricht, The Netherlands.

Geels, F. (2005a) Co-evolution of technology and society: the transition in water supply and personal hygiene in the Netherlands (1850-1930)- a case study in multi-level perspective. *Technology in Society* (27), 363-397.

Geels, F. (2005b) Processes and patterns in transition and system innovations: Refining the co-evolutionary multi-level perspective. *Technological Forecasting & Social Change* (72), 681-696

Geels, F. (2011) The multi-level perspective on sustainability transitions: Responses to seven criticisms. *Environmental innovation and societal transitions*. (1) 1, 24-40.

Gill, P., Stewart, K., Treasure, E. & Chadwick, B. (2008). Methods of data collection in qualitative re-search: interviews and focus groups. *British Dental Journal*. 204(6). pp. 291-295

Gual, M.A. & Norgaard, R.N. (2010) Bridging ecological and social systems coevolution: A review and proposal. *Ecological Economics*. (69) 4, 707-717

Haasnoot, M., Kwakkel, J.H., Walker, W., Maat, J. ter. (2013) Dynamic adaptive policy pathways: A method for crafting robust decisions for a deeply uncertain world. *Global Environmental Change*. (23) 2. 485-498.

Hall, P. J. (2008). Energy storage: The route to liberation from the fossil fuel economy? *Energy Policy*, 36(12), 4363-4367.

Hay, I. (2010). Ethical Practice in Geographical Research, *Key Methods in Geography*, 35-48. London: SAGE Publications Ltd.

Healey, P., (1996) The communicative turn in planning theory and its implications for spatial strategy formation. *Environment and Planning B: Planning and Design*. (23), 217-234.

Healey, P. (2003) Collaborative planning in perspective. *Planning Theory* (2), 2, 101-123.

Heaton, J. (2008) Secondary analysis of qualitative data: an overview. *Historical Social Research*, (33) 3, 33-45.

Hennink, M., Hutter, I., Bailey, A., (2011) *Qualitative Research Methods*. London: SAGE Publications

Hennink, M. M., Kaiser, B. N., & Marconi V. C. (2016). Code saturation versus meaning saturation: How many interviews are enough? *Qualitative Health Research*, 27(4), 1-18.

Hsieh, H-F., Shannon, S. E. (2005) Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*. (15) 1277- 1288.

Innes, J.E. (1998) Information in communicative planning. *Journal of the American Planning Association*. (64), 1, 52-63.

Kallis, G. (2007) When is it coevolution? *Ecological Economics*, (61) 1-6.

Karnenbeek, L. van, Janssen-Jansen, L., (2018) Playing by the rules? Analysing incremental urban developments. *Land use policy*. (72). 402-409.

Kingdon, J.W. (1995). *Agendas, Alternatives and Public Policies*. London: Longman.

Kolk, A. & Tsang, S. (2010) The evolution of Chinese policies and governance structures on environment, energy and climate. *Environmental policy and governance*, (20), 180-196.

Kolk, A. & Tsang, S. (2015). Co-evolution in relation to small cars and sustainability in China: Interactions between central and local governments, and with business. *Business & Society* (56) 4. 576-616.

Lewin, A. Y., Long, C.P. & Carroll, T.N. (1999). The Coevolution of New Organizational Forms. *Organization Science*. 10 (5), 535-550.

Longhurst, R. (2010). Semi-structured interviews and Focus Groups, *Key Methods in Geography*, 143-156. London: SAGE Publications Ltd.

Loon-Steensma, J.M. van & Maas, J.B. (2010). Landbouw en Klimaatverandering. *Wageningen UR*, Wageningen.

Malterud, K., Siersman, V. D., & Guassora, A.D. (2016). Sample size in qualitative interview studies: Guided by information power. *Qualitative Health Research*, 26(13), 1753-1760.

Margerum, R.D. (2002) Collaborative Planning. *Journal of Planning Education and Research*. (21), 237-253.

Markard, J., Raven, R., Truffer, B. (2012). Sustainability transitions: An emerging field of research and its prospects. *Research Policy*. (41). 955-967.

McLafferty, S.L. (2010). Conducting Questionnaire Surveys, *Key Methods in Geography*, 77-88. London: SAGE Publications Ltd.

Meadowcroft, J. (2009). What about the politics? Sustainable development, transition management, and long-term energy transitions. *Policy Science*, 42. 323-340.

Ministerie van Infrastructuur en Milieu & Ministerie van Economische Zaken (2014) Deltaprogramma 2015: *Werken aan de delta*. Vormvijf: Den Haag

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit & Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2019) Deltaprogramma 2020: *Doorwerken aan de delta: nuchter, alert en voorbereid*. Delta3: Den Haag.

Monstadt, J. (2007) Urban Governance and the Transition of Energy Systems: Institutional change and shifting Energy and Climate Policies in Berlin. *International Journal of Urban and Regional Research*. 31 (2), 326-343.

Moors, E. ter (2019) Publieke perceptie van energieprojecten. *Wetenschapsdossier Duurzame Energie*. Leiden University; bezocht op 21-2-20 via: <https://www.universiteitleiden.nl/wetenschapsdossiers/duurzame-energie/publieke-perceptie-van-energieprojecten> s.l.

Norgaard, R.B. (1994). *Development Betrayed: The End of Progress and a Coevolutionary Revisioning of the Future*. S.L.

O'Leary, Z. (2014). *The Essential Guide to Doing your Research Project*. 2 nd Edition. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.

Onwuegbuzie, A. & Leech, N. (2007). A call for qualitative power analyses. *Quality & Quantity*, 41(1). 105- 121.

Ostrom, E, (2005) *Understanding institutional Diversity*. 1st edition. Princeton: Princeton University Press.

Pablo-Romero, M del., Pozo-barajas, R., Yniguez, R. (2017) Global Changes in Residential Energie Consumption. *Energy Policy*. 101, 342-352.

Philip, L. (1998). Combining quantitative and qualitative approaches to social research in human geography - an impossible mixture? *Environmental Planning*. A. 30(2). pp.261-276

Provincie Groningen (2016) *Vol ambitie op weg naar transitie*. Programma Energietransitie 2016-2019.
Reulink, N. & Lindeman, L. (2005). *Dictaat kwalitatief onderzoek*. Nijmegen: Radboud Universiteit

Rijksoverheid (2009) *National Renewable Energy Action Plan the Netherlands 2010*. Ec.europa.eu. Retrieved on 2-1-20 via: <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/renewable-energy/national-renewable-energy-action-plans-2020>

Rotmans, J., Kemp, R., Asselt, M.B.A. van. (2001). More evolution than revolution: transition management in public policy. *Foresight*, 3 (01) 16-31

Rotmans, J. (2014) *In het oog van de orkaan, Nederland in transitie*. Vijfde druk. Boxtel: Æneas, uitgeverij van vakinformatie bv.

Rydin, Y., Turcu, C., Guy, S., Austin, P., (2013) Mapping the co-evolution of urban energy systems: pathways of change. *Government and Policy*, 3, 634 - 668

Sivapalan, M., Savenije, H.H.G. & Blöschl, G. (2012) Socio-hydrology: A new science of people and water. *Hydrological processes* (26), 1270-1276.

Strauss, A. & Corbin, J. M. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. London: SAGE Publications

Stremke, S 2013, Energy-landscape Nexus: Advancing a conceptual framework for the design of sustainable energy landscapes. in C Sörensen & K Liedtke (eds), *Proceedings of the ECLAS Conference 2013*. pp. 392-397, ECLAS Conference 2013, Hamburg Germany, 22/09/13.

Sutherland, L-A., Peter, S., Zagata, L. (2015) Conceptualising multi-regime interactions: The role of the agriculture sector in renewable energy transitions. *Research Policy*, 44(8), 1543-1554.

Termeer, C.J.A.M., Dewulf, A., & Lieshout, M. van. (2010) Disentangling Scale Approaches in Governance Research: Comparing Monocentric, Multilevel, and Adaptive Governance. *Ecology and Society* (15) 4.: 29 - 45.

Walsh, B. (N.D.) Weerstand tegen energieprojecten, *Wetenschapsdossiers Duurzame Energie*; Leiden University, bezocht op 21-2-20 via: <https://www.universiteitleiden.nl/wetenschapsdossiers/duurzame-energie/weerstand-tegen-energieprojecten>

Walker, W.W., Rahman, S.A., Cave, J. (2001) Adaptive policies, policy analysis, and policy-making, *European Journal of Operational Research*, Volume 128, Issue 2, 282-289.

Walker, G., Devine-Wright, P., Hunter, S., High, H., & Evans, B. (2010) Trust and community: exploring the meanings, contexts and dynamics of community renewable energy. *Energy Policy*, (38) 6, 2655-2663.

Winder, N., McIntosh, B.S., Jeffrey, P. (2005) The origin, diagnostic attributes and practical application of co-evolutionary theory. *Ecological Economics* (54), 347-361.

Wilson, G 2007, Multifunctional Agriculture: A Transition Theory Perspective, CABI, Wallingford. Available from: ProQuest Ebook Central. [21 November 2019].

Winter, R. (2008) Design Research in Europe. *European Journal of Information Systems*. 17. 470-475.

Yin, R.K. (1994) Case Study Research: Design and Methods. (2nd edition) Sage Publications, Thousand Oaks, London

Yin, R.K. (2003) Case Study Research: Design and Methods. (4th edition) Sage Publications, Thousand Oaks, London

Yin, R.K. (2011). *Qualitative Research from Start to Finish*. New York: The Guilford Press

Zalfogharian, M., Walrave, B., Raven, R., Romme, A.G.L. (2019) Studying transitions: Past, Present and future. *Research Policy* (48) 9. 103788. Pagina's onbekend via Science Direct.

Zuidema, C. (2018). Essay Plaats voor een energietransitie. *Energietransitie in Noord-Nederland*. Noordelijke Rekenkamer. Bezocht op 21-2-20 via:
https://www.noordelijkerekenkamer.nl/images/Documenten/2018-Energietransitie/NR_Energietransitie-in-N-NL.pdf

APPENDICES

APPENDIX 1: INTERVIEWVRAGEN EERSTE RONDE INTERVIEWS

Interview vragen eerste ronde interviews.

Onderzoeker stelt zich voor, benoemt doelstellingen onderzoek (identificeren vitale condities co-evolutie, opgaven combineren). Respondent heeft het recht op ieder moment te kunnen stoppen met het interview, voorkeur voor anonimiteit aan te passen en krijgt een samenvatting van het interview toegestuurd om eventuele aanvullingen/ wijzigingen te kunnen doen. De respondent krijgt het eindresultaat van het onderzoek toegestuurd.

1. Bent u akkoord met het opnemen en samenvatten van dit interview door de onderzoeker?
2. Zou u, uzelf voor kunnen stellen? (Functie, werkgever, expertise)
3. Wat is uw rol bij klimaatadaptatie/ energietransitie?
4. Hoe kijkt u tegen het combineren van (ruimtelijke) opgaven aan?
 - a. Wat zijn volgens u potenties van het combineren van (ruimtelijke) opgaven?
 - b. Wat zijn volgens u beperkingen van het combineren van (ruimtelijke) opgaven?
5. Vindt het combineren van opgaven op dit moment al plaats volgens u?
 - a. Waarom wel/ niet?
 - b. Heeft u daar een voorbeeld bij?
 - c. Wat zijn nadelen en voordelen van het combineren van ruimtelijke opgaven volgens u?
 - d. Wat werkt het combineren van opgaven in de hand?
 - Zoals externe/ nieuwe ontwikkelingen
 - e. Is dit volgens u op groot genoeg/ voldoende schaalniveau?
 - f. Waarom wel/ niet?
6. Hoe zouden de opgaven van klimaatadaptatie en energietransitie volgens u van elkaar kunnen profiteren gezien vanuit de beperkingen en potenties?
7. Hoe ziet u het combineren tussen andere opgaven?
 - a. En hoe ziet u het samengaan van opgaven buiten de context van de Provincie Groningen?

APPENDIX 2: INTERVIEWVRAGEN TWEEDE RONDE INTERVIEWS

Interview vragen tweede ronde interviews.

Onderzoeker stelt zich voor, benoemt doelstellingen onderzoek (identificeren vitale condities co-evolutie, opgaven combineren). Respondent heeft het recht op ieder moment te kunnen stoppen met het interview, voorkeur voor anonimiteit aan te passen en krijgt een samenvatting van het interview toegestuurd om eventuele aanvullingen/ wijzigingen te kunnen doen. De respondent krijgt het eindresultaat van het onderzoek toegestuurd.

1. Bent u akkoord met het opnemen en samenvatten van dit interview door de onderzoeker?
2. Zou u, uzelf voor kunnen stellen? (Functie, werkgever, expertise, werkt in welk ruimtelijk domein, wat houdt uw werk in)
3. Wat is uw mening over het combineren van ruimtelijke opgaven (bijvoorbeeld: Klimaatadaptatie en Energietransitie, Natuur en Toerisme)?
 - a. In welke relatie komt u in uw werk energietransitie en klimaatadaptatie tegen?
 - b. Denkt u in uw werk over het combineren van opgaven?
 - In welke zin denkt u over het combineren van opgaven in uw werk?
 - Welke drempels komt u tegen wanneer het gaat over het combineren van opgaven?
4. Wat zijn volgens u vitale voorwaarden aan het combineren van opgaven?

Mijn onderzoek richt zich tot de vitale condities voor een co-evolutie tussen verschillende ruimtelijke opgaven, in eerste instantie specifiek de energietransitie en klimaatadaptatie. Onder co-evolutie wordt in dit onderzoek verstaan dat twee of meer opgaven in een bepaald gebied zich samenvoegen om gezamenlijk tot een ‘oplossing’ te komen voor dat specifieke gebied.

Uit eerdere interviews zijn een aantal voorwaarden voor het combineren van opgaven gevonden. Daar zou ik graag op in gaan en horen hoe wat uw blik is op deze voorwaarden. Middels de volgende interviewvragen wil ik toetsen of mijn bevindingen en conclusies hetzelfde zijn, dan wel herkend worden binnen andere ruimtelijke domeinen.

5. Zou u zeggen dat ‘tijd’ een beperkende factor kan zijn in het combineren van opgaven?
 - a. Waarom wel / niet?
 - b.
6. Zou u stellen dat een projectleider te veel wordt afgerekend op een specifiek resultaat?
 - a. Waarom wel / niet?
 - b. Hoe komt dat?
 - c. Wat verstaat u onder een projectleider en wat verstaat u onder een gebiedsregisseur?
 - d. Hoe verhouden deze functies zich tot elkaar?
 - e. Welke skillset hebben beide functies nodig?
7. Urgentie kwam naar voren als een belangrijke factor in het combineren van opgaven, hoe maken we andere belangen belangrijk als het gaat om het combineren van opgaven?
 - a. Waarom wel / niet?

8. Belemmert volgens u de huidige inrichting van organisaties en instituties het combineren van opgaven?
 - a. Waarom wel / niet?
 - Op welke manier belemmert de inrichting van organisaties en instituties het combineren van opgaven?

9. Welke voor- en nadelen van het combineren van opgaven ziet u in uw domein?
 - a. Geeft het combineren van opgaven aanleiding tot een andere manier van werken?
 - b. Op welk moment is het van toegevoegde waarde om opgaven te combineren?
 - c. Welke rol speelt de houding van betrokken partijen volgens u? (Overlegcultuur, gedrag, hakken in het zand zetten).

10. Zijn de condities die er toe moeten leiden dat opgaven succesvol gecombineerd worden verschillend per provincie? En per opgaven?
 - a. Op welke manier?
 - b. Heeft u een voorbeeld?
 - c. Wat moet er in uw (dagelijkse)werkzaamheden veranderen om het combineren van opgaven succesvol tot stand te brengen?
 - d. Hoe zouden de eerdergenoemde condities/ factoren toegepast moeten worden binnen uw werkveld?

APPENDIX 3 TREFWOORDEN DOCUMENT ANALYSE

Trefwoorden	Op basis van
Adaptief (beleid)	Theoretisch raamwerk (Haasnoot et al., 2013)
Andere opgaven	Onderzoek onderwerp
Betrekken	Synoniem combineren
Combinatie	Vervoeging combineren
Combineren	Gebruikte 'vertaling' co-evolueren
Co-evolutie / co-evolueren	Onderzoek onderwerp / theoretisch raamwerk (Sivapalan, 2012; zie ook sectie 2.4)
(Hernieuwbare) Energietransitie	Onderzoek onderwerp
Integraal	Synoniem gezamenlijk aanpakken
Koppelen	Synoniem combineren
(Klimaat)adaptatie	Onderzoek onderwerp
(Mee)koppelkansen	Vakjargon (uit interviews)
Opgave(n)	Onderzoek onderwerp
Samengaan	Synoniem combineren
Samentrekken	Synoniem combineren
Samenvoegen	Synoniem combineren
Transitie	Theoretisch raamwerk (Rotmans, 2002)
Verbinden	Synoniem combineren / Literatuur Deltaplan 2015.
Verenigen	Synoniem combineren
Werk met werk maken	Vakjargon (uit interviews)

Tabel 9: Trefwoordenschema document analyse